

KZU

KOOLIUUENDUSLANE

37
33

Eesti kultuurimaastiku kõne

Leo Villand

Kalevipoeg eesti elus ja kultuuris

Kalju Leht

Jüri Annussoni haridusalasest

Aino Kits

tegevusest

Mälestuskilde õpiajast Viljandi

Valentine Spermann-Ivin

Pedagoogilises Koolis

Püha Jüri kutsikad

Vaiki Labi

Koolmeister Oskar Nagelist

Veronika Nagel

Ferdinand Eisen

Kalju Leht

Kooliuuenduslase viimase numbri puhul

Ilmar Kopso

Kalju Lehe personaalbibliograafia

Marga Lvova

2000

3/4

KOOLIUUENDUSLANE

KIRJASTUSE KOOLIBRI VÄLJAANNE

Nr 33–34 (94–95) 2000

KOOLIBRI

SISUKORD

K. Leht. Toimetajamõtisklus	3
L. Villand. Eesti kultuurimaastiku kõne	4
K. Leht. Kalevipoeg eesti elus ja kultuuris	23
A. Kits. Jüri Annussoni haridusalasest tegevusest aastail 1917–1923	27
V. Sparmann-Ivin. Mälestuskilde õpiajast Viljandi Pedagoogilises Koolis	43
V. Labi (Teramaa). Püha Jüri kutsikad	45
V. Nagel. Koolmeister Oskar Nagelist	51
K. Leht. Ferdinand Eisen	60
I. Kopso. Kooliuuendustlase viimase numbril puhul	61
M. Lvova. Kalju Lehe personaalbibliograafia 1950–2000	64

Toimetusnõukogu: Ants Haljamaa (Kirjastus Koolibri)
Ilmar Kopso (Pedagoogika Arhiivmuuseum)
Kai Võlli (Johannes Käisi Selts)
Kalju Leht (toimetaja)

Keeletoimetaja: Ene Sepp

ISSN 1406-0493

© Kirjastus Koolibri, 2001
Postiaadress: AS Koolibri, pk 223, 10503
Asukoht: Pärnu mnt 10, Tallinn

TOIMETAJAMÕTISKLUS

Selle numbriga KU lõpetab. Mispärast – võidakse küsida. Põhjus on lihtne: lugejaid on vähe ja väljaanne tähendab firmale olulist kahjumit. Ei tule salata sedagi, et toimetaja on ennast ammandanud, et mitte öelda – väsinud.

Mis ilmunud numbrites (34) hinnatav võiks olla? Seda tuleks muidugi lugejailt pärida. Selle võimaluse puududes osutan Ilmar Kopso kirjutisele sessamas numbris, kus kopsoliku asjatundlikkusega määratakse KU koht meie pedagoogikaperioodika üldpildis. Mulle meeldivalt ei ole Ilmar Kopso nekroloogiliselt komplimentaarne, vahest on KU tõepoolest just seda väärt, nagu kirjutise autor seda on täheldanud.

Toimetajana pean KU numbrites ilmunust kõige olulisemaks ning ka mahuliselt valdavaks eesti haridusminevikku ja pedagoogilise mõtte arengut käsitlevaid tekste. Siin ei ole mõtet näiteid tuua, KU bibliograafias on see leida. Üks näide vahest ometi: kaheksast numbrist on läbi käinud väljavõtted Märt Raua raamatust “Eesti kool aegade voolus”, ligi pool kogumahust, mida on isegi paljuks pandud. Tegin omal ajal katseid see eksiilis ilmunud teos tervikuna avaldada, paraku ei võtnud ükski kirjastus etepanekut vastu. Eesti pedagoogikakirjanduses ei leidu midagi Märt Raua raamatuga kõrvutatavat – ei faktitiheduse, selle pedagoogilis-haridusloolise mõtestuse ega heal tasemel publitsistliku esituse poolest.

Kummatigi: eesti haridusminevikku kuuluvate tekstide taasesitamist ja toonaste haridustegelaste tutvustamist pean toimetajana õigustatuks, seda enam, et eesti pedagoogika ja hariduse teaduslik uurimine on praktiliselt välja surnud.

Tegevtoimetuse puududes on nüüdisaegsete pedagoogikaprobleemide käsitlemine jäänud juhuslikuks, ehkki ka siin on mitmeid kordaminekuid, eeskätt nooremale koolieale mõeldud artiklites (kodulugu, üldõpetus). Kokku võttes nagu ikka – mõnda on korda läinud, mõni kavatsus selleks jäänudki.

Toimetajana jääb tänada kõigepealt kõiki autoreid. Ja muidugi toimetusnõukogu (Ants Haljamaa, Ilmar Kopso, Kai Võlli), keeleteimetajat Ene Seppa, väljaande kujundajat Gädvi Kuklasest ning viimaks – kirjastust Koolibri, kellele tänu KU ilmumine üldse võimalik oli.

Kalju Leht

EESTI KULTUURIMAASTIKU KÕNE

1.

Pedagoogika (kui esijoones kasvatusüsteem) tagab normaalse toimimise korral kultuuri järjepidevuse eri põlvkondade vahel, st kujundatakse miniteadvus, mitte üksnes ei koolitata spetsialisti. Seejuures on kõige loomulikumaks lähtekohaks kodu ja kodupaik oma looduse ning selle ühiskonnaga. Iga rahvuskultuur annab oma liikmetele teatava nägemuse ja elutunnetuse maailmast. Rännates läbi ajaloo on võimalus näha maailma erinevatest nurkadest, igale kultuurile eriomast, õppida tundma teist tüüpi inimesi ja nende elulaadi. Lähtugem inglise kirjaniku W. Somerset Maughami mõttekäigust, nagu seda on teinud Hando Runnel.

W. Somerset Maughami mõtted: "On väga raske inimesi tunda ning ma ei usu, et keegi oleks võimeline tõeliselt tundma kedagi väljaspool ta enese kaasmaalasi. Sest mehed ja naised pole mitte üksnes nemad ise, nad on ühtlasi ka see ümbrus, kus nad sündinud, linnakorter või talu, kus nad on kõndima õppinud, mängud, mida nad kunagi lastena mänginud, nad on osake vanade naiste juttudest, mis nende kõrv kõrvalt kinni püüdnud on, nad on toit, mida nad söönud, koolid, kus nad käinud, sport, millega tegelnud, luuletajad, keda lugenud, ning Jumal, kellesse uskunud. Kõik need asjad kokku on nendest teinud need, kes nad nüüd on, ja need asjad, mida ei saa tundma õppida kuulu järgi, sest selleks, et neid tunda, tuleb neid ise elada. Neid võib tunda ainult siis, kui ise olla osake neist." (The Razor's Edge, I osa, 1.)

(Vt Hando Runnel, Ei hõbedat, kulda. Tallinn, Eesti Raamat, 1984, lk 227.)

Inimese rahvuslik identiteet kujuneb ühelt poolt oma maa ja kultuuriga samastumise, teiselt poolt aga mitteomase äratundmise kaudu. Inimese terviklikkuse ja rahvusliku hingejõu genereerimine johtub ühtsuse tunnetamisest oma kultuurilise keskkonna ja minevikuga.

Eespool esitatud juhtumõtteile leiame toetust pedagoogika ajaloost ning pedagoogide juhtinud kasvatuspõhimõtteist: õpetus ja kasvatus ei toimu üksnes auditooriumis või klassis, vaid nõuab elavat kontakti ümbritsevaga. Niisugune lähenemisviis ulatub kõige kaugematesse aegadesse, antiiksesse Kreekasse vähemalt. Aristoteles tavatse teatavasti oma filosoofiakoolis Lykeionis loenguid pidades looduses jalutada, millega rajas nn peripateetikute (jalutajate) koolkonna. Lähtuti põhimõttest, et teadmisel on siis väärtust, kui õpilane näeb selle kaudu kolme asja: maailma, inimest ja iseennast (mina). Teisisõnu, kooliõpetus eeldab mitmemõõtmelisust: teadvust-ala-

teadvust, analüüsi-sünteesi, intellektuaalsust, vaba loomingut, kabinetivaikust, kooliväliseid õppekäike... Kõik peab viima mina juurde, enesetunnetusele. Püüdkem pedagoogiliselt mõtestada Kristuse 40päevast kõrbeteekonda!

Uusaegses pedagoogikas on samad suunad esil juba uuendatud kujul – Komenský'l, Helvetiusel, Rousseau'l... Ei puudu need ka eesti pedagoogilise mõtte ajaloos, nimetagem C. R. Jakobsoni, J. Kunderit, M. Kampmanni, P. Põldu, J. Torki, P. Turpi, M. Rauda, J. Käisi ja mitmeid teisi.

Huvitav on jälgida, kuidas üldistav (hiljem üldõpetuslik) õpetamine peegeldub meie õppekirjanduses enam kui 120 aasta tagant, nimelt Juhan Kunderi "Kooliraamatus" (1877).

Looduse õpetus.

Koolmeistritele ja koolidele

Õhmine raamat:

Glajate riik

(Piltidega.)

1. Miks peab looduse õpetust meile koolides antama?

Õfiteks juba fellepärast, et looduse õpetus üks täädus on, ning tõifeks fellepärast, et ta tulujal kombel inimefe waimu harida wõib. Mil kombel ta feda teeb, näeme kohe. Looduse õpetufes wõitakse meid wälja looduse fiske ning antakse meile loodud asjad kätte ja üteldakse: Waata! Kuula! Katfu! Haisuta! Meki! ning wiimaks: tunne! – Meie näeme, et meie wiis meelt kõik tööle pannakse; meie film, kõrw, käfi, nina ja keel peab meid aitama, loodud asjade üle ofuft faada ning ofufu meie waimu omaks teha. Kõik, mis meie waimus on, peab meelte läbi, nägemife, kuulmife, katfumife, haiftmife ja maitfemife läbi finna faanud olema. – Kui fu film mitte punast wärwi 'pole näinud, fiis ei mõista fu waim felle üle ka midagi ofuft anda, ehk, kui fu kõrw mitte kanneli häält kuulnud 'pole, ei fu waim fiis felle üle ka midagi ütelda 'tää. Küfi pimedade käeft, mis punane wärm on ehk tummi käeft mida moodi kanneli hääl on, – naad ei tää fulle mitte midagi wastata. – Looduse õpetufes faawad efite meie meeled haritud ja teritatud ning fiis nüfuquuste meelte läbi meie waim jälle teritatud ja haritud. Kus üks harimata film midagi ei näe, kõrw midagi ei kuule, fäält leiab haritud film ja kõrw ofatu hulga asju ja häält; mille üle harimata waim midagi ei mõista ütelda, felle üle räägib haritud waim tundide kaupa. Looduse õpetufes antakse meile kõige enam asja ja aega, wälimife asjaga tuttawaks faada, ning feega kõige enam asja, meie meeli harida.

Looduse õpetus harib meie füüdit ja õpetab meid ilu tundma.

Looduseft leiame meie kõige ülema ilu; muidu ei aimaks meie teda mitte järele, feft iga ilufa aſja käeft nõutakse ikka, et ta loomulik olema peab. Wäriwid ja tujud, mida meie looduses näeme ja hääled mida meie kuuleme, ei jäta meie füüdit mitte liigutamata. Õpime meie oma kodumaa loodust tudma, fiis lähab maa meile mitu korda armsamaks kui ta enne oli, fiis ei murra ega kifü meie millalgi puu ja lille õkſaki katki, ei hääwita millalgi linnupeſi ja tapa füüta loomi ära, waid meie peame kõiki aſju meiftri tööks, mille külge meie nalja heites oma kät piſta ei tohi.

Looduse tundmine äratab meie fees üfü tundmife.

Mida enam meie loodusega tuttawaks faame, feda enam ime aſju meie leiame, mida fügavamale meie tungime, feda enam elukaid meie leiame. Hakkame meie kord mõtlema, fiis peame feda tööd imeks panema; mida enam meie taft tundma õpime, feda enam õpime meie tema loojat ehk meifrit tundma ja ineftelemä. Meie loeme jumala tarkuſt ja tahtmiſt iga loodut aſjaft; iga loodut aſi feletab meile jumala tahtmiſe ja tarkuſe kõige paremine ära. Seft fiis ta tuleb, et meile Õnfakſtegia ja õpetaja ikka ja ikka jälle loodud aſjade pääle näitis, kui ta oma Õfa tahtmiſt ja tarkuſt ärafeteletas; lilled põllu pääl, warblane katukſel, juukſed pääs, noored kaarnad, hime talled, lõukoerad, rohmmaa j. n. e. oliwad ikka ta näitufed.

Mitte ükſi meie waim, waid ka meie elu faab looduse õpetuſeft kafi. Looduf on jo ometi meie elu põhi: Ta toidab meid, ta katab meid, ta kannab meid. Miks meie fiis ſellega tuttawaks ei tahta faada, mis ta meile toiduks pakub, miſga ta meid katab ehk mis fee on, mille alla ta meid kord matab. Mis teeb põllumees, kui ta põllu wiljafi, kahjulikuid umbrohta ja elukaid ei tunne? Ehk mis waſtame meie wõõral maal wõõra mehele, kui fee meie käeft küſib: Miſfugufed elajad elavad fo ifamaal, miſfugufed puud ja taimed kaſwawad fääl, miſfugufeid kiwa leitakse fäält j. n. e. — Üleüldine nõudmine on ometi ka fee, et inimene oma kodu, fee on, loodust tunneks, milles ta elab. Muidu on ta kui küllaline, kes maa pääle tuleb, ifa, ema, õe, wenna, naefe ja lapſe tunneb ning muift aſjuft ühtegi ei tää ja wiimaks äralendab kui lind lõunamaale. Oled fa loodusega ka õfaſtki tuttaw, fiis kaub fo ebaufk, mis tänini ehk ſind wangiftas. Tääd fa ära, et konna pääle fooja vihma wälja roniwad, fiis ei pruugi fa enam uskuda, et nad taewaſt maha kukkufiwad ehk et neid keegi wana rauk wälja nõidis.

II. Midas peab looduse õpetuſeft antama?

Et looduses õfatu kogu aſju on, ſellepäräft on tarwis tääda, miſfugufi aſju koolmeiſter omas looduse õpetuſe tunnis pruukima peab.

Koolmeiſter hakaku liht aſjadega pääle; ärgu rääkigu laſtele mitte wõõraift ja raskeift aſjuft; ärgu hakaku mitte ſifekonnaufi, wihmakulli, ehk weſikukrikuga pääle, miſfuguift elukaid lapſ arwa näha faanud, waid ta mõtku eſite kõige tuttawamad loomad ette, nagu: majakaſ, kukk j.n.e. Koolmeiſter ärgu hakaku taimede õpetuſt mitte raske taimedega, nagu

kašfikäpa, põldobaka, ehk mõilillega, vaid ta hakaku kõige kergema taimedega nagu on: eller, bein, kannike j.n.e. Ärgu võtku ta ka kiviüriügi asju, mis lastele rasked ärašelletada. Loodufe õpetufes antku koolmeiſter, nagu iqas muus õpetufes, efitte kergeid asju, ning lõpeks raskemaid ja raskeid.

Loodufe õpetus ärqu olqu mitte ükskülgne. Koolmeiſter ärqu antku mitte üksi õpetuſt elajate riigi üle, vaid antku õpetuſt kõige kolme, elajate, taimede, ja kiviude riigi üle. Seda õpetuſt nõuab meie iqapäewane elu juba ife. Meie ei ela mitte üksi elajate, üksi taimede, ei mitte üksi kiviude feas, vaid meie elame korraga kõige kolme riigi fees. Loodufe õpetus algaqu fellepäraft oma efimefe aſtme pääl juba täielikult, fee on, juba kõige kolme riigi õpetufega.

Juhan Kunderi metoodiline mõttekäik peegeldab pedagoogika head taset: õpilaſele peab õppematerjal olema meeleliſelt, võimalikult kõigi meeltega tajutav, mitte ainult klassiruumis ja kirjaſõna kaudu. Sama kehtib ka tänapäeval, hoolimata kõrgtehnoloogiast (fotost Internetini), hoogsast koolitulekust, ſest elava kaemust (loodus, elukeskkond) ei ole võimalik aſendada.

2.

Eelnevaga ühenduses kirjeldan üht **koolitundi**, mille ſiſu on ſiſſejuhatus peatselt toimuvale õppe-ekskursioonile Lääne-Virumaale. Õpetaja aluſtas tundi filoſoofilist laadi mõttekäiguga, millele järgneſid juba konkreetsemad arendused.

Alguses oli maa. Ja ſiis tuli rahvas. Maa ilma rahvata on kõrb. Rahvas ilma maata on abſtraktne mõiſte, paremal juhul nomaadid. Inglise-poola kirjanik Joseph Conrad: "Igal rohuliblel on oma koht ſiin maailmas, milleſt ta ammutab oma jõu ja elu; ſamuti on inimene juurdunud maasse, milleſt ta ſaab oma usu ja elumõtte." Piiblis öeldakse (Koguja 1–4): "Rahvapõlv läheb ja rahvapõlv tuleb, aga maa püſib igaveſti."

Järgneſ teisigi näiteid. Konſtatin Päts: "Maa puhub inimeſe hinge oma iſeſuguse hinge, – maa loob rahva." Maaga ſeob inimeſt juba ürgaegadest ainulaadne dialoog. Maa on ſee, mis võimaldab inimeſe olemasolu üldſe. Suure tähtſusega on geograafilise aſukoha olemasolu. Rahvas on ſeda ſtabiilſem, mida vähem on tulnud geograafilisi piire muuta. Seetõttu on ſaareſtikulise aſukohaga rahvad (inglaſed, jaapanlaſed, iſlandlaſed) eeliſtatud olukorras. Aga meil ſaarlaſed, hiidlaſed, kihnlaſed! Küſimus: mis on ſelle laiuva vetevälja taga? Maa õnniſtufele liſaks mere viljaſtus – nii materiaalne kui ka vaimne.

Edaſi peatuti Eeſti geopolitiſiſel ja kultuuriliſel-ajalooliſel ſituatiſioonil, uuriti maa-kaarti ja jõuti järeldufele, et Eeſtit võib vaadelda poolsaarena, mis on igast ilmakaa-reſt, välja arvatud lõuna (Läti), ümbriſtetud mindi veekoguga: Läänemeri, Soome laht, Narva jõgi, Peipsi koos Pihkva järvega. Öeldut kinnitati Mihkel Veſke täppimine-va lauluga:

Kas tunned maad, mis Peipsi rannalt
käib Läänemere rannale
ja Munamäe metsalt, murult käib lahke Soome lahele?
[- -]

M. Veske teelesaadetud rännumeest ootavad ees kaunid looduspildid:
Siin tervitavad metsaladvad
nii lahkelt järvi, rohumaid...

Metsaladvad ... puud – meie loodumustri kõige andunud kujud. Mis on puu, mis on mets? Sellesuunaline vestlus võttesõnadegi tasemel võiks kõige muu kõrval olla osa ekskursiooni sissejuhatusest.

PUU – METS

- PUU – meie keele ürgseimaid sõnu; palju ühisnimetusi soome-ugri keeltes.
- TALUHOONED – kõik puust; ka tarberiistad.
- PEREKONNANIMEDES on kõige arvukamalt esindatud puude nimetused (Jakob Tamm, Mart Saar, Jakob Mändmets, Jakob Pärn, Jaan Õispuu).
- METSALEGENDID – metsa minnes tuleb olla aupaklik, lugupidav; metsavaimud, -haldjad; metsaisa, -ema; metsaga seotud ohvri- ja hiiepaigad.
- PUU TÄHENDUSED:
 - kuusk – ema sümbol; jõulud; Eesti kõige pikem kuusk (45 m) Järveseljal;
 - kask – isa sümbol; nelipühad, jaanipäev; Schuberti "Üks kask meil kasvas õues";
 - pärn – püha puu, hiiepuu, õite ravitoime;
 - tamm – hiiepuu, tugevuse sümbol, pikk iga;
 - mänd – Eesti tähtsaim puuliik;
 - haab – väriseb, kasvab ruttu, pehme;
 - pihlakas – ravitoime, marja otsas rist, kaitseb;
 - kadakas – kasvab liivmullas; kadakasuits; põleb kärinal;
 - paju – urvad, pajupill;
 - lepp – tema all rammus mustmullamaa;
 - sirel – kevadekuulutaja.
- VANASÕNU: mets on vaese mehe kasukas.
- TALUPOJA loomulik suhe metsaga, mistõttu rohkesti sellekohaseid sõnaühendeid: metsaott, metsaema, metsakoll, metsmesilane, mets-õunapuu, metsasaks...
- TALUMAJADE põhjapoolset külge varjab mets – on soojem.
- Metsamotiive eesti ilu kirjanduses.

Ülaltoodut saab mitmeti ilmestada, kas või C. R. Jakobsoni nägemuse kaudu, mis on PÄRNAPUU:

"Ehk küll pärn üks väga suur ja tore puu on, siiski on temal enam naisterahwa sarnast ilu, kui meesterahwa sarnast tugevust... Pärnal on oopis teine loomus kui tammele, kelle koor kare, kelle lehed kõwemad, kelle oksad orgilised ja kelle puu kõwa on. Kus pärnapuu üht naisterahwalikku olemist igapidi tunnistab, seal awaldab tamm üht sõeamehe tugevust ja kõwadust. Tugewa tamme oksade all peawad mehed hea meelega mehiste nõu, aga pärna rikka ja lõhnawa lehekrooni warjus elab neiu oma

mõte-riigi armsamat. Õnnelik see maja, kelle õues mõned toredad tammed kohavad ja mõned ellad pärnad öitsevad.” (HELMED. Kooli Lugemise raamat tütarlastele. Kirja pannud C. R. Jakobson. Esimene jagu. Tartus 1880, lk 27–28.)

3.

Ekskursioonil häälestatav osa võiks taotleda ka kujutluse loomist aastakümnetetagusest Eesti üldisest maastikupildist. Neil aegadel tervitasid rännumeest kõikjal metsa-, soo- ja luhaheinamaad – Inglise parke meenutavad **puisniidud**, mis on sündinud inimkultuuri ja ökosüsteemi iseäralikust sümbioosist. Nagu on kirjutanud kirjanik Tõnu Õnnepalu (Postimees 24. XII 98), ei olnud Eesti looduse kõige iseloomulikum element mitte metsik kõnd ega ülesharitud põld, vaid midagi vahepealset – puisniit. Eesti puisniidud ja luhad on vajanud inimeste sipelgataolist siblimist paljude sajandite vältel. Paraku – see maastik, kuhu olid joonistatud meie kultuuri ruunikirjad, on kadunud ja kadumas. Seda **kultuurloodust** ja **looduskultuuri**, millesse olime sajanditega kasvanud, ei ole enam. Selle hävitas vabrikulise voolutootmisega kolhoosikord, kus valitses põhimõte: “Meie ei palu looduselt armuande, me...”

Tuntud filosoof-teoloog-muusik-artist Albert Schweitzer (1875–1965) on oma humanistlikus eetikas korduvalt rõhutanud, et saavutused loodusjõudude alistamisel võivad lõppkokkuvõttes teenida niisama hästi progressi kui ka barbaarsust, võivad olla inimesele ühtaegu nii kasulikud kui ka vaenulikud, võivad kiskuda inimesed palju koletuslikumasse võitlusse olemasolu eest, kui on loodusjõudude vastu peetav võitlus. Nii et inimese vaimse ümberkujundamise tähtsuse alahindamisel võivad edusammud looduse alistamisel saada koguni ohtlikumaks kui progressi puudumine.

Tähelepanelik matkamees võib märgata oma radadel lisaks puudele ja puisniitudele veelgi tundeküllasemaid, lausa maagilisi paiku – võime sattuda **muinashiide**.

Maarahvas teadis, et igal elus ja eluta asjal on vägi – kellel vähem, kellel rohkem. Seda väge võib juurde saada, kuid võib tast ka päris ilma jääda. Vägi paneb kõik kasvama ja edenema, tagab edukuse. Esivanemad oskasid eristada asju ja kohti, mis väekamad. Seepärast on mõned kivid, künkad, puud, salud, veekogud teistest pühamad. Sealt edasi tagab väeka maakoha olemasolu ja austamine inimesele, perele, kihelkonnale, hõimule hea läbisaamise oma jumalatega. Tavalinegi inimene võib leida paiga, puu, kivi, mis on suurema väega. Tuleb vaid otsida koht, kus meeldib olla, kuhu võiks elama asuda. Sellise lepingu sõlmimine seob inimese, võib-olla koguni rahva oma maaga.

Paljudel juhtudel on mälestus muistsest hiieist säilinud ainult kohanimesedes (Hiieaas, Hiiesalu, Hiitse talu), kuid mitmedki neist elavad rahva teadvuses tänaseni, nt Jalase külas Raplamaal. Teada võiks sedagi, et paljud vanemad kirikud on rajatud muistsetesse hiiepaikadesse, nt Kuusalus, lisakul, Saha kabel Lagedi lähedal, isegi Kuremäe klooster (püha hiieallikas). Hiiepaikadega ühenduses meenub üks filosoofiline tähelepanek jumalate elupaigast: muinasajal – meie kõrval, antiikajal – Olümposel, nüüdisajal – taevas.

4.

Edasi peatuti sellel, kuidas loodus üht maad (riiki) sisemiselt liigendab. Räägiti, et mõne riigi jagavad mäeahelikud üksikuteks osadeks nagu kõrged piiriaiad. Rahvas neil üksteisest eraldatud aladel erineb oluliselt oma naabritest, kuigi nad on samast rahvusest. Siin, Eestis sääraseid lahutavaid mäeahelikke ei ole, kuid siiski erineb ühe maakonna või isegi valla eestlane teise maakonna või valla elanikust, kas või keelemurde (-murraku) poolest. Mägede asemel on meid eraldanud ülepääsmatud sood ja rabad ning põlismetsad. Need looduslikud kaitsealad varjasid meie esivanemaid vaenlase eest, kuid raskendasid samal ajal omavahelist läbikäimist.

Küllap oleme loodusele võlgu, et väikerahvana oleme suutnud 5000 aastat ajatormidele vastu pidada. Loodus on andnud meile omanäolisust ja sisemist väärikust; tundub, nagu oleksid need looduslikud kooslused kuidagi vastavuses meie kõlarikka keelega. Tõepoolest, meie keel on rikas loodust hingestavate ja antropomorfsete väljendite poolest. Paneme seda tähele järgnevas tekstis:

“Mäeseljalt ja mäerinnakult vaadates võib näha järvesilmi. Merre suubuvad jõesuud ja maaninad. Südaööl tehti tuli surnuks. Varasel hommikutunnil segunevad puuhabemed uduhabemetega. Veesoontes niriseb puhas vesi. Sügavike kohal on neelykohad. Jõesängis võivad tuulispea korral lained märatsema hakata. Mere selg on vahune. Hommikul maa hingab ja mere kurgust tõuseb udu. Maasäärtel meres on tuul tugevam. See mõirgab ja paneb puud oigama.” (Vt Ilmar Soomere, Vaimuelust Eestis. Tallinn, 1997, lk 9.)

Niisiis – keelgi rikastub maast, kasvab nagu taim, puu, nagu kinnitavad ka Lydia Koidula luuleread (“Sind surmani!”):

Mu Eesti vainud, jõed
ja minu emakeel,
teid kõrgeks kiita tahan
ma surmatunnil veel!

Koidula aatekaaslane C. R. Jakobson mõtleb omakorda keelest ja rahvusteadvusest nii: “Peaasi aga, kust ühe rahva vaimuharimise järele ära tuntakse, on tema keel. Keel on ühe rahva harimise kandja ja seepärast ka tema kauni korra ja priiuse sünnitaja, on tema kõige kallim pärandus. Keel on, mis üht rahvast rahvaks teeb; ta varjab üht lõpmata väge ja pühadust enda sees. Keel ja mõistus käivad käsikäes, sest keel on avalikuks saanud mõistus.”

5.

Ekskursiooniks valmistudes juhitakse õpilasi teistegi inimlike püsiväärtuste juurde, olgu see näiteks **kalmistu (surnuaed)**.

Kui geograafia- või ajalootunnis räägitakse Egiptuse püramiididest ja hauakambritest, siis peaks õpilastel tekkima mõtteparalleel siinsete (Jõelähtme, Muuksi, Loona jt) kivi-kalmetega – mis sest, et väetid ja üldsusele tundmata, ikkagi ajaliku ja igavese kultuurilooline eluteadvustus.

Hoopis teistsugune kontakt tekib nüüdskalmistutega. Esikohale tõuseb vaimsus – kodueetika, paiksus, aukartus elu ees. Kõik lähtub kodutundest, perekonna sisekliimast (kodureliikviad, traditsioonid, perekonnaalbum) ja siit edasi – kodupaik, küla, linn, kirik ja – kalmistu, seal käimine nii ükski kui kogu perega, eriti tähtpäevadel ja pühadel (surma- ja sünnipäev, surnuaiapäeva, jõulud jm). Kalmistu on tähenduslik osa asula arhitektuurist. Kujundatakse ju hauad hoole ja armastusega, lahkunu(te)le isikupäraselt, paljud kalmud ongi omamoodi kunstiteosed (ristikirjad, mõttetavad jm kujunduselemendid). Seepärast ümbritseb kalmistut eriline poeetiline aura. Kalmistu ei ole mitte ainult info andja, vaid ka organiseerija – valdavalt emotsioonide kaudu. Surm, elust lahkumine ei pane ainult kurvastama ega hirmu tundma, vaid selle kõrval ehk rohkemgi veel mõtlema, üldistama, sünteesima. Tema kaudu saame õieti sisse elada oma rahvasse temast lahkunud liikmete kaudu. Tekib võimalus hakata ennast teadvustama üleisikuliselt. Skandinaavia (islandi) saagades arvestati koguni aega suguvõsade vahetumise järgi. Tuleks rõhutada, et kalmistu teadvustab meid kahest maailmast, milles me elame: suures ja nähtavas ning väikeses, iseene maailmas, mis on nähtav ainult asjaosalistele. Tallates suure maailma teid, tahame lõpuks jõuda nendele radadele, mis meid **iseenda** juurde viivad, sinna, kuhu keegi ei näe.

Kalmistu on inspireerinud eriti luuletajaid. Pruugib vaid nimetada Gustav Suitsu luule-eleegiat “Kerko-kell”:

Nii vaigse koduküla talo,
kui undse Vooremäe pääl.
Teed kabelihe üle palo
lää lõunavahel lämmäl sääl.
[- - -]
Kõrd talvel kerkokellä löödi
ja lööja olli oma lell.
Mo emä aus sis joodi, söödi –
see mälestüs on mulle hell...

Sellekohaseid näiteid leidub uuemaski kirjanduses. Vladimir Beekmanni luuletus “Eesti naised” mõjub leinaliselt:

Rasked ristid, sirged sambad,
lilled, hiljaksjäänud hool,
nüristavad ajahamba
naistenimed igal pool.
[- - -]
Savisitke, liivasõre
kindlalt katab viimne vaip.
Kalmistu on meestest hõre,
kuhu kõik need mehed said?
[- - -]
Kurja sundi, eksikäike,
rinnus igatsus kui puur.
Eesti mehe häll on väike,
tema surnuaed on suur...

Kalmistu õppe-ekskursiooni teemana ei pruugi mõjuda nostalgiliselt. Siin on, mille üle ka kainelt arutleda, lähendades sel viisil tunde- ja mõttemaailma. Eesti rahvuskultuuri ja ajalootähiste tundmaõppimiseks pakuvad väga palju Tallinna Metsakalmistu ja Tartu Raadi kalmistu. Kalmistuteema võiks lõpetada tõdemusega: kultuur algas siis, kui inimene hakkas koolnut mäletama ja mälestama.

6.

Tavaliselt kavandatakse ekskursioonid ajalooliselt ja maastikuliselt üldtuntud paikadesse (lossid, mõisad, kirikud, linnused jm). Ent peetagu silmas ka päris tavalisi objekte, sealhulgas hääbuvaid elupaiku (rohtunud talu-, mõisa- ja lossivaremed, välja-surnud külad jm).

Näete, seal on alusmüüri jäänused... – rehelamu; selle keskel kandiline kivihunnik – reheahi, muud müürijäänused – laut, ait, kuur... Ja ongi teksti esialgne variant koos. Seesugune kirjaoskus peaks kindlasti kuuluma eesti hariduse õppekavva.

Niisugust kirjaoskust aitab kujundada Raplamaa kuulsa marsruudi (Varbola – Alu – Rapla kirik – Raikküla mõis – Lipa küla – Kabala mõis) lõpp-punkt **Jalase** küla. Mis on see küla, saame teada sealse Kännu talu perenaise 1934. aastal loodud värssidest:

Meil Jalasel ei kasva alpiroosid,
siin kõrge nõmm ja lahjad põllumaad,
ei õitse meil siin õrnemad mimoosid,
vaid kadak ilustab meil karjamaad.

Kuid rukkis rääk, all õue koplis ööbik
ja põlluveertel õitsvad toomingad
ning kaugelt kostev karjakella kõlin –
need suveõhtu kauniks muudavad.

Kui pääsu leeluteleb kaevuvinnal
ja aiateibas säuksub varblane,
siis õnnetunne läbibistab mu rinna:
see on mu kodu, see on Jalase.

Seda kohta katab tänapäeval metsistunud võsa. Aga ometi, just siin, reheahju riisemetel, mitte uhkes aktusesaalis, kanti see luuletus mõjukalt ette. Siin, selles miljöös sai hoopiski mõistetavamaks Jalase küla (nagu paljude teistegi Eesti külade) kurblooline käekäik. Muinasaegsetel juurtel kasvanud elujõulise Jalase küla juured lõikas läbi 1940. aasta. Viimastel aastakümnetel määras küla kuuluvuse ja seisundi Jalase asemel ametkondlikus keelepruugis kasutatud nimetus “V. I. Lenini nimelise kolhoosi ääremaa”. 1988. aastaks oli sõjaeelsest tähelepanuväärse omakultuuriga põlisküla poolesajast majapidamisest jäänud hinge veel mõnisteist peret mõnekümne inimesega. Viimase viiekümne aastaga oli jõutud kustutada paar aastatuhat kestnud inimese ja looduse loomulik kooselu. (Vt Jalase küla aja ja looduse lood. Koostanud Ü. Tamla ja A. Valgma. 1997.)

7.

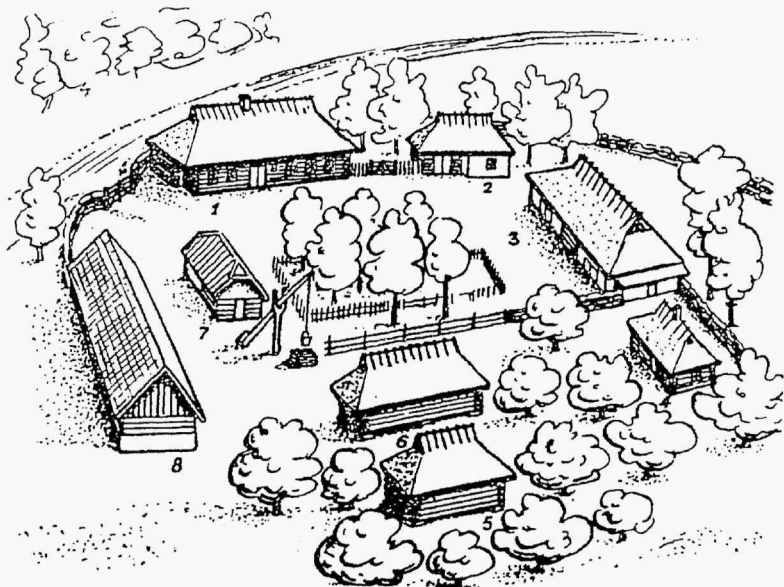
Küla hävitamisega käib koos **kodu** hävimine. Eestlase jaoks pole kodu üksnes maja (kus elatakse), nagu seda võib tähele panna paljude rahvaste keelepruugis (vn *dom*, sks *Haus* jne). Eestit ja eestlast on raske mõista kodu mõistet tundmata. Kodu on emotsionaalne märksõna kirjanduses (Fr. R. Kreutzwald, L. Koidula, J. Liiv, A. Haava, A. H. Tammsaare), kunstis (J. Köler, Kr. ja P. Raud, E. Viiralt), muusikas (A. Läte, T. Vettik, H. Eller, G. Ernesaks, V. Tormis). Ka rahvakoolide õppekirjanduses on koduainestik ikka olnud esikohal kõikides kooliastmetes. Ernst Petersoni (Särgava) "Eesti laste aabitsast" (1918) leiame pretensioonitu, aga mõjusa lugemispala.

Kodu.

Mina elan oma kodu. Kodu on kaunis elada. Seal on ka minu isa, ema. Ema lafeb meid lugeda. Meie loeme ifuga. Isa kuulab ka, kuidas meie loeme. On lugemine ladus, fiis kiidab isa meid.

Kodu laudas on meie loomad, nagu: kukk kanadega, aned, fead. Ka muud loomad on seal. Need on meie kodu=loomad.

See jääb nüüdislugejale umbmääraseks, kui sõnale *kodu* ei anta lisateavet sünonüümistete *talu* ja *pere* kaudu. Õpilasi tuleks teadvustada, et talu pole lihtsalt õlgkatusega palkmaja (sagedane määratlus õpilastele määratud testis), vaid keerukas

Mihkli talumuuseumi hoonete paiknemine.

1. Elumaja. 2. Ratastemaja. 3. Rehemaja. 4. Saun. 5. "Vana hoone" (ait).
6. "Uus hoone" (ait). 7. Sepikoda-paargu. 8. Laut (restaureerimisel).

elamis- ja tootmissüsteem, mida ilmekalt demonstreeritakse Tallinna Vabaõhumuuseumis, Eesti Rahva Muuseumis Tartus, kuid mitmes maakohaski. Ühe sellise võib leida Saaremaalt – Mihkli Talumuuseumi.

Mihkli Talumuuseum on Eesti omapärasemaid muuseume, mille rajamiseks polnud vaja teha kogumistööd: lisaks täielikule hoonekompleksile oli kohapeal säilinud rikkalik tarbeesemete kogu. Peaaegu kõik esemed on valmistanud selle talu elanikud kahe sajandi jooksul.

Talupere sugupuu on jälgitav 1727. aastast.

Talu säilinud majadest on vanim õunapuuaia asuv nn vana hoone – a i t. Hoone ehitamise ajal veel selles talus saagi ei tuntud (18. ja 19. saj vahetus). E l u m a j a (1864) ehitamisel on võetud eeskuju Lätimaalt – köök. P a a r g u - s e p i k o j a ehitamisel on kasutatud keskaegseid raidkive.

Mihkli talu asub Saaremaa läänerannikul Kihelkonna keskusest 3 km kaugusel.

Vanatalu Äksi kihelkonnas

Teadma peaks sedagi, et meil on eristatud kaht talutüüpi: põlis- ehk vanatalu ja asundus- (asuniku-) ehk uustalu. Viimati nimetatud tekkisid 1919. aastal läbiviidud maareformi alusel. Mõisamaad võõrandati ning jaotati eesti põlluharijatele. Nii lisandus 51 640 põlistalule 55 104 asundustalu. Sotsiaalpoliitiliselt ja majanduslikult oli see väga tähtis samm, mis aga hilisema sundkollektiviseerimisega hävitati.

Asunikutalu Äksi kihelkonnas

8.

Lõpuks veel üks märksõna, ilma milleta jääb mõistetamatuks, olemata kodu ja pere ja talu sisene eluolu ning ühtekuuluvus. Muidugi on see ema. Esijoones ema kaudu tuleb kodu meie ette oma lihtsuses ja keerukuses, oma rõõmudes ja muredes, ohtudes ja kartustes, lootustes ja unistustes. Seda on tunnetanud põline maamees (kunagise Vilde-kolhoosi esimees) Erich Erilt ja selle märkitabavalt ka sõnadesse seadnud:

“MEIE EMA

MEIE EMA oli laante rüpes metsavahitütar ja pärast abiellumist sai temast taluperenaine.

Ta armastas oma lapsi, kodu ja kaitses meid kurja eest.

Ta ropsis linu ja pügas lambaid ja käis villaveskil.

Ta kodus kangast, õmbles perele rõivaid ning tegi söögi.

Ta valis kartuleid, koristas tube ja pesi pesu.

Ta küttis ahju, nõelus meie kindaid-sokke ja söötis talu loomi.

Ta lüpsis lehma, niitis heina, rohis peenraid, kastis lilli ning imetles looduse ilu.

Ta võttis seatapul verd, puhastas vorstisoolikaid, soolas liha, keetis sülti ning seepi.

Ta oli korralikult riides ka siis, kui tööd tegi.

Ta käis paljudel perenaistekursustel.

Ta võttis laupäeva õhtul kummutist puhta lõhnava pesu ja saatis meid sauna.

Ta tegi õhtul meile valmis voodi, soputas pehmeks padja ja kattis meid tekiga.

Ta rääkis meile muinasjutte, laulis unelaule ja suigutas unele.

Ta õpetas meile jõululaule ja aitas meil ehtida kuuske.

Ta saatis meid kooli ning laia maailma ja ootas meid alati koju.

Ta muretses meie eest ka siis, kui meie olime täiskasvanud ja pidasime juba paremaks oma nõu.

MEIE EMA luges ajalehti, ajakirju ning raamatuid, kuulas raadiot ja kartis sõda.

Ta tundis idast tulija ees hirmu, muretses meie pärast ja ihkas laante-rüppe tagasi.

MEIE EMA astus taluga kolhoosi, kui selgus, et teisiti ei saa.

Ta tassis siis ämbriga kolhoosisigalast virtsa välja ja viis sigalasse kopitanud põhku.

Ta valis lumehanges külmunud kartuleid, keetis neid ja söötis hoolega kolhoosi nälgivaid sigu.

MEIE EMA jäi teenitud pensionile ja hakkas saama elutöö eest 120 (praeguses rahas kaksteist) rubla kuus ja oli sellega rahul.

Ta ostis pensioni eest leiba, soola, tuletikke ja petrooli ning ei vandunud nõukogude korda.

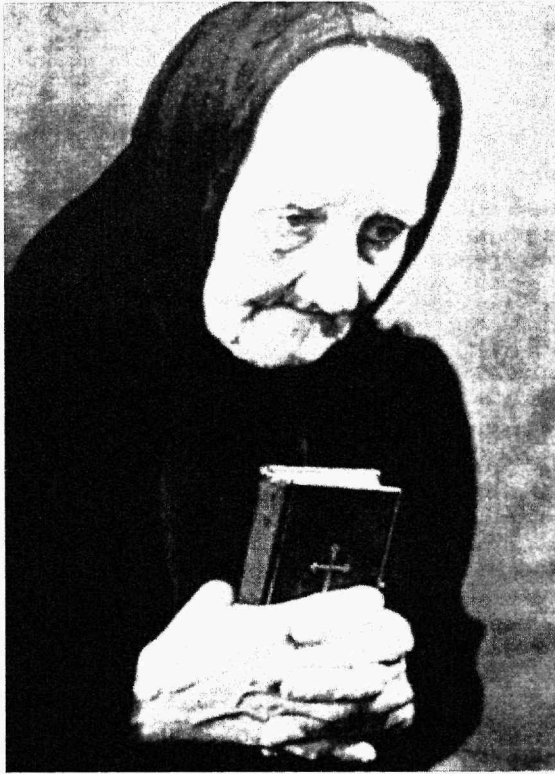
Ta tegi lehmale teeäärset heina ja tassis selle seljas koju.

Ta haris kartulimaad ja nägi oma lagunevat talu.

Ta nägi Eestimaa õnnetust ja kaduvat ilu, armastas seda maad ja ei kurtanud oma muret."

"TALU JA AASTAAJAD.

Nagu kogu elu talus jagunes aastaaegade järgi neljaks, nii elasid siin sageli koos kuni neli sugupõlve. Eesti talu oli selle elanikele põline kodu, siit ei lahkutud nii kergesti ja siia pöörduti ikka ja jälle tagasi. Perekondlikud tähtpäevad – ristsed, pulmad, peied – töid laialihargnenud sugukonna liikmed kaugustegi tagant jälle päristallu kokku. Talud pärandati isalt pojale sageli palju sugupõlvi üksteise järel ja põlistalu tavad ja traditsioonid elasid järeletulijais edasi, hoolimata aegade muutlikkusest. Kui aga välistel põhjustel oldi sunnitud kodunt lahkuma ja võõrsile veerema, olgu siis ruumipuuduse, abiellumise või mõne muu põhjuse surve, siis mäletati ikka lapsepõlvkodu ja endist eluaset erilise soojusega ja katsuti vanu pärimusi uue kodu ussaiamulda istutada. See tihe side eelmiste sugupõlvvedega kujundaski selle vaimu, mis on aluseks eesti elu ja kultuuri pidevusele. Viimasel ajal nõrgenesid küll vanad sugulusside-med ja neid asendasid sõprus, huviühesus ja naabus, kuid sisuliselt ei

muutnud see olukorda – eesti vaimsure kontinuiteet püsis. – Kui eesti talus kevadet sümboliseerisid lapsed, suve – täisealised, sügist – vanad inimesed, siis talveks oli jäänud veel vana-vanaema üksi järele. Silmad juba kaduviku poole, seljataga pikk ning töörohke elu, võis vaimusilma ees ometi näha uut, paremasse tulevikku vaatavat sugupõlve, kes vastsel, peatselt saabuval kevadel jälle igikestvat eluringi alustab."

(EESTI TALU. Koguteos sõnas ja pildis. Toimetanud B. Kangro ja V. Uibopuu. Lund, 1959, lk 170.)

9.

Meie nooremad põlvkonnad, uusaegsed eestlased, on siin räägitust paljuski võõrdumas küll traditsioonide katkemise, eurostumise pealetungi ja muudegi asjaolude tõttu. Kui see protsess tõusujoones jätkub, satub ohtu meie püsimine rahvusena. Probleem pole uus – meenutame venestumise ja saksastumise suurt ohtu 19. sajandi lõpul ning 20. sajandi algaastail. Tasub meenutada, kuidas 80 aasta eest, meie iseisvuse alguses, käsitles seda probleemi õpetaja H. Turp oma "Koduloo metoodikas" (Tallinn, K/Ü "Kool", 1921):

“Kodumaa-armastus peab tõsine ja püsiv olema, mis üle ulatab isiklikest huvidest ja ainelisest omakasust. Ainult siis, kui me oma noorsoo hinges niisuguse armastuse suudame kaswama panna, wõime loota, et meie iseseiswus püsima jääb. Just selle tõttu ongi kodulugu meie kodu lugu... Kui aateid ei ole, ei ole ka kaswatust; ja kes aatlane ei ole, ei kõlba kaswatajaks. Önnemaale meid kaswatus muidugi järsku wiia ei suuda, aga sinna lähemale aidata wõib ometi. Usku enda töö edu sisse ei tohi kaswatajal kunagi puududa.”

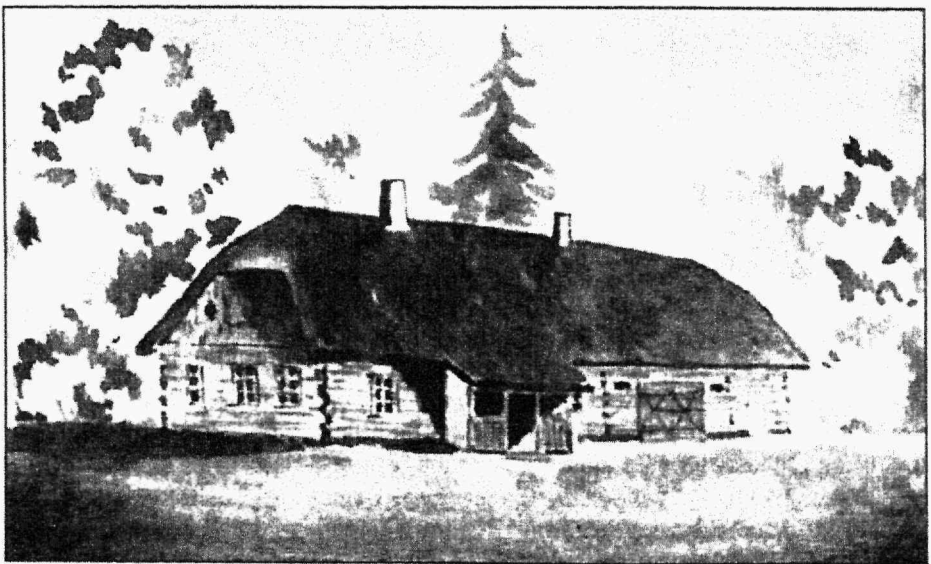
Olgu täienduseks Juhan Liivi pedagoogiliselt suunitletud mõte:

“EESTI POEG.

Kui meil niisuguseid noori poisse on, 15–16-aastasi, keskkoolikasvandikke kui ka muid:

– Mina olen nõutavad ja nõudmata keeled ära õppinud, tunnen Eesti minevikku, ta kirjandust ja kirjamehi, austan oma esiisade mälestusi, jumaldan oma vanemaid, armastan oma vanemate higiga ostetud mulda kui oma enese südametuksumist, tunnen seda väikest saatusest vintsutatud rahvast ja tean mis tast peetakse, – tunnen teda paremini kui wõõrad. Nemad seisavad seal, meie seisame siin. Ma tean, mida nad meist mõtlewad, mida nad tahavad. Minu silma ees on väike, aga mulle armas sugurahvas. Nemad on minu selja taga ja hüüavad: Tule siia! – Mina vaatan üle õla tagasi ja ütlen: Ma näen, kes ja mis te olete, ja mida te tahate. Mis te ometigi arvate? Mina armastan Eesti okkarikast õigust enam kui tema eest pakutud küllusi: –

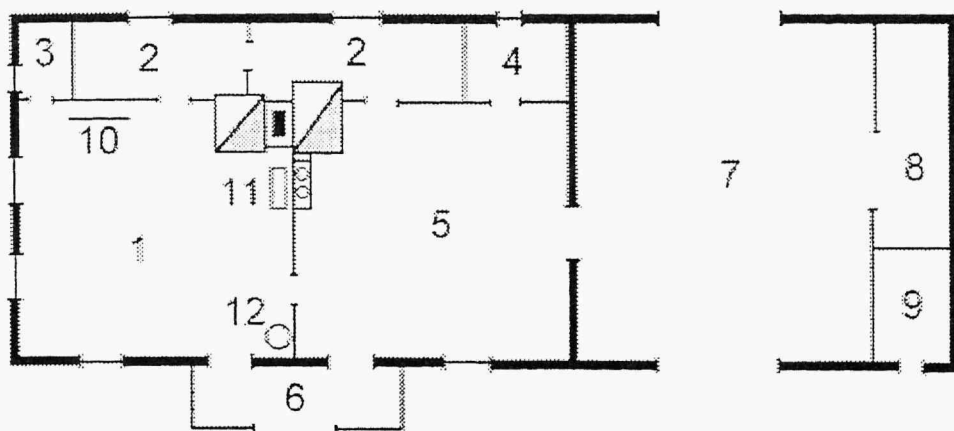
Kui meil on niisuguseid poisse, siis on sul tulevik, Eesti rahvas!”

Mihkel Tilga maalitud Levi esimene koolimaja

Selles loos peitub ühtaegu siiras austusavaldus eesti kooliõpetajatele ja eesti koolile. Nii mõnigi kord oleme pidanud tunnistama Juhan Liivi prohvetlikkust. Tõepoolest, aegu on meie koolid suutnud kindlustada täiskirjaoskajad ja sealt edasi maailmatasemega rahvusliku teadlaskonna, sealhulgas meie riigi saatust juhtinud aatelsed poliitikud.

Rännakud Eesti kultuurimaastikul viivad meid sageli erinevatest perioodidest ja mitmes ehitusstiilis **koolide** (majade) juurde. Uusaegseid (juba EW ajast) koolihooned ei saa enam võrrelda 19. sajandi koolidega. Viimased sarnanevad talumajaga (rehielamu). Tutvustame üht 19. sajandi tüüpilist koolimaja Pärnumaal (Levi kool).

Levi esimese koolimaja plaan.

1. Koolituba. 2. Koolmeistri toad. 3. Õpilaste sahvver. 4. Pere sahvver. 5. Rehetuba. 6. Esik.
7. Rehealune. 8. Aganik. 9. Külmkamber. 10. Tahvel. 11. Orel. 12. Taar (kaljaga).
(Vt K. Tiitus, Viira kool sünnist tänaseni. Viira, 1998.)

10.

Eesti on ju vaid täpikene (u 45 000 km²), kuid tema kultuurilooline sisu on niivõrd mahukas, et senini pole seda suudetud ammendavalt kaardistada ei kodumaal ega võõrsil. Ometi on selles suunas tehtud palju ja tulemuslikult alates baltisakslastest kuni tänase päevani, peamiselt, mõistagi, Eesti Vabariigi aastail. Sel perioodil oli eestvedaja Eesti Kirjanduse Seltsi juures tegutsev kodu-uurimise toimkond, kellel olid tihedad sidemed Tartu ülikooliga (prof J. G. Granö jt). Anti välja Eesti maakondade geograafilis-ajaloolisi ülevaateid koguteosena "Eesti".

Nõukogude perioodil suunas kodu-uurimistegevust Teaduste Akadeemia kodu-uurimise komisjon (alates 1958. aastast oli esimees H. Kruus ja 1977. aastast V. Tarmisto). Siis hargnes kodu-uurimistöö mitmesse rahvuskultuuri päästmisega seotud valdkonda – muinsuskaitse, looduskaitse, eesti keele kaitse jm, millega sidusid end mitmed missioonitundega võimekad teadlased ja ühiskonnategelased (F. Jüssi, J. Eilart, F. Eisen, H. Joonuks, E. Varep, V. Lõugas, J. Selirand, E. Tõnis-

son, A. Viires, R. Pullat, H. Gustavson jt). Nende uurimistegevust dokumenteerivad mitmedki sisukad väljaanded, nt V. Lõugase ja J. Seliranna "Arheoloogiga Eestimaa teedel" (1977), A. Viirese "Puud ja inimesed" (1975), J. Eilarti "Looduse õpperajad" (1986), ekskursioonimarsruute kirjeldav sariväljaanne "Siin- ja sealpool maanteed" (nt "Põlva rajoon", 1989) jt. Üks ulatuslikum Eestit hõlmav ülevaade on 1965 ilmunud ligi 700-leheküljeline raamat "Kas tunned maad. Teatmik matkajale ja kodu-uuri jaoks" (autorid J. Eilart, E. Laugaste, A. Liim, H. Piirimäe, S. Vahtre, K. Siilivask jt).

Mainitu jääb ometi maha nii kujunduslikult kui sisuliseltki väliseestlaste Bernard Kangro ja Valev Uibopuu koostatud 4-osalisest koguteosest "Meie maa. Eesti sõnas ja pildis" (Lund, 1955–1957), millele lisanduvad veel "Eesti talu" (Lund, 1959) ja "Eesti Roots" (Lund, 1976). Tegemist on monumentaalse, sisutabavalt illustreeritud ja ajastuid läbiva ülevaatega Eestist, tema loodusest, asustusest, rahvuskultuurist (üh-tekokku rohkem kui 1400 lehekülge). Autorid on meie pagulaskonna vaimueliit – kirjanikud, teaduse- ja kirjamehed, nagu Gustav Ränk, Aksel Mark, Arvo Mägi, Armin Tuulse, Karl Ristikivi, August Mälk, Erik Haamer, Andrus Saareste, Otto A. Webermann, Salme Raatmaa, Raimond Kolk, Artur Adson, Henrik Sepp, Herbert Salu, Julius Mägiste, Erik Laid, Edgar Kant, Juhan Aavik, Gert Helbemäe, Johannes Lepiksaar jt.

Kõnealuse teose I köide "Põhja-Eesti" liigendub nelja alajakku: Tallinn, Harju-maa-Järvamaa, Virumaa, Narva. II köide "Lääne-Eesti" hõlmab Läänemaa ja Hiiu-maa, Saaremaa ja Pärnumaa, III köide "Kesk-Eesti" Viljandimaa, Tartumaa ja Tartu linna. IV köide "Lõuna-Eesti" viib meid Valgamaale, Võru- ja Petserimaale.

MEIE MAA

Eesti sõnas ja pildis

I

PÕHJA-EESTI

EESTI KIRJANIKE KOOPERATIIV

Koguteoses “**Eesti talu**” leiame järgmised alaasad:

Eesti talu läbi aegade.
Talu iseseisvus Eestis.
Elu Vana-Eesti talus.
Talu eestluse arengus.
Eesti talu kujutavas kunstis.
Läbi talutare akna.

Seejärel vaadeldakse taluelu eri aastaagadel:

Kevad.
Suvi.
Sügis.
Talv.

Bernard Kangro koostatud “Eesti Rootsis” sisukust rikastab sissejuhatav osa: Eesti, nagu ta oli.

1. Maa.
2. Rahvas.
3. Ajalugu.
4. Kultuur.

Monumentaalteos “Meie maa” lähtub eelkõige rahvuskultuuri **püsiväärtuste** käsitlest. See juhatab omakorda järelutama, et inimese ja paikkonna vahel on eluline side ning et püsipaiksusel on rahvuse säilimiseks erakordne tähendus (vrd migrandi mentaliteet!).

Seesuguse maailmamõistmise aktuaalse sisupikendusena tuleks käsitada 1998 Maalehe Raamatu kirjastusel ilmuma hakanud maatundmise sarja, mille moto on “Enne käi Nuustakul!”. Avalikkuse ette on jõudnud hulk asjatundlikult koostatud marsruudikirjeldusi läbiproovitud autoritelt, nt H. Gustavsoni “Aegna”, H. Elstroki “Kunda, Mahu, Viru-Nigula”, T. Lääne “Palamuse” jt.

Võime siis väita, et meie õpetajal on kasutada rikkalikud materjalivarud, mille toel sugupõlve oma maaga siduda. Kujutlegem kõige selle alusel kirjandit (esseed) teemal “Eesti kaart jutustab”. Niisugune teema lähtuvalt õpilase **lähiümbrusest** peaks kindlasti kuuluma õppeülesannetesse, nt “Väike-Maarja kihelkonna kaart jutustab”, “Rapla kultuurilugu”, “Rakvere kuulsaid mehi”, “Haapsalu lossi kõne”, “Aburi küla talud enne ja nüüd” jne.

LÕPETUSEKS

Pöördugem korraks veel pedagoogikasse, mis tõstab ideaaliks kasvatatava vaimsu- se arendamise. Mis tahes kutsetegevus – spetsialistina tegutsemine – eeldab inimese vaimse alge mõistmist. Nüüdisaeg on probleemi eriliselt teravdanud. Kõrgtsiviili- satsioon on loonud illusiooni, et tehnika suudab kõike, järelikult peavad inimesetevahelised suhted alluma esijoones tehniliste süsteemide seaduspärasustele – tehnokraatialle. Paraku on see paljudel juhtudel muutunud spetsialistide koolita- mise oluliseks lähtekohaks. Siit tulevadki inimesed, kes ka teistesse inimestesse

suhtuvad kui masinasse. Ja tagajärg on nende vaimsete püsiväärtuste kuhtumine, mis inimkond on aegade jooksul talletanud. Seepärast tuleb leida tasakaal kahe klassikalise eluprintsiibi vahel:

MENTE ET MANU (mõistuse ja käega)
ja
MENTE ET CORDE (mõistuse ja südamega)

Materiaalsete ja vaimsete algete loomupärasest põimlevussuhtest järgneb, et samavõrd kui vaimsed väärtused ei arene omaette, isoleeritult, samavõrd ei ole ka materiaalseid väärtusi võimalik luua ilma vaimse kultuurita.

Kultuur sünnib maa ja rahva koostegevuses, ta elab, areneb ja kujuneb käsikäes loodusega. Inimese suhtumine loodusesse sõltub sellest, mis tasemel on ühiskonna kultuur ja inimese enese kultuuriteadvus. Kultuuri selgeks õpetada ei saa, küll saab aga kujundada hoiakuid, mis kaitsevad tänapäeva inimest kõikvõimalike ohtude eest, et ei kaoks inimvaim oma ajalis-ruumiliste juurtega. Ei tohiks unustada sedagi, et just kultuur on meid viimase poolsajandi sünetel aastatel aidanud rahvusena püsida. Seepärast peaks iga eestlase kirjaoskus sisaldama põhiteadmisi oma maa kohta nii reaalsel kui ka müütilisel tasemel:

Kunagi ammu – tuhandeid aastaid tagasi,
tulid sellele maale inimesed.
Enne neid olid siia tulnud loomad ja linnud
ja kalad ja veel enne olid siin
kasvama hakanud taimed.
Siin leidis aset inimese kohtumine
selle maa ja tema asukatega.
(Argo Moor)

Kunagi kirjutas üks üliõpilane: "Inimene ei õpi ainult raamatutest, vaid igast elavast kogemusest ja muljest, viibides erinevates paikades, kohtudes erinevate inimestega. Üksainus seesugune ere kogemus võimaldab intuiivselt taibata maailma hoopis enam kui mõnigi loetud raamat... Sõna on abstraktne ja tekitab meis kujutusi, kasutades selleks ainet, mis meie mälu ruumilises kujundis juba olemas on. Uued muljed täidavad aga mälu konkreetsete värvide ja varjundite, vormide ja joonte, ilmete ja žestidega, nüansside ja elu enda terviklikkusega igal ajahetkel... Sõna seob muljeid, muljed toidavad sõnu." (Tiina Tammela)

Inimestes tuleb varakult kujundada VAATLEMISKUNSTI, et saaks tekkida ELU MÕISTMINE. Kui väidetakse, et inimene näeb seda, mida ta teab, siis on see tõsi või sellele lähedal. Lõpetagem see lõik Arvo Valtoni sententsiga: "Maailm on rikas mitte seetõttu, et seal on kõik, mida soovid näha, vaid seetõttu, et seal on kõik, mida OSKAD näha."

Inimesed paiknesid, kohanesid, juurdusid, kodunesid... Meie külad, kihelkonnad, maakonnad ja maanteed on rohkem kui tuhat aastat vanad. Neis kätkevad kunagised

liikumised, paigad, kohanimed. Paljudele Eestis matkajaile on kohanimi ühteaegu nii teadasaamine, kaunis kõla, mälestuspilt kui ka koduvõti, mille puudutusest ammutatakse püsimisrõõmu.

Sina, mu ainus Taevaskoda,
Verilaske ja Matjamaa,
Risti, Orjaku, Katkuküla,
Aravete või Uljaste,
Puhtaleiva ja Häädemeeste,
Lustivere ja Kärevere,
Aruküla ja Vägeva,
Illumetsa ja Pühalepa,
sina, mu Hellamaa, Kullamaa!
(Ralf Parve)

Kalju Leht

KALEVIPOEG EESTI ELUS JA KULTUURIS

Rahvaste vaimuvara tähiseks peetakse rahvuseepost. See on ulatuslikum, enamasti värsivormis teos, mis jutustab tähtsamatest sündmustest selle või teise rahva elus. Eeposte toeks on aegade kestel rahva mällu settinud rahvaluuleline aines. Mõnel rahval rikkam, teisel vaesem. Muidugi oli rahvaste püüdlikeks endast oma luulelugudes kõige soodsamast küljest märku anda – eeposed väljendavad ikka ja alati terendusi paremast tulevikust mineviku toel. Kandjateks eeposte kangelane või kangelased. Seepärast nimetamegi neid teoseid rahvus- ehk kangelaseeposteks.

Laena mulle kannelt, Vanemuine,
Kaunis lugu mölgub meeles,
Muistse põlve pärandusest
Ihkan laulu ilmutada.

Need värsid alustavad “Kalevipoega”. Vanemuise kandle keeli kuulutab Lauuisa Kreutzwald oma rahvale paremaid päevi Kalevite tegude ja käikude kaudu. Rahvasuus liikusid jutud Kalevipojast, eesti vägimehest. Siin terendub Kreutzwaldi-eelne rahvaluulemaastik ja toponüümika. Kalevipoja künnivaod ja sängid, ta hobuse püherdamise asemed ja kabjajäljed; Kalevipoja kuhjatud, loobitud ja pillutud kivid ja muud maastikuelemendid.

See ainevald pälvis tähelepanu juba enne Kreutzwaldi. Nimelt pidas Fr. R. Faehlmann Õpetatud Eesti Seltsis saksakeelse ettekande “Muinaslood” Kalevipojast, milles esitas mitmeid hilisema eepose sündmusi. Faehlmanni sooviks oli elustada kalleid minevikumälestusi; tema kujutluses oli Kalevipoeg “üks meie seast”, kes “tegi tööd ja kannatas koos meiega”. Faehlmanni algatus pälvis haritlaste kitsamas ringis

huvi ja ergutas tööle. Aina halvenev tervis ei lubanud tal esialgsest kavandist kaugemale jõuda. Viimaks tõmbas varane surm kõigest kriipsu läbi.

Faehlmanni algatuse täideviijaks sai ta lähim sõber Friedrich Reinhold Kreutzwald, kes töötas tol ajal väikeses Võrus arstina. See oli Õpetatud Eesti Seltsi soov, ja tööpoolest, vaevalt leidunuks tollal kirjameest, kes selleks tööks paremini oleks sobinud. Pealegi pärines Kreutzwald Rakvere ligidalt – Kalevipoja-lugude mailt. Kaarli mõisa peretoas köitsid noorukese Aida-Vidri (nagu poissi hüüti) meeli-mõtteid muinaslood ja regilaulude leelutused. Mõisateener Kotlep teadis mõndagi pajatada vägi-mehest Kalevipojast ja temaga seotud paikadest. Aastakümnete tagant elustusid lapsepõlvlood eepose loomise suures plaanis.

Eepose koostamisse suhtus Kreutzwald kui oma elutöösse. Ta palus vaid, et “pαιkene kulla surm” talle niikaua elupäevi kingiks, kuni töö katuse all. Väsitavast arstistööst näpistatud tunnid kulusid ärklitoe vaikuses. Öötundidel libises hanesulg vilkalt üle paberi. Värss värsi järel sai sõnaks eesti eepos.

Ja ometi – kui rāngas pingutuses eepos sündis, kui mitmeid tõkkeid ta teelt tõrjuda tuli!

Rahvasuust leitud lood Kalevipojast ei moodustanud tervikut, tervikeepos pole rahvasuus liikunudki, nagu Faehlmann ja Kreutzwald eksikombel oletasid. Rahvaluulearmastus ja luuleanne pidid Lauluisal aitama rahvapärимused luulelooks sulatada. Laulus liitusid mõttekujutus, tõsielu ja laenuallikad – siin oli laulik osav looja.

Laulik, luues lugusida,
Veerevaida värssisida,
Võtab pihu võltsivallast,
Tūki teise tõsitalust,
Kolmandama kuulukūlast,
Laenab lisa meelegaekast
Mõttemõisa magasista.

Eepose sissejuhatusesit kõlab Lauluisa koondav mõte, mis luulelugu ūlendab. Rahva minevikus on olnud leina ja valu, piina ja pisaraid, võitlusi priiuse kaitseks.

Isamaa ilu hoieldes,
Võõraste vastu võideldes
Varisesid vaprad vallad,
Kolletasid kihelkonnad
Muistse põlve mulla alla.

Leinamālestused julgustagu järelpõlvi, virgutagu mehemeelt, eeskujuks Kalevite kange poega, kelle tegusid laulik tahabki laululõngaks veeretada.

Viimaks oli töö sündinud. Ent sedamaid tulid takistused. Palju pahandust tekitas tsensoripliats: kõik, mis rāakis orjusest ja muistsest õnnepõlvest, tõmmati armutult maha. Pealegi polnud Võru linnatohtri majanduslik järg piisav eepose väljaandmise kulusid katma. Kreutzwaldile tulid appi Peterburi teadlased. Teaduste Akadeemia hindas eepost kõrgelt ja määras autorile auhinna.

Pūsvia hoole tulemusena ilmus lõpuks aastail 1857–1861 “Ūks ennemuistne eesti jutt Kalevipoeg” ūhes saksakeelse paralleeltrūkiga. Kuid esmatrūkk oli teaduslik vāljaanne, mis väikesese tirāāži (500 eksemplari) ja kalli hinna tõttu ei jõudnud rahva kätte,

kelle jaoks ta oli loodud. 1862. aastal läks korda avaldada puhteestikeelne väljaanne, mis ilmus Soomes, kus tsensuuriolud olid vabamad. Rohkem kui kaks aastakümnet tagasi argseltsid idanenud mõte oli ometi teoks saanud – eesti rahval oli oma eepos. “Kalevipoeg” on loodud rahvapärimate alusel ja kuulsate eeposte eeskujul järgides. Seesugune eepos on ka Soome “Kalevala”, koostajaks Elias Lönnrot. 1835. aastal ilmunud “Kalevala” oligi Kreutzwaldi mitmeti eeskujuks.

Eepose eessõnas ütleb Kreutzwald: “Kes siin sündinud eestlastest “Kalevipoja” kätte võtab ja loeb, sellele soovitame, et ta seda niisuguses armastuses teeks, kui raamatu väljaandjal nende vanapõlve mälestuste kokkuseadmise juures oli, kes seda tööd endale kõige ülevamaks arvab, mis ta tänini oli jõudnud toimetada.”

Lauluisa lootused olid täide läinud: “Kalevipoeg” kujunes eesti rahvusliku kultuuri tähiseks. Juba Kreutzwaldi kaasajal hinnati eepost kõrgelt ja mõisteti tema tähtsust rahva vabadusvõitluses. Carl Robert Jakobson ütles: “Seda laulu peab iga eesti poeg tundma ja mõistma! Ta on meie vabaduse nurgakivi.” Talupoeg-laulik Ado Reinvald lisas: ““Kalevipoja” laul teeb meie rahvale au. Meie ei võinud enamalt ühtegi kirja ega vaimuvarandust omaks nimetada. Suurem jagu raamatuid, mis meie keeles trükiti, olid teistest keeltest ümber pandud ja sellepärast mitte meie oma vaimuvara. Astus siis korraga “Kalevipoja” laul dr. Kreutzwaldi läbi päevavalgele. See oli täiesti eestlaste oma varandus.”

“Kalevipoeg on olnud poolteist sajandit meie rahvusliku kujunemisloo kolme-nelja kõige kaalukama raamatu seas. Eriti ärkamisajal ülendas rahvuslikku eneseteadvust juba teadmine eepose olemasolust. Iseküsimus, kui avaraks kujunes eepose lugemiskond. Tõenäoliselt piirdus see ärksama osaga kooliõpetajaskonnast. Pealegi ei tule salata, et kunstiteosena ei ole “Kalevipoeg” laitmatu. Nooreestlased (Aavik ja Tuglas eeskätt) rullisid eepose maamadalaks, mida on käsitatud kui esteeditsevat väljakutset. Soomlane Martti Haavio on ammu kirjutanud, et “Kalevipoeg” on suurteos, mis sisaldab paraku ka telliskivipuru, aga ometi ka pärleid. See hinnang kõlab juba õiglasena.

Kuivõrd “Kalevipoeg” on viljastanud Eesti mõtteruumi? Millise süllapuuga seda mõõta?

Kõigepealt on selge, et ilmumisest alates on “Kalevipoeg” saanud rahvuslikuks sümbolväärtuseks. Ka neile eestlastele, kes eepose läbilugemiseni pole jõudnud. Olgu kinnituseks asjaolu, et tänaseni on “Kalevipojast” ilmunud 17 trükki. See arv osutab pigem eepose rahvuskultuurilisele sümbolväärtusele kui lugemisnõudlusele. Eesti pere raamatuvaras on “Kalevipoeg” aukohal, võrreldavalt Piibliga. Aga on veel rohkesti näiteid “Kalevipoja” seotuse kohta eesti elu ja kultuuriga. Võetagu kas või eeposejärgsed nimeomistused nagu Kalevipoja Selts Rakveres, Kalevipoja-õhtud Tartu akadeemilistes ringkondades, millest kasvas välja Eesti Üliõpilaste Selts. 1904. aastal asutati Tallinnas spordiselts Kalev, millel oli tähelepanev osa Vabadussõjas ja mis nimeliselt jäi püsima ka Nõukogude Eestis. On Kalevi-nimelised peal- ja allveelaevad, soomusautod ja -rongid; on nüüdne Kalevi üksik jalaväepataljon. Muidugi on see kõik kirjandusväline, kuid rahva eneseteadvuse seisukohast ometi seespiline.

Süvatähenduslikumad on “Kalevipojast” lähtuvad viljastused eesti kujutavas kunstis, muusikas ja kirjanduses endas.

Kümneid kunstnikke on eepos looma ergutanud: varakult O. Kallas, N. Triik, A. Uurits jt. Kr. Raua loomingus on "Kalevipoja"-aines lausa valdav. Hiljem lisanduvad E. Haamer, A. Hoidre, R. Sagrits, E. Okas, A. Viidalepp.

"Kalevipoja" jälgi leiame ka eesti rahvuslikus muusikas, peamiselt küll muusika-teatris. Eeposest on lähtunud unistused rahvusliku ooperi ümber – Kunileiust Tobiaseni ja Eugen Kapi balletini.

Kirjutatud on suhteliselt vähem. Aga siiski: M. J. Eisen, G. Suits, A. Annist, J. Semper, Fr. Tuglas, E. Vetemaa. Ei tule maha vaikida ka tõsiolu, et "Kalevipoeg" on eesti rahvast ja tema kultuuri tutvustanud ka laias maailmas. Nimelt on meie eepos eri aegadel tervikuna tõlgitud esperanto, vene, leedu, rootsi, saksa, soome, tšehhi, ungari ja inglise keelde; muidugi on tõenäolised ka ositi tõlked. Lõpetuseks olgu luulekatkend Paul Rummolt, tema tsüklist "Lauluisa noorusmail".

Tuul nutab olviaugus, katsub ust
ja kaebleb kiljatades nagu mardus.
Peerg tuhmi valgust heidab pilakust.

Pilk ahnelt jutustaja suule tardus ...
Noor Kreutzwald istus Toapapa ees,
näol vaheldumas viha, õudus, hardus.

...Nüüd peksab kange Kalev, vägimees,
raudrüütleid-peninukke Assamallas;
nüüd kahlab laudu kandes Peipsi vees ...
Jääb vakka väsind jalg, mis vokki tallas,
jääb seisma süstik, tummaks kangastelg,
on peretuba muinasjutu-vallas.

Teo-ori kirkastub, kaob silmist pelg,
koos Kaleviga puistab neetud sortse;
priipõlvest unistades sirgub selg.

Näolt enneaegse vanaduse kortse
kui pühkis muinasjutu imeluud;
jõud äkki muutunud on mitmekordseks.

Ja jälle paugutasid kangaspuud,
tuul olviaugus mardusena huikas ...
Noor Kreutzwald mõistab, nagu selginud,

mis vara vaikselt tema põues tuikas.

Aino Kits

JÜRI ANNUSSONI HARIDUSALASEST TEGEVUSEST AASTAIL 1917–1923

Murrangulisel 1917. aastal ei jäänud Eesti õpetajaskond poliitiliste sündmuste passiivseks pealtvaatajaks. Üks aktiivne õpetajaskonna organiseerija oli Jüri Annusson (1884–1965), kes oli töötanud 1910. aastast Viljandi, Pärnu ja Tallinna koolides õpetajana ning 1915. aastast Tallinna poeglaste kommertskooli direktorina. Ta oli Tallinna Õpetajate Seltsi ja Eesti Õpetajate Liidu (1919. aastast Eesti Õpetajate Liit) asutajaid ning Tallinna Rahvaülikooli ja Tallinna Rahvaülikoolide Seltsi asutajaid ja esimees [1, 16; 2, 14–15].

J. Annusson ei jäänud kõrvale ka poliitiliste erakondade tööst. Ta oli J. Vilmsi rajatud Eesti Radikaal-sotsialistliku Partei (1. oktoobrist 1917 Tööerakond) liige. Tööera-

konna hariduspoliitika põhimõtted olid: "Kool peab olema ilmalik, rahvakeelne kõikidel astmetel ja samuti tasuta." Neid vaateid püüdis J. Annusson oma haridustegevuses ellu viia [3, 130; 4, 104].

Oma riigi (Eesti Vabariigi) sündi 1918. aasta 24. veebruaril tervitas enamik Eesti õpetajaskonnast, kuid kohe algas Saksa okupatsioon. J. Annusson sattus vastuollu võimudega ning tagandati koolijuhataja kohalt [5, 60].

Eesti Ajutine Valitsus sai taas tegevusse astuda 1918. aasta 11. novembril. Saksaamaa kui maailmasõja kaotanud riik pidi okupeeritud aladelt lahkuma. Juba sama aasta novembri lõpul tuli aga eestlastel kaitsta oma iseseisvust Vabadussõjas (1918–1920).

Neil Eesti riigi ja rahva jaoks rasketel aegadel (1918–1919) tuli J. Annussonil Tallinna linnanõunikuna ja linna koolivalitsuse juhatajana lahendada pealinna kooliprobleeme. 1920. aasta oktoobri lõpul kutsus tööerakondlasest riigivanem Ants Piip oma parteikaaslase haridusministri ametikohale [2, 14–15; 5, 60; 6].

J. Annusson valiti ka I Riigikogu koosseisu, kus ta juhtis hariduskomisjoni tööd [2, 14–15; 7].

Jüri Annusson avaldas perioodikas pidevalt **haridusteemalisi artikleid**.

Järgnevas peatumegi lähemalt mõnel J. Annussoni kirjutisel, milles väljenduvad tema avarapilgulised ja uuenduslikud seisukohad hariduse, koolikorralduse ja kasvatuse eesmärkide kohta; mõnigi neist kõlab ajakohaselt tänasegi hariduselu kontekstis.

1919. aasta suvel ilmunud artiklis peatus ta õpetajaskonna ülesannetel [8, 3–9]. Artikli algul märkis J. Annusson: "Kui terve rahvas praegu oma tegevuse ümberhindamisele on asunud, siis ei tohi ka õpetajaskond silmi kinni pigistada selle ees, mis sündinud, ei tohi ka kõhelda, oodates, et asi iseenesest läheks. Õpetajaskond peab siin esirinnas sammuma." Autori arvates ei olnud õpetajaskond ka endistel aegadel ainult mehaaniliselt töötavate palgaliste kogu. Õpetajail ei puudunud tahtmine kasvatustööd teha, kuid nende tegevust halvas väline surve. 1917. aasta revolutsiooni järel asus õpetajaskond kohe kasvatustöö küsimusi lahendama, kuid ülesannete täitmist takistas poliitiline olukord (Saksa okupatsioon, käimasolev sõda). J. Annusson tõstas küsimuse: "Mida ootab meilt rahvas ja mida tahame temale ise pakkuda?" Kahtlemata oli tähtis määrata kasvatuse eesmärk. Kõigepealt peaks kasvatusele häid tagajärgi ootama kasvatatav isik. Artikli autor hindas kasvatust väga kõrgelt. Tema arvates peab kasvatuse rahvaste ning terve inimkonna saatust juhtima ja nende arenemise tõukejõuks olema. Kasvatustöö korraldus pidi võimaldama ja juhtima isiku kui ühiskonna liikme õiget arenemist. Et neid ülesandeid täita, oli kõigepealt vaja teaduslikult põhjendatud kasvatusviisi. Kasvatuse kõige nõrgemaks küljeks pidas J. Annusson lapse individuaalsete iseärasuste arvestamata jätmist. Kasvatustöös on vaja kooli, kodu ja ühiskonna koostööd.

Kohustusliku haridusmiinimumina rõhutas artikli autor (nagu tollal mitmed teisedki haridustegejad) seitsmeaastast haridust. Koolikorralduse aluseks olgu ühtluskooli põhimõte.

Üksikute koolitüüpide ja -astmete vahekord oli veel välja kujunemata. Seetõttu tuli otsustada, millised üldharidus- ja kutseõppeasutused – lasteaiast ja algkoolist peale

kuni kõrgemate õppeasutusteni – luua tuleb. Koolidele oli vaja valmistada õppekavad, kuid need oli ühenduses koolikirjanduse ja õppeabinõude küsimusega. Koolide loomisel oli suur puudus kooliruumidest. J. Annusson kirjutas: “See on kõik enam või vähem asja väline külg. [- - -] Hoopis raskemaks lähevad ülesanded, kui meie kooli sisemiselt tahame selleks asutuseks teha, mis meie noorsoo kasvatust aja nõuetele vastavalt juhiks. Igaüks tahaks lastest kasvatada tahte- ja teovõimsaid inimesi, kuid raske on abinõusid leida, mis kõiki rahuldaks. Kas töökool ehk mõni teine abinõu?” Tähelepanu tuli pöörata laste isetegevusele ja õpilaste omavalitsusele koolis. Autor kirjutas, et tulevasi riigikodanikke ja seltskonnategelasi tuleb ette valmistada kodanikuõpetuse abil, õpetajaile oli see aine aga alles võõras ja ainult õppeainega ka kõike lahendada ei saanud. Küsimusele, mil määral kool poliitiline või mittepoliitiline peab olema, ei leitud ühest vastust.

Kodust kehalist ja ka vaimset tervishoidu pidas autor meie rahva nõrgaks küljeks, mida kasvatajatel tuli arvesse võtta. Kooli ja endiste õpilaste vahel peaks kindel side olema.

Rohkesti tööd oli täienduskoolide, rahvaulikoolide ja raamatukogude avamisega ning väljaspool kooli hariduse korraldamisega.

Artikkel lõpeb üleskutsega: “Eesti õpetaja! Sinu käes on rahva tulevik, sinu ülesandeks on teisi juhtida ja kasvatada.”

Järgmises kirjutises tutvustas J. Annusson koolikorralduse juhtmõtteid [9, 1–4]. Kasvatus peab tema meelest olema rajatud demokraatlikule alusele (igasuguste eesõiguste kõrvaldamine, üheõiguslus, iga isiku takistamatu areng). Ühiskonna ülesanne on hoolt kanda iga lapse kasvatamise eest tema sünnist alates.

Kasvatuskorraldusest on vaja kõrvaldada kõik takistused, mis tegelikult ei lase üheõiguslust maksma panna. Nende takistuste hulka kuulub kunstlikult loodud eesõigulik ja maksuline kool. Tuleb luua kõigile igal astmel kättesaadav kool. Siit nõudmine: koolikorralduse aluseks peab kõigil astmetel olema maksuta ühtluskool. Neile, kes algkoolist tegelikku ellu astusid, oli vaja täienduskooli.

Edasi peatus J. Annusson emakeelse kooli nõudel. Kasvatuskorralduse ülesanded on kaitsta kultuuriväärtusi ning luua uusi. Aastatuhandetega on tekkinud erinevad rahvused neile omapärase kultuuriga. Kasvatus, eriti kool, peab vastama iga tüübi iseärasustele. Sellest tulenebki emakeelse kooli nõue.

J. Annusson pooldas usuõpetuseta ilmalikku kooli. Ta oli seisukohal, et “.. vane mad kui ka kool peavad loobuma vaatest, et nad last võivad oma heaksarvamise järelle kasvatada. Kool on lapse päralt, mitte laps kooli päralt.” Kooli õppemeetodeid oli vaja uuendada.

Et õpilaste arv koolides kasvas mitmekordseks, nõudis see otsekohe koolide ja õpetajate arvu suurendamist.

Esimese Eesti üliskooli avamise puhul avaldas J. Annusson samuti artikli [10, 161–164]. Üheks Eesti kooli kaitsemüüriks oli J. Annussoni arvates meie oma ülikool, ilma milleta ei ole Eesti kool mõeldav. Nimetatud kõrgkool on autori arvates eesti kooli püsivuse eeldus: “.. anname oma noortele teadusemeestele aega kasvada ning areneda ja meil tärkab Eesti teadus ja Eesti kultuur.” Samuti oli J. Annussoni arvates vaja kaotada kõik kunstlikud takistused, mis ülikooli pääsemist segasid.

1920. aastal kirjutas J. Annusson pikema artikli "Vana ja uus kool" (avaldatud ka eraldi brošüürina) [5, 64–65; 11]. Autor teeb selles lühikese tagasivaate meie rahva-
hariduse kujunemise hiljutistele probleemidele. Ta märkis, et Tsaari-Venemaa teiste
piirkondadega võrreldes oli Eestis kirjaoskajate arv suhteliselt suur. Protestantlikes
maades hoolitseti koolide eest ja püüti rahvast lugema õpetada. J. Annussoni mee-
lest oli see asja tugev, kuid ühtlasi nõrk külg: kool oli kiriku käsutada ning pidi tema
ülesandeid täitma. Venestusajajärku pidas autor üheks kurvemaks leheküljeks terve
maailma kasvatuseduse ajaloos. Koolitöös ja õpetamises ei peetud mitte last sil-
mas, vaid riiki ja riigikorda – tol ajal eesõigustatud klasside huve. Autor rõhutas, et
Eesti õpetaja võttis kõik oma jõu kokku, et neis tingimustes kuidagiviisi lihtsamaid
kasvatuseid täita. Kohe pärast vana korra langemist asuti rahvuskooli rajama.

Saksa okupatsioonivõim ähvardas küll kõiki algatusi lämmatada, kuid ka kõige
kangema surve all töötati edasi. Kui lõpuks võimalus tegutseda uuesti avanes, saadi
sihikindlalt uut kooli rajama hakata.

Uus kool pidi tuginema ka uutele alustele:

- kool peab olema emakeelne;
- kool peab olema ühtluskool;
- tuleb kehtestada üldine 6-klassiline koolikohustus;
- kool olgu usuõpetuseta;
- kool peab uuenema ka sisuliselt;
- sõnakooli asemele peab astuma töökool.

Peatume neil nõuetel lähemalt. J. Annussoni arvates tuli kool kiriku ülesannete
täitmisest lõplikult vabastada. Asutav Kogu kinnitas seaduse, et algkool on ilma usu-
õpetuseta. Usk on eraasi. Kui lapsevanemad korraldasid usuõpetust eraviisil, ei teh-
tud sellele takistusi.

J. Annusson iseloomustas raskusi emakeelse kooli elluviimisel. Samas märkis ta
rahulolevalt, et "... vanemad kaotavad esialgse kahtluse ja jõuavad otsusele, et ainult
emakeelne kool last loomulikult arendada võib". Autor lisas, et Eestis on saanud oma
emakeelse kooli ka teised rahvad (venelased, sakslased). Emakeelne kool ei eitanud
võõrkeelte õppimist. Algekooliseaduses oli ette nähtud kahe võõrkeele õppimise või-
malus.

Ühtluskool pidi võimaldama kõigil õpilastel edasipääsu algkoolist keskkooli ning
kõrgkooli. Poeg- ja tütarlapsed said ühesuguse alg- ja keskhariduse, erinevusi oli üks-
ikute ainete (käsitöö, võimlemine jne) õpetamisel.

Üldise 6-klassilise koolikohustuse nõude puhul on lisatud, et need õpilased, kes ei
lähe pärast algkooli lõpetamist edasi õppima, on kohustatud 2-aastasse täiendus-
kooli astuma. Sellega nägi seadus Eestis ette 8-aastase koolikohustuse. Kogukon-
nad pidid hoolitsema kehvemate õpilaste kooliskäimise võimaluste eest.

Uus kool pidi astuma julge sammu – endisest sõnakoolist pidi saama töökool, st
töökool mitte töötegemise, vaid lapse mitmekülgse arendamise mõttes. Uue kooli
ülesanne oli võimaldada igale lapsele tema iseärasustele vastavat arenemist. Last
tuleb kasvatada mitte ainult kui isikut, vaid ka kui ühiskonna liiget. Kool ei tohi ainult
kuiva teadust pakkuda: "... kooli ülesanne on üles leida ja arendada neid hingeheliseid,

mis oleksid vastuvõtlikud välises kui ka sisemises ilmas peituva ilu ning headuse vastu.”

Kooli uuendamisse tuli kaasata perekond.

Artikli lõpuosas on väärtuslikud faktid koolide kohta (Haridusministeeriumi kokkuvõtte).

J. Annusson arutles ka omavalitsuse ja kooli vahekorra teemal [12, 193–196].

Mida peaksid kool ja omavalitsus üksteiselt ootama ja üksteisele pakkuma? Autor märkis: “Mineviku kogemuste põhjal leiame, et ei omavalitsus ega riik kumbki ei suuda üksinda kooli korraldada – üks oma kultuurilise ettevalmistuse ja ainelise jõu puudusel, teine kerge kalduvuse pärast kõike tööd ühe liistu peale tõmmata ja siis kesk-kohast juhtida.” J. Annusson nentis, et oli ka teisi kogemusi. Oli juhuseid, kus omavalitsus oma õppeasutuste eest tõsiselt hoolitses. J. Annussoni arvates peaks loodav koolikorraldus olema niisugune, mis rahvast koolile ega kooli rahvale võõraks ei teeks. Omavalitsuse ülesanded võiksid olla järgmised:

- kooliruumide soetamine ja nende eest hoolitsemine;
- õppevahendite muretsemine;
- kooli eelarve koostamine;
- kooli piirkonnas asuvate laste korraldiku kooliskäimise järelevalve;
- vaesemate õpilaste toetamine;
- õppejõudude valimine jne.

J. Annusson küsis, kas omavalitsus tuleb nende ülesannetega toime. Paljude kohta võis anda jaatava vastuse, kuid oli ka teistsuguseid kogemusi. Selle põhjuseks oli peale muu paljude vallategelaste ühekülgset kitsas silmaring ning valdade kehva majanduslik olukord. Mis oli meie omavalitsuse üksus? Täiesti määramatu suurus, milles oli elanikke mõnesajast kuni mõne tuhandeni. Kehvad nii oma intelligentsijõudude kui ka ainelise jõu poolest, kiratsesid väikesed vallad päevast päeva, ilma et neil olnuks lootust kunagi paremasse seisukorda pääseda.

Autor nendib tõsisasja, et vallad on oma suuruse ja ka intelligentsijõudude poolest väga erinevad. Ainelist kitsikust on võimalik parandada sel teel, et riik neile üksustele ainelist toetust annab. See ei paranda ometi asja lõplikult, kuna vald sellega loovat jõudu juurde ei saa. Niisiis peab parandust teisalt otsima, ja seda peab pakkuma omavalitsuse seadus.

Üks kõige tähtsamatest ülesannetest, mis tuli täita, oli üldise sundusliku alghariduse kehtestamine. Oli vaja kõigile luua võimalus kooli pääseda ja seaduses ettenähtud aja õppida. Veel ei kujutatud seda ülesannet täielikult ette – puudusid koondandmed kooliealiste laste kohta ja ei olnud mingit järjekindlalt valmistatud koolivõrgu kava. J. Annusson arvas, et nii riigi eelarves kui ka omavalitsuste eelarvetes peavad summad hariduse jaoks suurenema. Samas on tarvis äärmist pingutust, et koondada vaimsed jõud. Kooli siseelust osavõttu on tarvis siduda ühel või teisel põhjusel omavalitsusorganitega.

Kokkuvõttes jõudis J. Annusson otsustele:

- omavalitsus peab kooli korraldamisest osa võtma;
- omavalitsusüksused tuleb otstarbekohaselt ümber kujundada, et neil jätkuks ainelist ja vaimset jõudu, et täita omavalitsuse ülesandeid.

Oma seisukohti usuõpetuse küsimustes valgustas J. Annusson 1923. a õpetajate konverentsil [13, 230–231].

Usuõpetus toodi kooli äsjase rahvahääletuse tagajärjel. Ei ole ühegi õppeaine üle nii palju vaieldud kui usuõpetuse üle. J. Annussoni arvates tuleks üles seada selged sihtjooned. Ilma kriitilise ülevaataeta naiivselt edasiantud religioon võib saada õpilasele saatuslikuks. Usu kui vaimse kultuuri saavutuse üldse ning tähtsamate usutunnistuste laadi tutvustamine kuulugu kooli kavas sellele vaatamata, kas koolis õpetatakse usuõpetust eriainaena või mitte. Niisugune üldine, objektiivne usuõpetus kannaks sama laadi nagu õpilaste tutvustamine filosoofiliste ja teaduslike ilmavaadetega, ilma et ühegi vaate heaks erilist kihutustööd tehtaks; usuõpetus oleks mõeldav kas ise- seisva kursusena või mõne teise aine (emakeele, ajaloo, kodanikuteaduse või loodusteaduse) osana. Sel viisil korraldatud usuõpetus ei nõua õpetajailt teatavat usulist ilmavaadet, küll aga objektiivset mõtlemisviisi.

Teatava usulise ilmavaate propaganda laadi kandev usuõpetus on mõeldav kahel viisil:

1) usulise ilmavaate kuulutamine selleks määratud õppeaine kaudu;

2) usuõpetus kui tähtsam õpilase hinge kujundamise abinõu, mis peab läbi imbu- ma kõigest muust õppe- ja kasvatustööst, s.o usuõpetus kui õppeprintsip.

Usutunnistusliku kihutustöö laadi kandvat usuõpetust võib õpetada ainult isik, kes nii ilmavaate kui ka terve oma eluga õpetatavat usku tunnistab. Usuõpetuse ülesanne on peaaesjalikult selgitada ilmavaatelisi ja kõlblusküsimusi. Et kooli kasvatustege- vus peab kandma ühtlast laadi, ei tohi usuõpetus võtta pealetungivat iseloomu. Usu- õpetuse õpetamine või mitteõpetamine ei tohi avaldada mingit mõju õpetaja ametis- se valimisel.

Niisiis kajastuvad neis artiklites Jüri Annussoni kui ilmaliku, eesti õppekeelega ühtluskooli pooldaja seisukohad. Ta taotles järjekindlalt töökooli põhimõtte elluviimist, kooli ja kodu koostööd, hindas kõrgelt kasvatustöö tähtsust.

Nagu eespool mainitud, oli Jüri Annusson ka üks **Tallinna Õpetajate Seltsi** asu- tajaid. Tegevus seltsides pakkus J. Annussonile võimalusi rakendada oma põhimõt- teid praktikas ning neid ühtlasi kiiresti muutuvates ajatingimustes täpsustada ja sü- vendada.

Tallinna 60 õpetajat kogunes 25. märtsil 1917 Tallinna Linna Tütarlaste Kom- mertsikooli saali, et asutada uus Tallinna Eesti Kooliõpetajate Selts. Koosoleku juha- tajaks valiti J. Annusson. Selts leiti olevat vajalik selleks, et õpetajad saaksid võimalu- se nõudmised ja sihid tuleviku eesti kooli ja hariduse jaoks üles seada, et neid siis üheskoos ellu viima hakata. Seltsi asutamise päeval moodustati ka seltsi ajutine ju- hatuse, kuhu valiti J. Annusson, E. Martinson (Murdmaa) ja E. Peterson [14, 4–8]. Ju- hatuse ülesanne oli koostada seltsi põhikirja ja esialgne tegevuskava. E. Martinson on märkinud, et Seltsi töölerakendamisel lasus kõige suurem koorem J. Annussoni õlga- del [15, 43].

Ajutise juhatuse korraldusel peeti kolm peakoosolekut. Päevakorras oli emakeel- se kooli kehtestamine ja sellekohase selgitustöö tegemine lastevanemate ning laie- ma üldsuse seas. Et oma hariduspoliitilisi seisukohti tutvustada, otsustati seltsi esin-

daja saata ka enamlaste võimu all olevasse Tallinna Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogusse. Arutati ka rahvaülikooli asutamist [14, 8–9].

16. aprillil 1917 valiti Tallinna Õpetajate Seltsi esimene juhatus, mis tegutses 13. novembrini 1918. Seltsi esimeheks valiti taas J. Annusson, abideks J. Westholm ja V. Päts (juhatus oli 9-liikmeline). Peeti 30 koosolekut. Taas olid päevakorras emakeelse kooliga seonduvad küsimused, arutati õppekavade ja koolikirjanduse probleeme ning õpetajate erialast ettevalmistust, kursuste korraldamist ja administratsiooni uuendamist.

Tekkis vajadus asutada komisjone, kus oli võimalik vähema arvu isikutega küsimusi arutada, et neid pärastpoole üldkoosolekul vastu võtta. Algul moodustati palju komisjone – peaaegu iga eriküsimuse lahendamiseks. Peagi vähendati nende arvu. Esimesed komisjonid olid emakeelse kooliseaduse komisjon, õppekavade komisjon (selle töö tulemusena ilmusid juba 1917. a detsembris õppekavad), koolide üldreformi komisjon, kõnede korraldamise komisjon, rahvaülikooli komisjon, palgakomisjon jne. 1918. aastal lisandusid üldise koolikorralduse komisjon, algkoolide seaduse komisjon, õppeabinõude ja kirjanduse komisjon, raamatukogu komisjon, ekskursionide komisjon, kutsehuvide komisjon, koolimajade ehitamise komisjon jne [14, 10–16].

Nagu näeme, suutis selts väga palju ära teha, kuigi Saksa okupatsiooni ajal oli selts üle poole aasta suletud. 13. oktoobril 1918 anti siiski luba pidada seltsi peakoosolek. Seal valiti juhatuse esimeheks taas J. Annusson ning abideks J. Westholm ja V. Päts.

1918. aasta novembris võttis Tallinna Õpetajate Selts vastu olulised otsused:

- 1) Eesti õpetajad töötavad kooskõlas Ajutise Valitsusega;
- 2) õpetajad jätavad saksa õppekavad ja hakkavad tööle nende õppekavade järgi, mis töötati välja 1917. aastal;
- 3) seltsi juhatuse kohustus on olla valvel, et vastutusrikastele kohtadele ei satuks isikuid, kes varasematel kuudel näitasid üles kõikuvat olekut; tuleb hoolitseda selle eest, et vallandatud õpetajad oma töökohad tagasi saaksid [16, 218].

Kuid peagi algas Vabadussõda. Tuli anda otsustav lahing Eesti rahvusliku iseolemise ja kooli eest. Ajutise Valitsuse teadaandele õpetajate mobilisatsioonist vabastamise asjus vastasid Tallinna ja Tartu Õpetajate Selts nõudmisega, et õpetajad mobiilseeritagu rahvaväkke ühesugustel alustel teiste kodanikega. Tallinna õpetajad organiseerisid õpetajate vabatahtliku väeosa. Naisõpetajad asusid tööle haiglates ja Ühistöös. See organisatsioon, õigemini Eesti Seltside ja Organisatsioonide Liit, tegutses Vabadussõja ajal käsikäes valitsusega.

Õpetajad tegid selgitustööd vabaduslaenu ja varustuse andmise heaks jne. Kui suurem osa pinnast oli vaenlaselt tagasi võidetud, tulid õpetajad tagasi hariduspõllule. Sõja lõpupäevil jäid lahinguväljale õpetajad-ohvitserid.

Juhatus eelkõige võeti sakslaste tagandatud õpetajate tagakiusamine, Saksa võimude ametisse seatud juhtivate jõudude kõrvaldamine ja uute soovitamise. Taas olid päevakorras emakeeleprobleemid. Õpetajate Selts oli seisukohal, et koolid peaksid olema rahvuste järgi [14, 10].

Kahe aasta jooksul suudeti eesti kooli heaks palju ära teha. Meenutades Tallinna Õpetajate Seltsi tegevust, märkis A. Veiderma, et seltsis vastuvõetud seisukohad väljendusid suurel määral avalike algkoolide seaduses. Ta pidas J. Annussoni radikaalsete vaadetega keskkooliõpetajaks (seltsis olid ülekaalus aktiivsemad algkooliõpetajad) [17, 199–200].

Üle viie ja poole aasta järgemööda (1917–1922) töötas J. Annusson **Eesti Kooliõpetajate Keskliidu** (aastast 1919 **Eesti Õpetajate Liit**) juhatuses (Keskliidu koosseisu kuulus ka Tallinna Õpetajate Selts). Ta oli aastail 1917–1919 ülemaalse liidu abiesimees, 1919–1922 aga esimees. Keskliidu loomise mõte oli tekkinud ühtaegu nii Tallinnas kui ka Tartus.

Rakvere koosolekul 14. (27.) mail 1917 võeti pärast aruande kuulamist ja pikemaid läbirääkimisi vastu põhikiri ning tunnistati Keskliit asutatuks. Eesmärkideks seati: “1) luua demokraatlikul alusel seisvat omapärast Eesti kooli, kanda selle mõtet laiematesse kihtidesse ja võita temale pinda õiguslikeks olemiseks; 2) kaasa aidata Eesti noorsoo kasvatusesele ja rahvahariduse laiailaotamisele väljaspool kooli; 3) toetada haritud, õiguslikult ja majanduslikult kindlustatud Eesti kooliõpetajate ühiskonda.” Keskliidu juhatuse asupaigaks määrati esialgu Tartu. Esimesse juhatusse valiti tuntud haridustegelased P. Põld, M. Reinik, E. Martinson (Murdmaa), V. Tamman, M. Kampmann (Kampmaa), F. V. Mikkelsaar, J. Annusson [16, 211; 18, 6–7].

Liidu tegevusajast on 1917. aasta üks elavamaid ja tegevusrikkamaid. Õhinaga tõtati ellu viima emakeelse rahvusliku kooli ideed, mida Eesti seltskonna parem osa oli hellitanud ainult salasooivina ja igatsusega. Eesmärki oli aga raske saavutada. Takistusi tegi kohalik koolibürokraatia, kes võimu käest äraandmisest midagi teada ei tahtnud ja õpetajate nõutud uuendustega koolis sugugi ei rutanud. Muudki eeltingimused uue kooli loomiseks olid kõige ebasoodsamad: enamik õpetajaskonda oli pikaldase sõja kestel vaimselt ja majanduslikult alla surutud ning kooliuuendusele peaaegu täiesti ette valmistamata; muret tekitas koolihoonete olukord; rahval puudus enamasti arusaamine emakeelse kooli paremusest.

Uus olukord seadis õpetajaskonna ette palju küsimusi. Ühiste seisukohtade leidmiseks tuli tihti (eriti algul) nõupidamisi ja koosolekuid korraldada. 1917. aasta jooksul korraldati kaks ülemaalist kongressi, üks õpetajate päev ja kaks liidu asemikkude kogu koosolekut. Eelmainitud kahel kongressil võeti vastu olulisi otsuseid üldpoliitilistes ja haridusküsimustes.

Esimese ülemaalse rahvahariduse kongressi (aprillis 1917) tähtsamad nõuded olid järgmised.

1. Üldpoliitilistes küsimustes tunnistati tarvilikuks koondada kõik jõud võitluseks Eesti laialdase autonoomia eest Venemaa demokraatlikus föderatiivses vabariigis. Nõuti, et ühelegi ametikohale, millel on rahva elu kohta mõju, ei pääseks isikud, kes rahva keelt, hingeelu ega eluolu ei tunne.

2. Koolivalitsuse korralduse küsimustes otsustati, et kõik õppeasutused käigu ühise Eesti koolivalitsuse alla.

3. Koolikohustuse küsimustes rõhutati, et algkool olgu kõigile maksuta. Kehvematele õpilastele muretsegu kohalik koolivalitsus õppetarbed, erivajadustega lastele

avatagu eriõppeasutused; kus vähegi võimalik, muudetagu algkooli kolmeaastane kursus neljaaastaseks.

4. Õppekeele asjus nõuti, et kõigis algkoolides alaku õppetöö 10. aprillist 1917 emakeeles; järgmisel õppeaastal aga toimugu emakeelne õpetus tingimata juba ka kõigis kõrgemates algkoolides, progümnaasiumides ja, kus võimalik, ka keskkoolides.

Et õpetajaid uuele õppekeelele üleminekuks ette valmistada, otsustati korraldada suvised täienduskursused [16, 211–214].

Nagu näeme, sõnastas kongress julgeid taotlusi, et seada koolikorraldus rahvuslikele ja demokraatlikele alustele.

Teisel kongressil (1917. a juunis) püüti leida ühiseid seisukohti koolitöö sisemises korralduses. Lähtudes kongressi otsustest, koostas keskliidu juhatus Eesti koolikorralduse põhijooned. Nii oli rõhutatud, et kool olgu emakeelne, demokraatlik, põhinegu parimail kasvatusteaduslikel aluseil. Kool olgu vaba igasuguste poliitiliste ja muude kõrvaliste ülesannete täitmisest. Kooli juhtigu hästi ettevalmistatud õpetajaskond. Vaieldi kooli ja kiriku vahekorra üle, kanti ette referaate üksikute õppeainete ulatusest, arutati ühiskooli küsimust ja püüti leida teid õpetajate majandusliku seisukorra parandamiseks.

1917. aasta suvel alustati eeltöid, et viia kooliuuendused ellu järgmisel õppeaastal. Keskliidu juhatus töötas välja ja esitas Maavalitsusele koolikorralduse põhijooned.

Eesti õpetajaskonna esindajad käisid ka ülevenemaalistel õpetajate kongressidel, kus nad vähemusrahvuste koolide õiguste eest välja astusid. Üks esindajaist oli J. Annusson.

Õpetajate nõudmisi panna emakeelne õpetus maksma kõigis alg-, kesk- ja kutsekoolides toetas Eesti Maapäev. Kuid alles Maavalitsuse mitmekordse nõudmise peale saadi Venemaa haridusministrilt lõpuks 13. septembril nõusolek kehtestada emakeelne õpetus ühe- ja kaheklassilistes algkoolides.

Uusi takistusi kooliellu ja ka keskliidu tegevusse tõi enamlaste riigipööre 1917. a oktoobris. Kohalikud uued koolivalitsused olid saanud vaevalt korraldustööd alustada, kui neil tuli nõukogude valitsuse nõudmistel taganeda.

Õpetajaskond ei tulnud kaasa enamlaste riigipöördega. Ülemaaline õpetajate päev võttis vastu poliitilise olukorra kohta järgmise resolutsiooni:

- 1) igasugune vägivaldavalitsus tuleb hukka mõista;
- 2) ainult rahvalitsus, mis kogu rahva loovatest organiseeritud jõududest enesele võimu omandab, on õigustatud;
- 3) rahvalitsuse aate selgitamiseks ja teostamiseks on kõik kooliõpetajad moraalselt kohustatud rahvahulkades selgitustööd tegema.

Õpetajate päev nõudis ka, et kõik kodanikuvabadused, nagu trüki-, sõna-, koosoleku- ja südametunnistusevabadus ning isiku-, korteri- ja kirjavahetuse puutumatus, uuesti maksma hakkaksid.

Olulise tähtsusega oli õpetajate päeva resolutsioon rahvuspoliitika kohta. "Eesti kooliõpetajate päev leiab, rahvaste enesemääramise põhimõtet aluseks võttes, et

Eestimaa rahvas ainuõiguslik on oma tulevase poliitilise seisukorra kohta otsust tegema ja enese saatust määrama." Kõige soovitamaks enesemääramise vormiks tunnistas kooliõpetajate päev Eesti poliitilise iseseisvuse. Ainukeseks eesti rahva esinduseks pidi olema rahva valitud Asutav Kogu [16, 214–216; 18, 7–9].

1918. aasta veebruari lõpust kuni novembri alguseni, mil Eesti Ajutine Valitsus jätkas tegevust põranda all, andis keskliidu juhatus mitmesuguseid näpunäiteid koolikorralduse, eriti eestikeelsete koolide asutamise kohta, mida keerulistele oludele vaatamata kavatseti ellu viia.

Ka Vabadussõja esimestel kuudel oli õpetajate töö mõneti häiritud. Keskliidu asemikkude kogu leidis pärast pikemat vaheaega (1.10.1917–21.04.1919) võimaluse kokku tulla Tartus 22. aprillil 1919. Muutunud olukorda arvesse võttes otsustati edaspidiseks asupaigaks valida Tallinn kui pealinn ja tähtsamate riiklike asutuste keskpunkt. Uue keskliidu juhatusse valiti J. Annussoni kõrval K. Treffner, V. Raam, H. Roos, J. Rumma, J. Kents, A. Raudkats, J. Piiskar, M. Reinik. 27. aprillil 1919 valiti juhatuse koosolekul keskliidu esimeheks J. Annusson, kes asus liitu reorganiseerima. Asemikkude kogu koosolekul 22. aprillil 1919 võeti Kooliõpetajate Keskliidu asemel tarvitusele uus nimetus – Eesti Õpetajate Liit.

Liit oli seni tegutsenud rohkem üldisemate haridus- ja kooliküsimuste valdkonnas, õpetajate kutsehuvid olid jäänud tagaplaanile. Tol ajal, mil liit oli oma esialgse ülesande täitnud (nimelt võita pinda rahvuslikule, demokraatlikul alusel korraldatud Eesti koolile) ja rahvusliku kooli arengu eest hoolitses oma riigi võim, kerkisid päevakorda õpetajate kutsehuvid. Leiti olevat õige aeg muuta liit ühes temale alluvate organisatsioonidega kutseühinguks. Õpetajate kutsehuvide küsimuste ettepoole nihutamine organisatsioonide tegevuskavas ei tõrjunud kõrvale üldiste kooliküsimuste arutamist ja lahendamist [18, 9–10].

1919. aasta augustis toimus III ülemaaline Eesti õpetajate kongress. Et samal ajal arutati Asutavas Kogus õpetajate palgaseadust, siis võeti päevakorda ka see küsimus, et õpetajate arvamused Asutavale Kogule ette kanda. (Varemgi oli nimetatud küsimus pidevalt päevakorras olnud.) Kuid Asutav Kogu oli õpetajate palgad juba ära otsustanud. Kongressil leiti, et palgaseaduse kohta on Asutavale Kogule vaja esitada uued ettepanekud [19, 54–64].

Arutati ka koolivalitsuste küsimust. Leiti, et nõuandvaid asutusi koolivalitsuste juures tuleb vähendada ning näha ette üksikute asutuste ja volitatud isikute võimupiirid. Nimetatud küsimus otsustati võtta edaspidi taas päevakorda [20, 86–95].

Noorsooküsimuse arutamisel jõuti seisukohale, et õpetajad peavad nimetatud liikumist toetama. J. Annussoni arvamus oli: noorsooliikumine ei tohiks täiesti eralduda koolist, aga õpetajate ja õpilaste vahel ei tohi olla kontrollivat vahekorda.

J. Annusson soovitas õpetajail osaleda karskusliikumises.

Päevakorras olid ka kõrgkooli küsimused. Avaldati arvamust, et ülikool peab igaühele kättesaadavaks tehtama, Eesti kõrgem kool peab olema meie rahvakultuuri arendaja ja edendaja [21, 289–301]. Tähelepanuväärt oli kongressi delegaadi Oriku täiendus, et ülikooli juurde tuleks asutada pedagoogika õppetool ehk seminar ja laboratoorium.

Vaidlusi tekitas J. Annussoni seisukoht usuteaduse küsimustes.

J. Annusson, tehes kokkuvõtte kongressist, märkis, et 3. kongress jättis talle pettumustunde. Tema arvates oli õpetajaskond väliselt enam-vähem koondunud, kuid puudus sisemine arusaamine ühistest huvidest. Kohtadelt tulid õpetajate esindajad ilma kindlate soovideta. Ka käimasolev sõda nõudis õpetajaskonna jõudu mitmeks muuks ülesandeks. Sellest siis olenes ka, et kongress ei olnud küllalt hästi ette valmistatud. Puudusid põhjalikud referaadid, soovida jättis töökorraldus. [23, 313–315].

28.–30. detsembrini 1919 peetud asemikkude kogu koosolekul võeti vastu liidu uus põhikiri, mis rõhutas Eesti Õpetajate Liidu kui kutseorganisatsiooni olemust. Olulisemad punktid olid põhikirjas järgmised.

1. Liit juhib õpetajate liikumist ja võitlust endi seisukorra parandamiseks.
2. Liit astub ühendusse teiste samu eesmärke taotlevate ühingute ja liitudega.
3. Liit kaitseb riigi-, kogukonna- ja muis asutustes oma liikmete huve.
4. Liit asutab büroo tööta õpetajate registreerimiseks ja neile töökohtade muretsemiseks.
5. Liit annab oma liikmetele juriidilist, ainelist ja arstlikku abi õnnetuste, streikide, töötaoleku, haiguste, vanaduse ja surma korral.
6. Liit ütleb oma sõna kooli ja õpetajaid puudutavate seaduste väljaandmisel.
7. Liit korraldab õpetajatele kongresse, päevi, koosolekuid, näitusi, õppekäike, aitab juhtida noorsooliikumist Eestis. [23, 26–92].

1919. a põhikiri ei tähendanud seda, et EÕL 1919. aastast alates enam koolikorralduse küsimustega ei tegelnud. Koolisüsteem ei olnud veel kaugeltki välja kujunenud. Vaidlused jätkusid. Loomulikult ei jäänud õpetajaskond kõrvaltvaatajaks.

1919. aasta lõpul korraldati õpetajate päev. Tähtsama küsimusena oli seal arutusel Asutava Kogu hariduskomisjoni väljatöötatud avalike algkoolide seadus [21, 289–301].

1919. aastal hakkas ilmuma õpetajaskonna häälekandja, kasvatusteaduslik ajakiri Kasvatus. Selle toimetuse liige oli ka J. Annusson. 1921. aastal sai temast peatoimetaja.

Sellela lõppes aasta 1919, mille tegevus oli olnud täis raskusi, kuid mille lõpp näitas rõõmsamaid noote. Liidu juhatuse valiti 1920. aastaks J. Annusson, J. Kents, M. Reinik, A. Kuks, A. Kuusik, E. Nipman, T. Orgussaar, V. Peet, J. Piiskar, J. Rummo, J. Tark, G. Vilberg (Vilbaste), P. Adamson, J. Kana, J. Uustalu; esimeheks jäi endiselt J. Annusson.

1920. aasta tegevuskava tähtsaim punkt oli jälgida avalike algkoolide seaduse arutamist Asutavas Kogus ja kaaluda selle elluviimist. Õpetajate Liidu juhatusel õnnestus oma esindajate kaudu Asutava Kogu hariduskomisjonis ja rühmades läbi suruda õpetajaskonna soovitatud tarvilikud parandused.

Juunis 1920 toimunud 4. üleriiklik õpetajate kongress arutas kooli vaimset ja majanduslikku olukorda, algkoolide seaduse elluviimist, keskkoolireformi põhijooni, kooli ja ühiskonna vahelisi suhteid [16, 220–222].

Selle kongressi ettevalmistamisele ja korraldamisele andis J. Annusson positiivse hinnangu. Ta märkis, et eeltöid alustati varakult: kohtadelt päriti järele, mis küsimusi arutusele tuleks võtta; määrati ära kõnelejad, kes üksikute punktide kohta pidid põhjendatud ettepanekuid tegema; kutsuti kõiki referaatidega esineda soovijaid sellest

aegsasti teatama. Sel teel sattusid kongressi päevakorda küsimused, mida oligi vaja lahendada. Kongressi töö oli sisukas, korraldatud heal tasemel. Peale tegeliku töö oli kongressil määratu suur kõlbeline tähtsus: ta näitas õpetajaskonna sisemist jõudu [22, 313–315].

Et liidu tegevus alataks laienes ja elu tõi päevakorraks küsimusi, mille põhjalikuks lahendamiseks ei olnud liidu juhatusel tihti aega ega jõudu, püüti tegevust muuta produktiivseks mitmesuguste toimkondade loomise teel. Nii töötasid 1920. a liidu juures pedagoogiline toimkond, millest hiljem arenes välja Psühholoogilis-Filosoofiline Ühing, kooliseaduste toimkond, õppevahendite toimkond ja organiseerimistoimkond. Kuigi toimkondade töö ei suutnud areneda päris soovitataval viisil, tegid nad liidu juhatuse töö mitmeti lihtsamaks [21, 289–231].

Et õpetajate palgamäärus, mille puhul õpetajad juba selle vastuvõtmise ajal Asutavas Kogus nurisesid, järjest tõusva elukalliduse tõttu ikka enam rahulolematust tekitas, hakati koguma materjale, et töötada välja uue palgaseaduse kava. Õpetajate ühinguilt ja liitudel saadud materjalide alusel seadis liidu juhatuse üles nõudmised uue palgaseaduse aluste kohta, mida Riigikogus 9. juunil 1921. a vastuvõetud palgaseaduses lõpuks enam-vähem oli arvestatud. Õpetajate ainulise seisukorra küsimused jäid päevakorda edaspidigi. Nii arutati jaanuaris 1921 ülemaalisel õpetajate päeval taas pedagoogide olmeprobleeme [22].

1921. aastaks valiti liidu asemikkude kogu aastakoosolekul juhatuse J. Annusson, J. Rumma, J. Piiskar, V. Peet, P. Pedisson, A. Risman, A. Marfeldt, K. Treffner, N. Neuhaus, A. Kuusik, A. Õunapuu, E. Martinson, E. Nipman, O. Reinik, J. Kana.

Suuremat jõupingutust ja eeltööd nõudis 5. üleriiklik õpetajate kongress, mis peeti Tallinnas 16.–18. juunini 1921. Kongressi teema oli keskkoolikorraldus [21, 289–231].

Annusson lõpetas kongressi ülevaatega, milles ta juhtis tähelepanu edukale tööle. Õpetajaskonna edaspidise tähtsama püüdena rõhutati vajadust luua ühendus teiste kultuurrahvastega, eriti vennasrahva soomlastega. Õpetajad tegidki sellega algust ning käisid Ühis-Soome koolikongressil. Koostööd arendati ka Läti ja Leedu õpetajatega [24, 260].

Järjekordne õpetajate päev oli 1922. a 4. ja 5. jaanuaril Viljandis. Et õpetajate päevi ka kaugemates regioonides elavaile õpetajale kättesaadavaks teha, oli liidu juhatusel kavatsus korraldada neid kordamööda kõigis kodumaa linnades. Viljandis arutati koolikirjanduse probleeme. Päev varem valiti asemikkude kogu aastakoosolekul liidu juhatuse: J. Annusson, E. Martinson, J. Kiivet, J. Rummo, A. Õunapuu, G. Stahlman, N. Neuhaus, J. Kents, J. Kana, K. Treffner, V. Sokolov, V. Peet. Enamik neist oli varem kuulunud ka EÕL-i juhatusse.

Liidu juhatuse juures töötasid sel aastal järgmised toimkonnad: pedagoogiline toimkond, kooliseaduse toimkond, kutsehuvide toimkond, kirjastuse toimkond, informatsiooni toimkond, karskuse toimkond. Infot koolikohtade kohta korraldas õpetajale ja koolivalitsustele koolikohtade büroo.

Aastad 1917–1922 olid Eesti Õpetajate Liidu kasvuaastad. Mõnesaja liikmega organisatsioonist oli saanud üle 3400-liikmeline liit. Aasta-aastalt muutus töö sisukamaks [21, 289–231].

Oma mõtteid EÕL-i kohta avaldas juhatuse koosseisust lahkuv Annusson¹ 1922. aastal ajakirjas Kasvatus artiklis "Õpetajate Liit, kool ja koolipoliitika" [16, 209–211]. Autor peatus kõigepealt emakeelse kooli rajamisel. Eesti Õpetajate Liit pühendus peaaesjalikult kooliuuenduse elluviimisele. Õpetajate ühingud ja liit tuletasid oma tegevuse poolest meelde rohkem haridusseltse kui ametiühinguid. Elu sundis varsti teist teed valima. Et õpetajaskond oli aineliselt väljapääsmatusse seisukorda sattunud, "... jäi üle kas koolile selg pöörata või oma seisukorra parandamiseks võitlusse astuda. ... kuigi ei ole kõige armsam ülesanne oma ainelisi huvisid kaitsta." Selleks tuli rohkesti jõudu kulutada. Nii mõnelgi korral oli raskusi ja pettumusi, üldiselt oli aga liidu tegevus õpetajate ainelise seisukorra parandamisele tuntavalt kaasa aidanud. Kuigi liidu tegevus näis mõnel juhul vahest liiga ühekülgseks minevat, oli siiski suurem osa jõust kooliuuenduse otstarbel ära kulutatud. Võis julgesti öelda, et just õpetajaskonna mõjul pandi meil maksma algkoolikohustus. Ka keskkooli seaduseelnõus oli arvestatud õpetajate kongressi otsuseid. Kooli väliselt ümber ehitades püüti seda ka seesmiselt uuendada. Eesmärk oli lähendada kooli elule ning viia ellu õpilaste huvide- ja arenemiskohane õppetöö reform. Tähtsaks märksõnaks sai töö-kool.

Teatavaid jõupingutusi oli nõudnud kooli vabastamine kiriku surve alt. J. Annusson väitis, et usuõpetuse kui kooli poolt jagatava aine eitamine ei ole sugugi veel usulise tunde eitamine, vaid temale vaba arenemisvõimaluse jätmine. Üldistes poliitilistes küsimustes ei olnud liit kunagi püüdnud erakondlikule seisukohale asuda. Liidu juhatus oli küll kandidaatide valiku puhul oma arvamust avaldanud, kuid siiski oli EÕL teinud koolipoliitikat, mitte poliitikat. Õpetajaskond oli oma ideaalide eest julgelt ja otsekoheselt välja astunud ning valmis nende nimel ka kannatama. Artikli lõpus märgib J. Annusson: "... üksikutel silmapilkudel tekib arvamine, et mõnesuguse kavalakäigu abil võiks rohkem kätte saada, siis tahaks ometi küsida: Kas on õpetajaskond see, kes peab sarnast kõverat teed valima?"

E. Murdmaa avaldas kahetsust, et tänuväärt tööd teinud agar esimees on juhatuselt lahkunud. Ta rõhutas, et kollegiaalne töö nõudis organiseerimist, korraldamist ja juhtimist. Nende ülesannetega tuli seltsi esimees hästi toime. Positiivseks jooneks pidas E. Murdmaa ka J. Annussoni otsekohesust. E. Murdmaa arvates oli Annussonil hea omadus uusi mõtteid algatada ja leida inimesi nende teostamiseks [25, 1–2].

Need isikuomadused leidsid väljundi veel ühes olulises valdkonnas – **vabahari-**
dustöös –, mille eestvedajaks ta sai.

1917. a mais alustas tegevust Tallinna Eesti Rahvaülikool², mille ülalpidajaks moodustati 1917. aastal Tallinna Rahvaülikooli Selts. 25. juulil 1917 peeti seltsi avamise koosolek. Põhikirja tutvustas koosolijaile J. Annusson. Valiti 7-liikmeline juhatus: Annusson, Martna, Rägo, Westholm, Õunapuu, Rumma, Raudkats. Seltsi ülesanne oli tõsta eesti rahva üldist haridustaset ning selleks võis ta Tallinnas ja mujal

¹ Kui ajaleht Kaja 1921. a süüdistas J. Annussoni usalduse puudumises, esitas ta EÕL-i asemikude kogule lahkumispalve. Viimane avaldas talle täit usaldust ning palus tal tegevust jätkata. Ootamatult loobus J. Annusson 1922. a lõpul siiski esimehe kohustustest.

² Rahvaülikoole oli kaht tüüpi: 1) rahvakodud, mille õpilased koondusid rahvaülikoolide juurde kogu õppetöö ajaks; 2) rahvaülikoolid, mille tegevusest oli õpilastel võimalik osa võtta oma igapäevase kutsetöö kõrvalt. Tallinna Rahvaülikool oli viimast tüüpi.

Eestis ellu kutsuda teaduslikke, üld- ja kutsehariduslikke õppeasutusi; organiseerida kursusi, loenguid, õpiringe, laulu- ja muusikakoore, avada näitusi, muuseume, laboratooriume, raamatukogusid ja kauplusi; välja anda brošüüre, raamatuid, oma hääle- kandjat jne. Seltsi liikmeks võisid astuda asutused ja üksikisikud [26, 1]. Organisatsiooni tutvustamiseks saadeti laiali programmid. Peeti lektorite koosolek, kus teemad nende vahel ära jaotati [27, 4–6]. Septembris 1917 alustati tööd neljas osakonnas (loodusteaduse, tehnika, ajaloo-kirjanduse ja ühiskonnateaduste osakonnas). Kuulajate koosseisu kohta võib tuua huvitavaid andmeid. Nii oli näiteks 529 osavõtjast suurem osa algharidusega (293 ehk 55,4%); kõrgema algharidusega kuulajate protsent oli 21,3; peaaegu niisama palju oli keskharidusega inimesi; kõrgharidusega oli vaid 10, s.o 1,9% kuulajaist. Ametite järgi oli kõige rohkem töölisi (196 e 37%), järgnesid kantseleiametnikud (118 e 22,3%), muude elukutsete esindajaid (nagu meditsiiniõed, meremehed jt) oli 11%. Kooliõpetajate ja kooliõpilaste vastavad protsendid olid üsnagi lähedased (9,2% ja 8,4%). Kuulajate vanuse puhul on märgitud, et kõige noorem osavõtja oli 12-aastane, kõige vanem 66-aastane [27, 12].

1918. aasta algul oli üks oluline probleem emakeelse õppekirjanduse nappus. Rahvaülikooli Selts pidas selle soetamist oma tähtsaks kohustuseks. 4. aprillil 1918 otsustas juhatus olla abiks raamatute kirjastamisel. Leiti, et keskkoolide õpperaamatud võivad olla ka rahvaülikooli kuulajate käsiraamatuteks. Oli vaja ühendust võtta autoritega (J. Piiper, T. Rootsman (Rootsmäe), J. Sitska, A. Veiderman (Veiderma) jt) [27, 18–19]. Asutati iseseisev ettevõte – Rahvaülikooli Kirjastuse Ühisus.

1918. aasta suvel sulgesid Saksa okupatsioonivõimud nii seltsi kui ka Tallinna Rahvaülikooli, mis said jätkata oma tegevust pärast Saksa okupatsioonivõimude lahkumist. Juhatuse protokolliraamatust leiame järgmise sissekande 16. märtsist 1919. Tööle vajutas mõningase pitseri Vabadussõja-aegne olukord. Nii lükatigi kooliõpetajate kursused edasi kuni õpetajate tagasitulekuni rindelt.

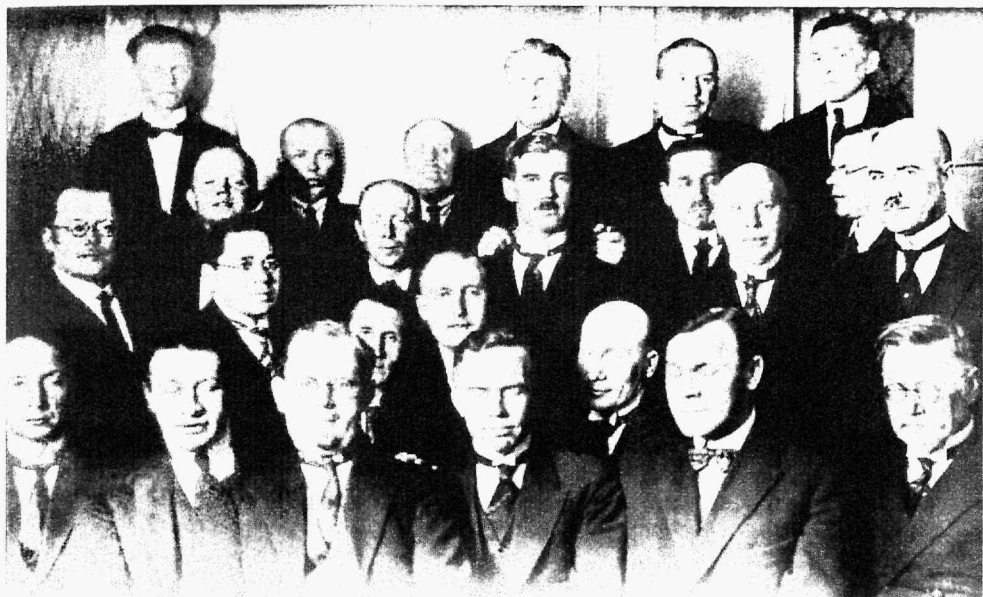
1919. a sügisel avas Tallinna Rahvaülikoolide Selts Tallinna Kolledži Suur-Kloostri 16. Aastail 1921 ja 1927 väljatöötatud põhikirjade järgi oli kolledž õppeasutus, kus täiskasvanud ja töötavad kodanikud said omandada gümnaasiumihariduse, gümnaasiumi lõpetanud aga kõrgema süstemaatilise hariduse üksikutel teadusaladel [26, 3].

Samal ajal pööras Rahvaülikoolide Seltsi ja Rahvaülikooli juhtkond rohkem tähelepanu sisulisele tööle. Et kuulajate haridustase oli tõusnud, tuli lektorite koosseisu hoolikamalt valida. J. Annussoni ennast peeti heaks lektoriks [27, 27–30].

1922. aastal võis seltsi suuremaks kordaminekuks pidada Tallinna Rahvaülikooli psühholoogiabüroo sisustamist; enamik seadmeid hangiti välismaalt.

1923. aastal loodi Tallinna Rahvaülikooli Seltsi büroo baasil Eesti Haridusliit, mille esimees oli aastail 1924–1925 taas J. Annusson [26, 4].

J. Annusson, keda haridusringkondades tunti suure algatusvõimega isikuna, kuid kes oli ka harukordselt hea õpetaja, sai 27. oktoobril 1920 **haridusministriks**. Põhiline ülesanne, millega haridusministeeriumis tollal tegeldi, oli viia ellu 1920. aasta mais vastuvõetud avalike algkoolide seadus [29, 50]. Endised mitut tüüpi algkoolid (valla-, kihelkonna-, ministeeriumikoolid jt) tuli muuta ühelaadseteks algkoolideks. Uus minister püüdis kõigepealt selgusele jõuda, millises olukorras algharidus üldse oli. Nii arutati detsembris 1920 koolivalitsuse juhatajate, koolinõunike ja õpetajate liitude

Jüri Annussoni ärasaatmine Ameerikasse konsuliiks 1926. aprillis

Foto: EPAMi kogust

esindajate nõupidamisel koolikohustuse probleeme [28, 1–5]. Selgus, et õpilaste kooliskäimist takistasid kooli ülalpidavate omavalitsuste raske majanduslik olukord, lastevanemate kehvus ning kooliruumide, õppeabinõude, õpikute ja õpetajate puudus. Paljud maalapsed käisid sügisel ja kevadel karjas. Oli vaja suurendada toetussummasid kehvematele õpilastele.

Koosolekul otsustati, et maareformi käigus mõisamaju ja mõisasüdameid välja andes tuleks eesõiguslikult silmas pidada koolide varustamist hoonete ja maaga. Kirikumaade ja kirikukoolide ülevõtmist tuli kiirendada. Omavalitsused pidid saama koolimajade ehitamiseks riiklikku toetust abirahade, pikaajaliste laenude või tasuta ehitusmaterjali näol. Oli vaja koostada muretsetavate õppeabinõude nimekirj. J. Annussoni arvates tuli kindlustada õpetajate ainelist olukorda, et nad teistele elualadele tööle ei läheks.

Ministeeriumi juhtkond ei pööranud tähelepanu mitte ainult algkooliprobleemidele, vaid taotles ka teiste koolitüüpide uuendamist.

Paraku tekkis J. Annussonil lahkhelisid. Märt Raud meenutab: “Kahjuks koondas see mees kogu oma jõu ja tähelepanu võitlusele kiriku ja usu vastu, millele koolijõulu- puude korraldamise keeld krooni pähe pani.” [30, 64].

1921. aasta jaanuari lõpul vahetus valitsus ja haridusministriks määrati Heinrich Bauer.

J. Annusson jätkas aktiivset haridustegevust **Riigikogus**. Tema koostatud on avalike keskkoolide seaduseelnõu [31]. Oli valminud ka H. Baueri eelnõu. Hariduskomisjon otsustas võtta avalikkude keskkoolide seaduse arutamisel aluseks Annussoni

eelnõu, Baueri oma aga arvestada materjalina. Pärast nimetatud dokumentide arutamist hariduskomisjonis esitati Riigikogule eelnõu, kus oli 10 paragrahvi J. Annussoni projektist, 55 paragrahvi Annussoni ja Baueri eelnõu kombinatsioonina, 31 paragrahvi Baueri eelnõust ja 7 paragrahvi komisjoni enda poolt. J. Annussonil kui hariduskomisjoni esimehel tuli kaitsta seda eelnõu Riigikogus [32, 13].

J. Annussoni tegevus Riigikogus ning tema hilisem haridustöö väärib omaette vaatlust.

KASUTATUD ALLIKAD

1. Eesti kooli biograafiline leksikon. Koost H. Rannap. Tallinn, 1998.
2. Sepp, E. Eesti haridusministrid läbi aegade 1918–1940. – Kooliuuenduslane, 1994, nr 3.
3. Toomla, R. Eesti erakonnad. Tallinn, 1999.
4. Laaman, E. Erakonnad Eestis. Tartu, 1934.
5. Horm, V. Jüri Annusson ja tema osa kodanliku ühtluskooli rajamisel ja uuendamisel. – Nõukogude pedagoogika ja kool, 1978, XVII.
6. Tallinna Linnaarhiiv (edaspidi TLA), f 82, n 2, s 2.
7. I Riigikogu. Protokollid. Tallinn, 1921; 1922.
8. Kasvatus, 1919, nr 1.
9. Kasvatus, 1920, nr 1.
10. Kasvatus, 1919, nr 6.
11. Annusson, J. Vana ja uus kool. Tallinn, 1920.
12. Kasvatus, 1920, nr 7.
13. Kasvatus, 1923.
14. 25. märts 1917–1927. Tallinn, 1927.
15. Horm, V. Jüri Annusson – teerajaja meie emakeelsele ühtluskoolile ja vabaharidustööle. – Haridus, 1990, nr 7.
16. Kasvatus, 1922, nr 14.
17. Veiderma, A. Elu hariduse radadel. Tallinn, 1999.
18. Horm, V. Eesti Õpetajate Liit 1917–1937. – Kooliuuenduslane, 1995, nr 1.
19. Kasvatus, 1919, nr 9.
20. Kasvatus, 1919, nr 3.
21. Kasvatus, 1927, nr 7.
22. Kasvatus, 1920, nr 11/12.
23. Horm, V. Eesti õpetajate organisatsioonid. Tallinn, 1971. Käsikiri (Eesti Pedagoogika Arhiivmuuseumis).
24. Kasvatus, 1921, nr 15/16.
25. Kasvatus, 1923, nr 1.
26. TLA, f 299, n 1.
27. TLA, f 299, n 2, s 1.
28. Hariduse- ja Sotsiaalministeeriumi tegevuse ülevaade 1918–1934. Tallinn, 1934.
29. Kasvatus, 1921, nr 2.
30. Raud, M. Eesti kool aegade voolus. Koolinõuniku mälestusi. I. Stockholm, 1965.
31. Avalikkude üldharidusliste keskkoolide seaduse eelnõu. Käsikiri (Eesti Pedagoogika Arhiivmuuseumis).
32. Ollik, K. Minu koolitee. Minu elust. Vana koolimehe mälestusi. Käsikiri (Eesti Pedagoogika Arhiivmuuseumis).

Valentine Sparmann-Ivin

MÄLESKILDE ÕPIAJAST VILJANDI PEDAGOOGILISES KOOLIS

Õppisin Viljandi pedagoogilises koolis aastail 1950–1954. Püüan meenutada neid aegu n-ö rohujuuresandilt – õpilase silmade läbi.

Koolimaja oli meeldiv, arhitektuuriliselt läbi mõeldud, väike, aga hubane.

Õpetajaskond oli ühtlaselt tugev – Viljandi oludes küllap ideaalilähedane.

Ilmselt olid ka õpilased tugeva motivatsiooniga. Pärinesime enamasti maalt. Maaelu oli sel kolhooside asutamise ajal, vahetult pärast küüditamist, vapustavalt vaene ja lootusetu. Sealt tuli välja rabelda! Palju määras ka tagasihoidlik stipendium: 140–200 rubla, mida mõnelgi (ka minul) tuli kodustega jagada.

Millega seoses kerkivad meelde endised õpetajad?

Mu esimene kursusejuhataja Vaike Pääsuke (Riitsalu) – päikeseline julgustav naeratus. Tõeline daam. Imetlesime teda.

Linda Koit – oh, kui range! Järsku oleksingi emakeele grammatika selgeks saanud, aga teisel kursusel vahetus õpetaja ning jäingi igaveseks keelereeglite ketseriks, tuletades neid vajaduse korral konkreetsete näidete alusel.

Liana Parri – südamlikkus. Ta ei pidanud paljukuks tulla kolhoositööl haigeks jäänud õpilast vaatama, omaküpsetatud saiad kaasas.

Viljandi Pedagoogilise Kooli hoone Hariduse t 2 aastal 1955

*Viljandi Pedagoogilise Kooli Harjutuskooli õpetajad aastal 1957;
eesreas keskel juhataja Silvia Selirand*

Salme Fuks – vene keel. Tema vaikne väarikus. Teda austati. Ta oli kaunis naine. Kõneles erakordselt vaikselt, ometi püüdsime iga ta sõna. Ja kui ta mõnikord tunnist lahkus, et kõhida, olime väga mures tema tervise pärast. Me ei teadnud, et see võiks olla õpetajate kutsehaigus. Nüüd tean – enda käest.

Laulmisõpetaja Gerda Püss tundus maalapsele alguses täiesti ligipääsmatu: ran-ge, täpne, terava ütlemisega. Ent karmi oleku taga aimus inimlikku hingesoojust. Proua Püss oli esimene pedagoog, kellelt kuulsime meikimise algtoodesid (tollal üsna tundmatu maa – mul polnud huulepulkagi; ja ega õpilaste seas värvimine moes pol-nudki).

Klaveriõpetaja Salme Alles – leebe, vaikne. Tundus, et ta kannatab mu kohmaka-te sõrmede ja vähese harjutamishoolsuse pärast rohkem kui mina ise.

Matemaatik Voldemar Toom. Tundus vaikne, väliselt pisut silmapaistmatu. Seda suurem avastus oli õppekäik tema Väike-Kaare tänava kodu kivitaimla kevadist õite-ilu vaatama. Saadud mulje on mind saatnud kogu elu ja küllap selle mõjul oli minulgi koduaias kunagi päris kena kivitaimlanurgake.

August Kiisla – loodusained. Suurepäraste loodusfotode autor. Ma ei mõistnud kuidagi, miks mult nõuti definitsioonide sõnasõnalist edasiandmist. Viit ei saanud ku-nagi, kuigi enda arust oskasin. Nüüd saan aru: ta püüdis meile põhimõisteid selgeks teha.

Kursusejuhendaja Jüri Selirand – tänuväärt objekt õnnetute armumiste jaoks. Võ-lus pillimäng, noorus, vaimukus. Koos kehakultuurilase Otto Paatsiga moodustasid toreda paari.

Andku õppeainete meetodikat õpetanud mulle andeks – nende pakutu tundus igavane, kuni tuli hakata proovitud andma. Siis asetus kõik oma kohale. Et lõpetasin kõrgkooli kaugõppes, jäidki pedagoogilises koolis saadud meetodikatõed kõige aluseks. Olen hakkama saanud.

Arvan, et iga Viljandi Pedagoogilise Kooli lõpetaja tuletab tänutundega meelde oma õpetajaid ja vestleb meeeldi nendest aegadest. Aga mina tahaksin avaldada tänu ka harjutuskoolile (juhataja Silvia Selirand), mis asus Viljandi 1. keskkooli ruumes ja töötas teises vahetuses. Seal nägin tõelist õpetajate ja õpilaste loomingulist tegevust. Mulle tundub, et koolis töötasid oma ala meistrid. Iga nende antud tund pakus suurt naudingut. Mul on tänaseni meeles matemaatikatund 1. klassis, kus õpetati arve 1–10ni laulmisega (viisi ei oska kirja panna): "1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 – la la la, la la la, ma oskan kümneni loendada."

Meie ettevalmistamisele kooliks oli eraldatud päris palju aega. Kõigepealt loeti meetodikat, siis näitas meetodik ise harjutuskoolis tunde, seejärel käisime õpetajate tundides. Siis jaotati meid rühmadesse ja igaüks pidi andma tunde teiste rühmakaaslaste juuresolekul. Tundide põhjalik arutelu ja hindamine oli kohustuslik. Kui kogu kursus oli läbi võetud, lasti meid iseseisvale praktikale teistesse koolidesse. Ei oleks halb, kui tänapäeval tehtaks pisikestki osa sellisest ettevalmistusest.

Tänu harjutuskoolile olime võimelised silma paistma oma pedagoogilise tegevusega juba esimestest tööaastatest peale. Minu kolmanda tööaasta alguses (oktoobris) inspekteeriti Puhja keskkooli ja mind premeeriti väga heade tundide eest tuusikuga Kalevi puhkekodusse (käisin puhkekodus novembris).

Loovus, mis valitses harjutuskoolis, aitas mul hiljem kirjutada õpikuid, koostada töövihikuid, saada õpetajaks-metoodikuks ja lõpuks 1999. aastal aasta õpetajaks. Kõvale, kindlale vundamendile sai palju peale ehitada.

Vaiki Labi (Teramaa)

PÜHA JÜRI KUTSIKAD

Seda jumalavallatut (?) hüüdnime kandis Viljandi Pedagoogilise Kooli kolmanda lennu (1950–1954) A-rühm kolmel viimasel õppeaastal, kui klassijuhataja oli ajalooõpetaja Jüri Selirand. Väike vanusevahe õpilaste ja noore õpetaja vahel tekitas mõnevõrra pingeid, kuid suuremalt jaolt tuli see vastastikusele mõistmisele ikkagi kasuks. Kas sellepärast, et mitte liiga noorena tunduda, kandis õpetaja säärsaapaid (muide peegsiledaks läikima löödud!) ja kalifeepükse?!

Ega ajalootundides tol ajal väga suurt huvi selle aine vastu polnud võimalik äratada. Programm seoti ju meeleväliselt-moonutavalt Venemaa ajaloo ja Stalini võimu ja vaimu valvaja. Viljandi koolipoisid olid oma poliitilised vitsad juba saanud. See hirmutas ettevaatlikkusele, mistõttu me õpetajaid oma kiusavate küsimiste ja tõekspidamistega ei provotseerinud. Liiatigi oli meie hulgas palju neid, kel midagi var-

Viljandi Pedagoogilise Kooli joonistamise ja ilukirja õpetaja Arno Kurve (vasakul) Jüri Selirand ja VPK direktor Kaljo Vedler vahetunniaegse malepartii juures aastal 1951

Fotod: erakogust

jata seoses isa, ema, õdede, vendade või muude lähemate sugulastega. 14–15-aastane noor ise ei olnud sel ajal midagi, tema üle otsustati suguvõsa põhjal. Me teadsime seda ja hoidsime suu lukus.

Me tahtsime saada rutem elukutset, mis leiba annaks. Keskkoolist seda ei saanud. Mitte sugugi vähem tähtis polnud stipendium, sest üldine majanduslik olukord oli kõigil kehvavõitu. Me ei saa vastu rindu tagudes öelda, et nimelt õpetaja üllas elukutse innustas astuma pedagoogikakooli. Oli ka muid mõjuvaid tegureid.

Meie klassijuhataja autoriteeti tõstis võrratu mitmekülgsus ja suutlikkus. Töö kõrvalt TRÜ kaugõppes õppides leidis ta aega ja energiat tegelda veel muusika, teatri ja spordiga. Mitte ainult lihtsa võrkpalli tagumisega, vaid väikelinnas vähem viljeldud tennisemänguga. Kui kuulsime, et ta harrastab ka vehklemist, oli selge, et ta on midagi enam. IV kursusel üllatas ta meid ettepanekuga lavastada täispikkuses "Põrgu-põhja uus Vanapagan", mis valu ja vaevaga edukalt teoks sai.

Et kutsikatest tublid tööloomad said, selles oli oma panus kõigil õpetajail. Enamik üldaineprogramme olid väga pinnapealsed. Sellevõrra tugevama ettevalmistuse saime aineõpetamise meetodikas, mille toel võisime julgesti praktikatundidesse minna ja ka hiljem pärisametis polnud kellelgi probleeme.

Ääretult nõudliku ja järjekindla õpetajana on mees Linda Koit, kes pani ka vähem andekatel õigekirja raudselt paika. Laisavõitu poistele tavatses ta ikka öelda: "Kui ma teid öösel une pealt äratan ja küsin, siis te peate teadma, et täiend on nimisõ-

na laiend." Me teadsime. Just tänu temale oli kõrgkoolis väga kerge. Kõik käänd- ja pöördkonnad on vanuigigi peas, kuigi neid enam sel kujul ei kasutata.

Linda Koit juhendas ka kirjandusringi, kus korraldati huvitavaid väitlusõhtuid. Üks värvikamaid oli V. Hugo "Jumalaema kirik Pariisis" kohta. Kui Mart Raud meie ringi koosolekul käis, tahtis ta minu kui ringi juhatajaga pikemalt rääkida. Ta kutsus mind kohvikusse istuma, aga sinna minek oli õpilastele rangelt keelatud. Palusin teda külla oma tädi juurde, kus kohvitassi juures jutt üsna ohtlikele teemadele kippus libisema. Mäletatavasti julgesin väita, et (nõukogude) luuletajate looming on liiga poliitiline, lüürikat ei ole. Kirjanik kostis: "Kas te pole märganud, et Tvardovskile meeldib kirikukuplite kuld?" Võib olla oleks ka Mart Rauale meeldinud kirjutada agiteeriva luule asemel murdeluulet, nagu ta hiljem tegigi:

Keset jõge keelepiir
Entälin om mulgimurre
Päri sõnal kirjakõla.
Mälete ma mitut kõrda
mehed tulliv, vaatsiv, vaatsiv mõrda.
– Istekoht märg,
aga mitte üks särg!
Kuulsin ütlevat ülejäõe kallast.
Vastati varsti ka mede vallast:
– Kik om kige paremen kõrran,
perse like ja purik mõrran.

Hoolimata väga raskest ajastust Eesti kultuurielus, saime oma õpetajakutse ja määratud töökohad. Otse kõrgkooli minna lubati ainult ühel. Suunamiskomisjonis pidime allkirjaga kinnitama, et oleme antud kohaga nõus. Mina läksin koos kahe klassivennaga Eesti kaugemasse soppi – Vastseliina rajooni. Noormehed soostusid sinna minekuga sellepärast, et paari kuu pärast kutsuti niikuinii sõjaväkke. Mina jäin paigale kuueks aastaks.

Kui ma kohvriga alevi bussi pealt maha tulin ja oma esimese ametikoha poole astuma hakkasin (sinna pidi olema 3 km ringis), peatas külamees hobuse ja kutsus vankrile. See oli nagu esimene terekäsi ja tegi südame soojaks.

Aeg oli ärev, eriti ääremaadel. Öötundidel paukusid püssid ja kõige vihatumad said karistuse. Toiduga oli raskusi. Alevisse leivasappa mindi aovalges, aga õpetajatel olid ju tunnid. Üle jäid vaid pühapäevahommikud. Nii me läksime tähevalgel läbi lumise metsa (11 õpetajat, kellest kõige vanem oli 29-aastane). Lõunaks saime oma leivaportsu kätte ja tundus, et rohkem polegi vaja, sest olime noored.

Esimesel tööaastal sain tuge ja rõõmu klassijuhataja kirjadest, millele innukalt vastasin, et uusi ootama jääda. See oli kindlasti Jüri Seliranna kui väga võimeka pedagoogi teene, et meie klass on tänini omavahel seotud. Tihedam läbikäimine hakkas siis, kui kõrgkoolid (enamasti kaugõppes) läbi, pered loodud ning elus ja ametis midagi saavutatud. Nüüd kohtume igal suvel augustikuu esimesel reedel mõne klasrikaaslase pool. Nii oleme Eestile ringi peale teinud. Alustasime muidugi Viljandist,

aga meid on võõrustatud ka Sultsis, Mustla Linajärvel, Tääksis, Hummulis, Reiu jõe ääres Silla külas, Vastseliinas, Karula järve ääres ja Harjumaal Saustis.

Nende kokkusaamiste hulgas on neli väga kurba, kus koolisõber tuli saata Toone-la teedele. Meie hulgast on lahkunud Aldo Paju (1985), Ilme Link-Soop (1987), Vilja Hunt-Mitt (1998) ja Matti Arumäe (2000). Ajastu surve oli ränk. Kas pole siis nii, nagu kirjutab Ilmar Trull:

Sa kõnnid ja kulud
su minek on raske
ja raske on valik
kas tohid, või tahad.
Nii kuluvad päevad
kui pihutäis vaske
ja aastad kui paberist rahad.
Sa kõnnid ja kulud.
Sa lähed ja ruttad,
su üle on taevased vihmad.
Ja otsatult varem,
kui kuluvad rattad, su ratastel kuluvad rihmad.

Selle luuletuse saatis mulle vahetult enne surma Ilme Link.

Aga meie, keda pole veel ära kutsutud, tunneme rõõmu kohtumistest, kus iga kord meenub midagi uut ja värvikat meie ühistest aastatest Viljandi Valuoja äärses koolimajas.

Meie kroonikaraamatusse on enamiku elukäigud kirja pandud. Iseenda kohta on kirjas, et Vana-Saaluse 7-klassilise kooli muutmisel 4-klassiliseks 1958 pidi enamik õpetajaid lahkuma. Direktor kutsus mind endaga kaasa Aakresse, kust ma aasta pärast läksin Tallinna Pedagoogilise Instituudi päevaõppesse. Kursusekaaslased olid minust kümme aastat nooremad, äsja keskkooli lõpetanud, põhiained vahetult omandatud, võõrkeeled paremini suus, aga õppisin nagu hull, nagu Vargamäe Indrek, nii et esimese semestri eksamisessi järel sain kätte kõrgendatud stipendiumi. Hoidsin sellest kinni instituudi lõpetamiseni, sest vanemate majanduslikku toetust ei olnud, tuli elada sellest, mis õppimise eest maksti. Sain ots otsaga kokku küll, kui lõuna ajal instituudi söökla odava supiportsu kõrval laual vabalt võtta olevat leiba kõht täis süüa. Varasematel tööaastatel muretsetud rõivad ja jalatsid pidasid neli aastat vastu.

Viljandi vaim oli see, mis surus peale uued õpingud. Instituudis sain kokku Valentine Sparmann-Iviniga, kes minu tulekuni oli jõudnud juba kaks aastat Viljandi Pedagoogilisele Koolile oma keskastme tugevusega kuulsust luua. Viljandi seminariste, nagu öeldi, oli eri erialadel erinevas vanuses paarikümne ringis. Klassivend Sulev Luht õppis sel ajal kaugõppes kehakultuuri, mille lõpetamise järel sai temast Vastseliina eriiinternaatkooli direktor. Klassiõde Lehte Kivistik-Ploom jätkas kiituskirjaga lõpetanuna õpinguid Tartu ülikoolis ning on tunnustatud eesti keele õpetaja Tartus tänini. Vello Paaveli töö tulemusena sai Võnnu keskkool imekauni rahvusliku arhitektuuriga koolimaja.

Kutsikakoolituse jälgi võib leida ka Ivi Soolo-Kaalepi elu- ja töökäigus. Ikka pürgimus täiuslikuma poole: TRÜ eesti filoloogia kaugõppe järel Kalmetu kooli eesti keele õpetaja kohalt Viljandi kutsenõuandla metoodikuks, aga sügava kirjandushuvi ja -ande tõttu tagasi eesti keele juurde kooli – samasse majja Valuoja kaldal, kus meie ajal paiknes pedagoogikakool. Ivi luuleridu ilmus sageli Viljandi Sakalas. Lähedased klassikaaslased said temalt uusaastatervituse alati algupärastes värssides.

Maie Priimägi-Kuus sai kutsikapõlves Põrgupõhja Juulat mängides pisiku hinge, astus 1957 Tallinna konservatooriumi lavakunstikateedrisse, kus pidi esimese lennu viimasel kursusel haiguse tõttu õpingud katkestama. Edukas võimleja Viivi Haas-Tiivel – Põrgupõhja Kaval-Ants – lõpetas algklasside õpetajana töötades TRÜs kehakultuuri eriala ning anderikkana ka kujutavas kunstis töötas samal ajal reklaamikunstnikuna. Viljandis tärnanud huvi loodusloo vastu viis Mall Kaldmaa-Tamme professor J. Vilbaste abiliseks putukate uurijana Zooloogia ja Botaanika Instituudis ning ta kasutas ära ka Viljandis kirjakunsti algõppes omandatud oskused. Kõrgkooli lõpetanud Malle Viirsalu jätkas oma tööd õigusteaduse valdkonnas ja on diplomeeritud juriskonsult.

Mind kutsuti pärast aastast töötamist Tallinna 21. keskkoolis tööle TPedI pedagoogikakateedri juurde. Olin ühe algõpetuse rühma kuraator, tegin aspirantuuris miinimumeksameid ja organiseerisin kõrgkoolidevahelisi üliõpilaste teadusliku ühingu laagreid. Vana-Otepää laagris saingi juba kolleegina kokku Viljandi klassijuhataja J. Seliranna ja klassiõe Ilme Link-Soobiga. Ilme lõpetas oma Viljandi visadusega juba 1962 TRÜ filoloogiateaduskonnas eesti keele eriala, töötas minuga analoogsel ametikohal TRÜ pedagoogikakateedris ja õpetas ka Tartu Pedagoogilises Koolis psühholoogiat. Kas pole seegi teatav järjepidavus, nagu kirjutab Septimus Hodge: “Me pillame maha ja samas korjame üles. Nagu rändurid, kes kõike käe otsas kaasas tassima peavad. Selle, mis meil käest pudeneb, korjavad üles taganttulijad. Ringkäik on pikk ja elu lühike. Aga see on üks ja ainus tee. Midagi ei lähe kaotsi.”

Edasises käisin veel kaheaastastel logopeediakursustel ning töötasin arengupee-tusega lastega vast loodud logopeedilises koolis. Sealgi leidsin rohkesti pidepunkte Viljandis omandatud metoodikatest.

Me lõpetasime Viljandi Pedagoogilise Kooli 1954. aastal. Läksin, võib-olla natuke kutsika moodi klähvides, aga südames suur ootus ja natuke hirmugi: missugune ta on – minu esimene klass, minu esimesed õpilased? Nad vaatavad mitmekümne terava pilguga ja näevad kõike: kuidas ma räägin, astun ja istun, mis mul seljas on, mida ma õpetan, kuidas ma õpetan. Kas nii, et kõik saavad aru, kas kõik tunnevad end mu hoole all turvaliselt? Kas mind hakatakse armastama või ainult mulle kuuletuma?

Kui siis paljude aastate järel astub juurde üks täiskasvanud inimene ja ütleb: “Tere, te vist ei tunne enam mind ära, aga olite mu esimene õpetaja!” – siis kogeme seda ainulaadset tukset südames ja võime olla lõpmata tänulikud neile, kes meile endale pedagoogilise alghariduse andsid, kes kinnitasid meisse inimliku headuse, tarkuse ning väärikuse põhitõed, soovi tugevale alusmüürile ehitada uusi kihte ise õppides ja noori õpetades, et neist saaksid paremad inimesed – inimeste jaoks.

Kõik Püha Jüri kutsikad on ületanud kuuenda aastakümne lävepaku. Ometi on meis veel elurõõmu, jaksu otsida uut ja anda seda, mis meile kord antud. Võib-olla

pole meie tallatud teedel sügavaid jälgi, aga ilma nendeta oleks maailma liivakiri hoopis teistsugune. Vahest sobib eaka õpetaja kohta öelda Walt Whitmani sõnadega: "Ma näen sinus jõesuud, mis hargneb ja avardub, suubudes suurde merre."

TOIMETAJALT

Need kaks mälestusteksti omaaegselt Viljandi Pedagoogilisest Koolist on mulle eriliselt lähedased. Olin minagi seminarist läbi käinud (panen seminari ja pedagoogilise kooli vahele julgesti võrdusmärgi) ja koguni kahest – Tartu omast Saksa ajal ja Tallinna seminarist sõjajärgseil aastail. Siis ka võõrvõimude surveaegadel ja -oludes. Nii et tean minagi, mida tähendab korisev kõht, külmast kanged sõrmed ja viimaste veeringute arvelevõtt. Samuti seda, mida tähendas seminari vaim, sest sellest otse imbuti läbi kõigis Eesti seminarides.

Oli mõndagi ühendavat ja ühtehäälestavat nendes koolides. Kõigepealt õpetamiskorraldus ja õppeviis, mille juhttooniks oli tugev seos teoreetiliste teadmiste ja õpetamise praktikaga. Selle tagas juba harjutuskoolide olemasolu ja õppepraktika (õppetundide) väga tähtsaks pidamine. Tulemus: seminaride lõpetanute kutse-eeetika ja peaaegu saajaprotsendiline kutsekindlus. Ja üle sellegi: 1934. aastal registreeriti Eestis üle 400 töötut õpetaja, ning põhiosa neist igatses ja püüdis ikka kooli. Paljudel õnnestus, kõigil paraku mitte. Kuidas on selle asjaga praegu, nüüdses Eestis? Antagu andeks – ei taha rääkidagi.

Mis oli sellise tulemuse peamine tagatis? Vastus on lihtne: õppejõudude väga kõrge tase, eranditult või siis väheste eranditega. Sest kehvapoolsel pedagoogil polnud nendesse koolidesse asja.

Nojah, nii see kõik oli. Ja mind ei hämmasta kunagiste seminaristide nostalgiline häälestus.

Veel midagi. Lugesin hiljaaegu Läänemaa Õpetajate Seminari ja selle järglase, Haapsalu Pedagoogilise Kooli vilistlaste raamatut "Õpetajaks õppimas". Südamlük ja teaberikas raamat. Kehutan viljandlasi sedasama üritama, kuniks ollakse veel toimekad ja kirjasuutlikud. Toimetulekus kahtlusi ei teki. Kui ainult saadakse jagu peamisest – rahamurest. Aga ilmvõimatu pole ehk seegi.

Lõpetuseks tänan kaht autorit sisurikka koostöö eest.

Kalju Leht

Koolmeister Oskar Nagelist

VANA TAMM

*Kui juured sügaval on kodumullas
ja põhja päiksest karastunud ramm,
siis võivad tormid raevutsedes tulla,
kuid murdumatult seisab vana tamm.*

Arnold Tolk: "Oskar Nagel oli füüsiliselt suur ja tugev mees, sageli sõbralikult muigav. Kolleegid, nagu näiteks Albert Ivask, kutsusid teda Vanaks tammeks." [1.]

Oskar Nagel sündis 9. septembril 1883. aastal Võrumaal Haanja vallas Tautsa külas. Kümneaastaselt alustas ta õpinguid Koke vallakoolis. Tarkusepõllu harimisest kirjutab Oskar Nagel oma meenutustes, et väikese ja suure jao kapsed käisid koolis ainult ühe päeva nädalas – laupäeva. Keskmise jao õpilaste koolinädal kestis esmaspäevast laupäevani. Esimese talve lastelt nõuti ükskordüht ja lugemist. Keskmisest jaost alates hakkas õppetöö toimuma põhiliselt vene keeles. Et õpetaja Jaan Thalberg vene keelt ei osanud, palkas ta endale abiõpetaja.

Oskar Nageli arvates oli koolmeister Thalberg kõva peaga mees, sest oma vene-lannast naise kõrval ta vene keelt ära ei õppinud. Kõlava ja võimsa tenorihääle tõttu kutsuti Jaan Thalbergi rahva hulgas Vanemuiseks. Kui ta Rõuge kirikus laulis, siis kostis tema hääl kõigist teistest üle.

Tunnid Koke vallakoolis algasid mõne kirikliku lauluga, millele järgnes Thalbergi loetud hommikupalve. Tingimata palvetati ka keisri eest. Pärast meieisapalve lugemist lauldi jälle mõni kirikulaul ja seejärel algas õppetöö.

Kuna sügiseti ja talviti oli klassituba hommikul hämar, pugesis ulakamad poisid igavusest koolipinkide alla ja saatsid seal vigureid tehes hommikupalve mööda(vahe-tasid omavahel taskunuge või tegid muid tempe) [2].

Põhilisteks aineteks vallakoolis olid piiblitlugu ja katekismus.

Oskar Nagel: "Kasinad need teadmised ju olid, mida tolleaegne vallakool pakkus, kuid lugemise, kirjutamise ja rehkendamise oskuse said lapsed kätte."

1896. aastal alustas Oskar Nagel õpinguid Rõuge kihelkonnakoolis, mis oli tollal kuulus õppeasutus. Õppemaks ühe kooliaasta eest oli kaheksa rubla. Uusi õpilasi võeti kooli vastu 8. septembril, mil Rõuges peeti maarjapäevalaata. Järgmisel päeval algas õppetöö.

Rõuge kihelkonnakoolis õppis Oskar Nageli andmetel umbes sada kaks-küm-mend last. Esimeses ja teises jaos leitud poiste seas ka neli-viis tüdrukut, aga kui Oskar Nageli lõpueksameid sooritas, ei olnud eksamineeritavate hulgas enam ühtegi tütarlast.

Tunnid Rõuge kihelkonnakoolis algasid kell kaheksa ja kestsid kella kaheni pä-rastlõunal. Üheteist paiku oli õpilastel viieteistminutiline einevaheaeg.

Vahetunnis pidid lapsed omavahel suheldes vene keelt pruukima. Eesti keele rää-kijatele anti häbimärk, mida pidi kandma seni, kuni mõni teine õpilane koolmeistri kuuldes emakeelt kõnelema juhtus.

Koolijuhatajaks oli Adolf Assor, kes oli ühtlasi ka kiriku köster. Koolmeistrid olid Hans Leisson ja Samuel Songi.

Õpetajad läksid koolijuhatajaga tihti nii mõneski asjas vastuollu. Näiteks toitis Adolf Assor kui köster ja kihelkonnakooli juhataja ka Samuel Songi ja Hans Leissoni – õpetajad sõid köstri lauas, nagu siis tavatseti öelda. Koolmeistrid Songi ja Leisson polnud sellega aga päri ja palkasid teenija, kes õpilaste köögis neile toitu valmistama hakkas. See ei meeldinud Adolf Assorile sugugi, sest õpetajate söögil pidamine oli olnud köstrile üpris tulus [2].

Koolis valitses range distsipliin. Kes ulakusi tegi või õppimata jättis, selle kutsus koolijuhataja oma tuppa ja andis seal kitsejalaga, mis tal alati seinal rippus, poisi pehme koha peale mõned löögid. Assori tuppa minekut kartsid õpilased nagu tuld. Karistuseks laskis köster vahepeal ka maailmatumapikki kirikulaule pähe õppida. Üks neist oli "Põrguvalu laul", millel oli kuusteist salmi ja mis algas sõnadega:

Kui kuradi so kisva
ja paigast paika viskva
nink tuli kõrvõtas...

Ükskord juhtus ka Oskar Nagelil köster Assoriga väike viperus.

"Mind oli usuõpetuse tunnis juba kolm korda küsitud ja sellepärast jätsin õppimata. Aga nüüd nagu kiuste lausus Assor kantslit: "Noh, Nagel, jutusta mulle Pauluse teist teekonda!" Jäin ammuli sui ta otsa vaatama. "Donnerwetter, sina kurjategijas (need olid ta lemmiksõnad), pole üldse raamatusse vaadanud. Jääd kinni. Peale seda vahejuhtumit ei jätnud ma enam kunagi õppimata," meenutab Oskar Nagel [3].

Kooliraamatud pidid õpilased endile ise ostma. Oskar Nagelile on meelde jäänud, et kui ta kihelkonnakooli teise klassi astus, siis maksis ta õpikute eest ühtekokku kaheksa rubla.

Teises ja kolmandas klassis harjutati lugemist A. Grenzsteini "Eesti Lugemise-raamatu" järgi ja eesti keele grammatika õppimise aluseks oli H. Eineri "Lühikene Eesti keele õpetus rahvakoolidele". Ajaloos oli kasutusel D. Ilovaiski "Vene riigi ajalugu" ja matemaatikas Vereštšagini ning Malenini-Burenini õpik.

1898. aasta paiku lõpetati Rõuge kihelkonnakoolis saksa keele õpetamine ning selle arvel suurendati vene keele tundide arvu.

Köster Assor õpetas usuõpetust ja esimeses jaos ka Baltimaade geograafiat. "Assor andis hommikul oma tunnikesed ära ja ruttas siis kella üheteistkümneks kirikumõisasse kirjutama – oli ta ju põline köster." Geograafias andis õpetaja Assor "paraja osa üles" ja nõudis siis selle tõlkimist. Sellega aine õpetamine peamiselt piirduski. Koolil oli ka Baltimaade seinakaart, mida õpetaja vahel tunni näitlikustamiseks kasutas. Piibliloos ja katekismuses õpitu tuli köstrile järgmine tund ette jutustada. Uut õppetükki ajaloos lasi Leisson lastel tunnis lugeda. Tundmatud sõnad kirjutati tahvlile ning seletas seejärel nende tähendust. Õpilased kirjutasi sõnad koos seletusega oma vihikusse. Geograafias kutsus õpetaja Leisson lapsi hindele vastama klassi ette.

Kui õpilane oli saanud kolm head hinnet, siis kirjutati talle klassipäevikusse kiitus, kolme halva hinde järel aga laitus. Tunnistuse said lapsed kaks korda aastas – talvel ja kevadel.

Laupäeval kogunesid õpilased pärast tunde ühte klassiruumi, kus koolijuhataja Adolf Assor tegi kokkuvõtte nädala õppetööst. Sõnadega "Ma olen märganud..." juhatas ta sisse üleannetusi teinud poiste tegude ning käitumise iseloomustuse.

Oskar Nagel mäletab, et paaril korral külastas Rõuge kihelkonnakooli ka inspektor. Vahel käis usuõpetust "katsumas" ka kirikuõpetaja.

1900. aastal eksamineeriti Rõuge ja Vastseliina kihelkonnakooli lõpetajaid Võru kreiskooli ruumes (hiljem asus selles majas Võru Õpetajate Seminar). Eksamikomisjoni kuulusid kreiskooli õpetaja, rahvakoolide inspektor, Samuel Songi ja Hans Leisson, kes olid kaasas Rõuge kihelkonnakooli poistega, ning Vastseliina kihelkonnakoolist koolmeister Undritz.

Lõpetajate teadmiste kontrolli alustati venekeelse etteütlusega, millele järgnes kahe tekstülesande lahendamine aritmeetikas. Vene ajaloo eksamil esitas kreiskooli õpetaja vastajale kolm küsimust, mis käsitlesid põhiliselt vürstide valitsemisaegu. Samal päeval said õpilased teada kirjalike eksamitööde tulemused.

Kihelkonnakooli lõputunnistusel seisis eksamineerijate ja selle kooli õpetajate allkirjad, kus õpilane õppinud oli [2].

Neli aastat kihelkonnakooli õpetust oli Oskar Nagelil nüüd selja taga ja ees seisis elukutse valik.

Oskar Nagel: "Midagi pidi ette võtma. Oli võimalus minna vallakirjutaja abiks või hakata õpetajaks. Valisin viimase tee."

1900. aasta suvel korraldati Võrus õpetajaameti kandidaatidele suvekursused, millest võttis osa ka Oskar Nagel. Õppejõududeks olid Družinski ja Hvalovski Riia gümnaasiumist, viimane oli ühtlasi ka kursuste juhataja. Õppemaks viisteist rubla oli tolle aja kohta küllaltki suur summa.

Huvilisi oli kogu Võrumaalt, arvult kolmekümne ringis, enamik juba tegevõpetajad. Suvekursustel õpetati vene keele ja matemaatika didaktikat ning Venemaa ajalugu ja geograafiat. Vene keele meetodikat käsitleti natuurimeetodi järgi, sest tõlkemeetodit Riia gümnaasiumist pärit õppejõud ei pooldanud. Kursustest osavõtjad pidid andma ka kaks praktikatundi, millele järgnes arutelu juhendajaga.

Õpetajakursuste lõputunnistusel seisis hinnete kõrval veel konstateering, et lõpetaja oli "хорошо или удовлетворительно пригатовлен к учительской деятельности" [2].

Sama aasta oktoobris valiti Oskar Nagel Võrumaal asuva Saaluse valla Siksali algkooli õpetajaks. Vaimne elu Siksali ja Poksi kooli ümbruses oli segaste kihelkondlike piiride tõttu tagasihoidlik. Rõuge kihelkonna piir ulatus ainult mõne kilomeetri kaugusele Vastseliina kirikust, mõned külad ning üksiktalud, mis tegelikult kuulusid Vastseliina kihelkonda, asusid Rõuge kihelkonna maa-alal. Kahe väga lähestikku paikneva kooli ümbruskonna rahvas oli lõhestatud kahte valda ja kihelkonda ning elasid just nagu eikellegimaal. Koolimajadki olid siin viletsamad kui mujal.

Armilde Luhtmaa: "Kui Siksali kooli õpetajaks tuli noor Oskar Nagel, hakkasid Haanja kolgas uued tuuled puhuma. Kultuurilise taseme tõstmiseks oli Poksi kooli õpetaja J. Meister juba eelnevalt viljakat eeltööd teinud." [4.]

1902. aasta lõpus korraldas helilooja Mart Saar Võrus muusikakursused, millest võttis osa ka Oskar Nagel.

Oskar Nagel: "Saar oli hea, kuid nõudlik õpetaja. Ta harrastas rahvalaulu motiividel loodud helikunsti. Jõuluvaheajal oli avalik kursuslaste konsert kultuurimajas Kannel. Üheks palaks, mis jäigi mu lemmiklauluks, oli Türipu "Priiuse hommikul". Kuna tundsin huvi pillimängu vastu, siis hakkasin käima Vastseliina orkestris esimest viiulit mängimas." [5.]

Peagi tekkis Siksali algkooli juurde segakoor, mida alguses juhatas Vidrik Hussar, hiljem aga Oskar Nagel. Koori koosseisu kuulus kakskümmend-kolmkümmend lauljat.

1903. aastal osales Siksali segakoor Võru laulupäeval ning omandas K. H. Hermannil lauluga "Minu armas isamaa" võistulaulmisel esimese koha. Samal aastal esines laulukoor sõjaväeamanöövrite ajal viimase Vene tsaari Nikolai I-le Vladimiril ees. Nähtavasti oli Siksali segakoor väga heal tasemel, et tal paluti laulda nii kõrge isiku ees [4].

Oskar Nagel võttis osa ka näiteringi tööst. 1910. aastal esineti Vastseliina rahvamajas laulumänguga "Metsamaja".

Progressiivsete vaadete tõttu tuli koolmeister Nagelil sageli kokkupõrkeid kolleegsete võimukandjatega (mõisnikud, kirikuõpetajad).

25. märtsil 1910 esines Oskar Nagel Vastseliina Põllumeeste Seltsi üldkoosolekul ettekandega "Feodaalkord meie kodumaal". Kõne oli suunatud mõisnike vastu ja selles kõneldi kunagi Saksamaalt Eestisse sõitnud õnneküttide isandaiks hakkamisest ning eestlaste rõhumisest [2].

Oskar Nagel: "Parajasti kui sain alata sõnadega, et Saaremaa lambavargad tulid, võtsid rüütlitelt maa laenuks, läksid rikkaks ja omandasid paruni või vonni nime, astus saali Vana-Saaluse mõisnik Hermann Maydell. Seltsi esimees Undritz, kes oli saksa-meelne mees, oli paruni koosolekule kutsunud." [5.]

Maydell oli Nageli mõisnike kritiseerivat kõnet jälginud suure meelepahaga. Ettekande lõppedes lahkus parun lööduna saalist. Undritz aitas vanale mehele kasuka selga ja talutas ta saani, millega mõisnik tuulekiirul minema kihutas. Pikki aastaid pärast kuulnud kõnet kandis Hermann Maydell Nageli peale viha.

Koosolekul viibis ka Villem Maasik, kes õppis Peterburi ülikoolis ja oli sealt koduseid külastama tulnud. Ta deklameeris suure kaasaelamisega Fr. Tuglase "Merd", mida tervitati pika aplausiga.

1914. aastal, mil puhkes Esimene maailmasõda, mobiliseeriti Oskar Nagel reservväkke. Liivimaa kooliõpetajatest moodustati kaks roodu ja need paigutati Uus-Peterhoffi. Peterhoffist saadeti Oskar Nagel edasi Oranienbaumi Sviri tagavarapolku. Haigestumise tõttu suunati Nagel ravile Petrogradi haiglasse. Tervenemise järel suundus ta oma vanasse lähtekohta tagasi. Tagavarapolgu mehed töötasid Ižori jõe suudmes asuvas vabrikus. 1917. aasta aprillis jäi Oskar Nagel taas raskesti haigeks ning ta saadeti koju kolmekuisele puhkusele, mida hiljem pikendati veel kolme kuu võrra [2].

Oskar Nagel: "Olin jälle Võrumaal. Tulid Maapäeva ja Maanõukogu valimised ning mind valiti maatameeste delegaadiks. Koosolekule oli ilmunud ka kirikuõpetaja Mahr. Ütlesin talle, et maa tuleb maatameestele ära jagada. Seda kuuldes tõmbas Mahr ühe talumehe taskust portsigari, peitis selle selja taha ja ütles: "Teie tahate nii teha,

röövida." Tahtsin hakata asja selgitama, kuid kõlasid hüüded: "Õpetaja kotti!" Seda kuuldes kadus pastor koosolekult." [6.]

Pärast koolmeister Nagelile tervenemiseks antud puhkust oli söda juba lõpukorral ning poliitiline olukord Eestis keeruline. Tagasi sõjaväeteenistusse Oskar Nagelit ei kutsutud. Kunagine koolmeister asus taas Siksali vallakooli juhataja-õpetaja kohale.

Saksa okupatsiooni ajal korraldati õpetajatele keeleoskuse täiendamiseks suvekursused. Lektorid olid Saksamaalt saadetud õppejõud ja kohalikud kadakasakslased. "Ei tuubitud üksinda keelereegleid, vaid villiti kõvasti riigitruudust vaterlandile," meenutab Oskar Nagel. Kursuste lõpupidu toimus Vsatseliinas. Kihelkonnakooli juhataja Undritz, tuntud oma saksameelsuse poolest, oli peolauda kutsunud ka Saksa ohvitseri. Lasva õpetaja Laevale oli ülesandeks tehtud peolaua korraldamise kulud kursuslastelt sisse kasseerida.

Oskar Nagel: "Ühtlasi tuli meil maksta ka ohvitseride kui aukülaliste eest. Olin sellele kategooriliselt vastu öeldes, et las maksavad need, kes ohvitserid peole kutsusid. Selle peale ristis Laev mind Mässermanniks, mis tähendab mässajaks."

Esimene kuupalk maksti Saksa okupatsiooni ajal õpetajatele alles septembris.

Oskar Nagel: "Küsisin kirikuõpetaja Hollmannilt, kes oli ühtlasi ka kihelkonnakoolide inspektor, et õpetajahärra, öelge, millega oleme pidanud pool aastat elama? "Küll saad kõik kätte," lausus ta, kuid enne kadusid kultuurträägerid ja nendega koos ka Hollmann."

Rõuge kirikuõpetaja Franz Hollmann oli omapärane ja mitmekesiste huvidega mees. Ta mängis hästi viiulit, oli tehnikamees, harrastas jahisporti ja armastas vahet vahel talumeeste perekondlikel pidudel tantsu lüüa.

Kui Oskar Nagel kord Hollmannilt küsis, kust on tulnud ristiusu sümbol rist, siis ei põhjendanud kirikuõpetaja seda Kristuse ristilöömisega, vaid rääkis, et juba ürginimesed hõõrusid tule saamiseks kaht ristipandud puutükki teineteise vastu. Tuleta polnud elu mõeldav ja selle saamiseks pidi rasket ning kannatlikku tööd tegema. Sellest on tulnud ka rist kui kannatlikkuse sümbol [6; 7].

Üle pika aja alustas jälle aktiivset tegevust segakoor ning 1918. aasta suvel korraldati Halla mõisa küünis peoõhtu, mille kavas olid mõned koorilaulud, deklamatsioonid ja näidendid. Eriti suure aplausi pälvis O-E. Luige luuletus "Varemed", millega taheti vihjata Saksa okupatsioonivõimu peatsele kokkuvarisemisele.

1919. aasta oktoobris vastuvõetud maareformi, mille alusel riigistati baltisakslaste mõisamaid ja osa kirikule kuulunud valdustest, aitas ellu viia Saaluse maakomisjoni sekretärina Oskar Nagel. Siksali-Poksi algkooli juhataja kuulus Võru maavalitsuse esindajana veel ka asunikele mõisa inventari jagamise komisjoni. Ühel koosolekul toimus järjekordne kokkupõrge paruniga.

Oskar Nagel: "Ka Rogosi mõisa omaniku von Glasenapi vara oli arvele võetud. Tema esindajana oli koosolekule tulnud Vardja mõisa Glasenapp, kellel oli riigimaade valitseja abilt Hurdalt kiri, milles paluti Glasenapile üle anda neli lehma ja kaks hobust. Vaidlesin selle vastu, sest maaseaduses oli säte, et ainult neil, kes on mõisamaast normaaltalu kätte saanud, on õigust mõisast ka inventari saada. Von Glasenapile oli aga maa veel üle andmata. Minu ettepanekul lahendaski komisjon taotluse eitavalt."

Selle peale oli Rogosi vallavanem Veske lausunud, et sellist pirni pole parun veel eluilmaski saanud.

Suviti osales Oskar Nagel õpetajate täienduskursustel Võrus. Lektorid olid tavaliselt Tartu ülikooli õppejõud ja ka mõned kohalikud spetsialistid, nagu näiteks Võru Õpetajate Seminari direktor Johannes Käis ja kunstnik Jaan Vahtra.

Oskar Nagel: "Jaan Vahtra oskas kursuslasi suurepäraselt tööle rakendada. Kuigi meil asi mõnikord ei edenenud nii nagu vaja, ei laitnud ta kunagi, vaid lausus, et pilt pole sugugi halb, isegi huvitav teine." [7.]

1920. aastal moodustati Uue-Saaluse Rahvaraamatukogu Selts, mille alluvusse hakkas kuuluma ka laulukoor. Järgnes tõusuteed minev tegevus. Segakoori lauljatest moodustati näitering, kuhu ajapikku koondusid ka väljastpoolt koori asjast huvitatud inimesed.

Peamine eesmärk oli muretseda ruumid segakoori, näiteringi ja raamatukogu tegevuse tarvis. Uue-Saaluse mõisa aidad olid niisama seisma jäänud ning seepärast saadi need riigilt odavalt ära osta. Rahvaraamatukogu seltsi liikmed alustasid agaralt ümberehitustöid, tehes seda poolenisti tasuta. Heaks innustajaks oli seltsi esimees Oskar Nagel, kes ostis võla peale isiklikul vastutusel 30 000 marga eest Võru Judeikini lauavabrikust suure koguse puitmaterjali, tänu millele saadi ehitustöödega algust teha [4; 8].

Oskar Nagel: "Kui tahtsid, et töö edeneks, tuli kõigepealt ise käed külge lüüa. Õpetajate ja mõnede seltsi liikmetega lammutasime vana katuse, vedasime metsast palke ja saekaatri juurest laudu." [6.]

Ehitustöödeks, materjali ostmisel välja antud vekslite lunastamiseks ja teiste kulude tasumiseks oli vaja suuri summasid. Raha kogumise eesmärgil korraldati pidusid ja näitusmüüke ning peeti Uue-Saaluse pargis kauni Kavadi järve kaldal kolm laulupäeva.

Esimene laulupäev toimus 31. augustil 1927 (samal aastal valmis ka rahvaraamatukogu seltsimaja). Koorid laulsid mõisa härrastemaja rõdul. Laulupäevast võtsid osa peale kohaliku segakoori veel Vastseliina, Võru Kandle Seltsi ja Kolepi segakoor ning Nõneva puhkpilliorkester. Ühendkoore juhatas Johannes Saarniit Vastseliinast.

Teine laulupäev peeti 1930. aastal. Kooride jaoks oli nüüd ehitatud lava, mille tagaseinaks oli härrastemaja sein, mis tagas laulude kõlavuse. Osavõtivate laulukooride arvgi oli suurem.

Kolmas Saaluse laulupäev oli kaks aastat hiljem, 21. augustil 1932. Ettekandele tulid põhiliselt laulud, mis olid üldlaulupidude kavas ja sellest lähtuvalt kooridel hästi selged. Kooride üldjuht nagu teisel laulupäevalgi oli Johannes Saarniit [2].

Külastatavuselt oleksid Saaluse laulupäevad võinud rahvarohkemad olla, aga siis ei olnud Uue-Saaluse koos kauni Kavadi järvega veel nii populaarne kui aastaid hiljem.

Valminud rahvamaja ehituskulude tasumine tegi rahvaraamatukogu seltsi juhtkonnale palju muret, sest võlaprotsendid kasvasid pidevalt. Seltsi juhatus pöördus abipalvega ka riigipea poole, kellelt saadigi kolmel korral 350 krooni toetust.

Uue-Saaluse mõisa aida ümberehitamine seltsimajaks kulges tänu ümberkaudse rahva aktiivsusele suhteliselt kiiresti. Rahvamaja saal sai üsna avar, umbes viisteist

meetrit pikk ja kaksteist meetrit lai. Lava kõrgus oli kümme, sügavus kaheksa ja laius seitse meetrit.

Saaluse seltsimaja ehitati Vastseliina magasiaida ümberehitusplaani eeskujul. Püüti küll vältida Vastseliina rahvamaja ehitamise juures tehtud vigu, kuid suurimaks puuduseks osutusid ikkagi liiga suured ruumid, mida ei jõutud talvel soojaks kütta.

Peagi tekkisid uued hädad, mida keegi ei osanud ette näha. Uue-Saalusesse jõudis vapside liikumine, poliitiline vool, mis lõhkus üksmeele seltsi liikmete seas. Vanad Siksali segakoori ja näiteringi liikmed tõrjuti seltsist eemale, mõned aga kisti poliitilise vooluga kaasa. Tekkis uus segakoor ja isegi meeskoor, mida hakkasid juhatama August ja Fridrich Hussar. Meeskooris oli umbes kuusteist, segakooris kakskümmend liiget. Pidusid hakati pidama lagunevas mõisa härrastemajas.

Rahvamajal lasuva võla tasumine muutus väga raskeks. Sellest lähtuvalt tekkis kibestunud seltsi liikmetel mõte maja üle anda Rõuge kogudusele, sest kirikuõpetaja oli mitmel korral rahvamajas jumalateenistust pidamas käinud. See mõte jäi aga teostamata, sest Eestis hakkas kehtima Nõukogude võim, mis riigistas rahvamajad ja likvideeris neil lasuvad võlad.

Uue-Saaluse Rahvaraamatukogu Seltsi eksisteerimisaja vältel lavastati rida näidendeid, millest võiks mainida O. Lutsu "Laul õnnest", M. Aitsami "Salmistu", A. Kitzbergi "Rätsep Õhk", J. Metna "Jüri Rumm" ja "Sõnajala õis", H. Raudsepa "Mikumärdi" ja A. H. Tammsaare Särevi dramatiseeringud.

Tantsumuusika eest hoolitses pidudel kohalik külakapell, mille koosseisu kuulusid aastatel 1921—1930 Oskar Purge ja Leonhard Press (viilul), Paul Raja (mandoliin), Richard Rand, Karl Zahkna (kitarr) [4].

Arnold Tolk: "Kolmakümnendatel aastatel õpetas Oskar Nagel oma viiuli abil lauljatele neljahäälsed koorilaule, tuues sekka ka eelmistest aastakümnetest pärit klasiikat. Viiuli, selle väikese muusikainstrumenti abil, pani ta häälegrupid omale kohale ning saatis vahel isegi koori." [1.]

1933. aasta suvel, vapside liikumise kõrgajal, peeti Tallinnas õpetajate kongress. Võrumaa Õpetajate Liidu delegaatide hulgas oli ka Oskar Nagel.

Kongressil nõudis tööliste ametiühingute esindaja, et Õpetajate Liit nendega ühineks. Vapside saadik oli aga selle vastu, kuid tal ei lastud lõpuni rääkida, vaid ta trambiti ja vilistati kõnetoolist maha. Kongressil võttis sõna ka Oskar Nagel, öeldes, et kui õpetajad kõlbavad tööliste lapsi õpetama, siis sobivad nad ka koos tööliste esindajatega ühise töölaua taha istuma.

Suurte vaidluste tagajärjel võeti kongressil siiski vastu otsus ühineda tööliste ametiühinguga.

1940. aasta murranguliste sündmuste keerises valiti Oskar Nagel Võrumaa Õpetajate Liidu juhatuse esimeheks ning nüüd avanes tal soodne võimalus ühendada pedagoogide ja tööliste ametiühing. Õpetajate Liit viidigi hariduse ja kunstitöölise ametiühingu alluvusse ning Oskar Nagelist sai keskliidu juhatuse liige.

Saksa okupatsiooni algul 1941. aastal arreteeriti Oskar Nagel prefekt Ennoki käsul kui kommunist ja nende kaastööline ning paigutati Võru vanglasse [9].

Oskar Nagel: "Juulis mind arreteeriti ja paigutati politseikartserisse. Seal kuulas mind üle komissar Karsna, kes oli minu suhtes õiglane mees. Hiljem sain teada, et

minu süüdistuse asjus oli üle kuulatud veel õpetajad Joh. Saarniit, Joh. Koemets, P. Korral, kes olid andnud soodsa tunnistuse, sest ma polnud ju kellelegi kurja teinud. Mõne aja pärast kutsus politseiülem Ennok mu enda juurde ja lausus vihaselt: "Teie, Siksali Nagel ja Tsooru Pill, olete mul libedad kalad. Kas ma ei tea, mis te sügisel "Kandles" rääkisite!" Selle järel viidi mind suurde vanglasse."

Oskar Nageliga olid ühes kongis veel rahandusosakonna juhataja Saarna, riigipanga juhataja Tondi ja üks Kasaritsa valla väikemaapidaja, kelle omakaitse oli varahommikul kell viis arreteerinud ning kes juba südaööl kongist ära viidi ja arvatavasti mõrvati.

Umbes kuu aja möödudes vabastati Oskar Nagel vanglast, kuid jäeti poliitilise järelvalve alla.

"Saksa okupatsiooni vältel kuulsin tihti, et politsei oli minu tegevuse kohta andmeid kogunud," meenutab koolmeister Nagel.

Trahviks nii-öelda kommunistidega kaasatootamise eest paigutati Oskar Nagel Siksali-Poksi koolijuhataja kohalt Kolepi algkooli juhatajaks.

Oskar Nagel: "Sõitsin terve talve Poksist Kolepile ja tagasi. Teisel aastal keeldusin kategooriliselt Kolepile minemast ja palusin ametist vabastamist. Ametist mind ei vabastatud, vaid pandi tagasi Siksali-Poksi algkooli juhatajaks."

1949. aastal pöördus Vastseliina külanõukogu partorg Aljas O. Nageli ja P. Husari poole palvega aidata kaasa kolhooside organiseerimisele.

Oskar Nagel: "Käisime ümbruskonna elanikud läbi ja kutsusime nad Siksali koolimajja koosolekule. Rahvast tuli kokku murdu. Otsustati luua kolm kolhoosi – Palovere, Halla ja Tamme. Mina astusin Palovere kolhoosi liikmeks. Mind valiti ka sama kolhoosi revisjonikomisjoni esimeheks." [7.]

Oskar Nagel pühendas tervenisti viiskümmend kolm aastat rahvalgustaja raskele ja närvesöövale tööle. 1953 pidi ta õpetajaametist loobuma, sest kaotas õnnetusjuhtumi tagajärjel parema käe kaks sõrme.

Kui Enn Tuuling (Töörahva Elu ajakirjanik) Oskar Nagelilt kunagi küsis, et "kuule, Oskar, ütle, mis imejõud see on, mis sind on hoidnud kogu eluaja ühe koha peal", siis vastati talle mõtlikult, et "eks see ole kiindumus kaunisse loodusesse, kodunemine ümbruse ja inimestega, nii et ei oskagi enam kuhugi mujale tahta". Küsimuse peale, mis teeb õpetajale suurimat rõõmu, vastas üle poole sajandi õpetaja-kasvataja rasket atra vedanud koolmeister: "Eks ikka see, kui näed oma töös kordaminekuid, kui sinu kasvandikest sirguvad korralikud ja tublid tööinimesed, kes ei tee häbi oma vanematele ega rahvale." [7.]

Oskar Nageli üheksakümne aasta juubel toimus Uue-Saaluse rahvamajas. Teda olid tervitama tulnud paljud endised õpilased, töökaaslased, sõbrad, tuttavad.

Üks kunagisi ulakamaid koolipoisse Endel Õispuu lausus oma tervituskõnes: "Nagel, me oleme sinu juurde tulnud pastlad jalas, aga sa oled meist inimesed teinud. Selle eest sulle roos, mis on küll okkiline, nagu sinu elugi, kuid ilus." [10.]

Oma tänukõnes sõnas sünnipäevalaps, et üheksakümne viie aasta juubelit peame veel kindlasti, aga sajale loota ta ei julge.

Valentine Nagel: "Üheksakümneaastaselt oli Oskar Nagel veel elujõuline mees, kel oli haruldane mälu. Tal olid meeles kõigi oma elus toimunud sündmuste kuupäe-

vad ja aastaarvud. Oskar Nagel oli ka kirglik jahimees ja hea huumorimeelega inimene, keda armastati seltskonnas. Jahimeestejutte võis ta rääkida lõpmatuseni.” [8.]

Oma kõrge eluea ja reipuse põhjuseks pidas eakas mees sagedasi jahiretki, liikumist ja viibimist vabas õhus, sest saak ei olnud alati just kõige tähtsam.

Üheksakümneaastast Oskar Nagelit on Enn Tuuling kirjeldanud nõnda: “Ikka uljalt reibas astub pikk, pisut vimmas kuju kodukandi teedel, kasutades keppi rohkem harjumusest kui vajadusest. Sageli võib teda näha jalgrattal, seljakott vajalikuga seljas, Uue-Saaluse kaupluse juures. Ammu see oli, kui ta uitas veel koos jahikaaslastega kaheraudne õlal ja koer ees klähvimas Saaluse ja Vastseliina metsamaadel. Egas ta asjata olnud viisteist aastat Vastseliina jahisektsiooni esimees. Nägemine on veel praegugi selline, et võib kasvõi sääse kirikutorni otsast maha kõmmutada. Ainult ühest kõrvast kuulmine on kehvavõitu.” [11.]

Elu ja saatus sammuvad oma rada ning heast tervisest hoolimata ei elanud Oskar Nagel vanemaks kui üheksakümmend neli aastat. Lihavõttepühade ajal saunas saadud vingumürgituse tõttu eakas mees kukkus ning tekkinud verevalum osutus talle saatuslikuks.

Oskar Nagel suri 11. aprillil 1977. Tema elukutse ei olnud kerge. 1927. aastal suri tiisikusse kuueteistaastane poeg Evald. Kolm aastat hiljem lahkus jäädavalt kümneaastane poeg Ülo ning 1931 suri ka Oskar Nageli neljas järglane Lembit (10-aastane). Kauaaegse koolmeistri viiest pojast elab praegu veel Sulo (82). Valdeko (64) suri 28. jaanuaril 1988. aastal. Oskar Nageli abikaasa Alviine-Marie (Keerberg) lahkus elavate hulgast 1934. aastal (54). [9.]

Kui Oskar Nagelit üldse millegagi võrrelda võib, siis ehk ajatormidele visalt vastupidanud vana üksiku tammega, kelle poole kummarduvad veel tänapäevalgi suure austusega inimesed, kes teda kord tundsid.

Koolmeister Nageli elukäik – see on osake Võrumaa kultuuriajaloost.

VERONIKA NAGEL
TPÜ kasvatusteaduse magistrant

KASUTATUD ALLIKAD

1. Arnold Tolga mälestused Oskar Nagelist.
2. Eesti Pedagoogika Arhiivmuuseum. K 1563, 1–9, 15–16.
3. Tuuling, E. Matk mälestuste maile. – Tööräha Elu, 1968, 12. sept.
4. Armilde Luhtmaa ülestähendused Saaluse kohta 20. sajandi algul. Käsikiri autori valduses.
5. Tuuling, E. Matk mälestuste maile. – Tööräha Elu, 1968, 14. sept.
6. Tuuling, E. Matk mälestuste maile. – Tööräha Elu, 1968, 17. sept.
7. Tuuling, E. Matk mälestuste maile. – Tööräha Elu, 1968, 21. sept.
8. Valentine Nageli mälestused Oskar Nagelist.
9. Eesti Riigiarhiiv, f 1108, n 10, s 1083, 1, 5–7, 28.
10. Endel Öispuu mälestused Oskar Nagelist.
11. Tuuling, E. Vana tamm: Ühe vana koolmeistri elukäik. – Tööräha Elu, 1973, 8. sept.

FERDINAND EISEN

17.11.1914–31.10.2000

Ferdinand Eiseni äraminekut on pedagoogikaväljaanded – Õpetajate Leht, Haridus – väärικalt tähistanud. Siin piirdun mõne ülestähendusega, mis seonduvad otseselt Johannes Käisi Seltsi ja Kooliuuendustlasega.

Eisen elas kõigest hingest kaasa JKSi asutamise ideele ja selle teokssaamisele. Seltsi esimesele üldkoosolekule ta tulla ei saanud – kui õigesti mäletan, lamas ta jalahädaga haiglas. Kuid ta oli varakult andnud algatusgrupile endast märku seltsi liikmena ja selle toetajana *non plus ultra*.

Minu kätte usaldas ta mõned Käisi-aegse Kooliuuendustlase numbrid seltsile tutvustamiseks ja idee algatamiseks – jätkata Käisi toimetatud KUd nüüd juba JKSi väljaandena. Nõnda seondub praeguse KU sünd otseselt Eiseniga. Et KU JKSi väljaandena püsima ei jäänud, on juba iseasi.

Hiljem oli Eisen KU käekäigust ülimalt huvitatud. Ja mitte ainult: ta oli kaasmõtteleja ja -tegija. Kui mõne numברי ilmumine venis, oli ta ärev helistaja.

Väljaande sisu suhtes oli Eiseni vaade üheselt selge: dominant olgu ikkagi algõpetus (kodulugu, üldõpetus) ning et vaatevälja jääksid tingimata maakoolid ja nende koolide õpetajad. Samuti poolitas ta 20.–30. aastate koolimeeste tutvustamist ja õpetajate seminaride materjalide avaldamist. Ta juhtis tähelepanu paljudele üksikteemadele, mida tähtsaks pidas ja mis praeguses hariduses tagaplaanile jäänud (koolikohustuse täitmine, liitklassi problemaatika, kooliaiad jpm). Ta aina kahetses, et tema enda kirjutamisjõud kuhtunud on, ehkki kirjutisi on temaltki.

Toimetajana sain talt hindamatut abi nii põhimõttelistes küsimustes kui faktide kontrollimises. Järjekordse numברי luges kohemaid läbi, ei olnud kitsi kiitusega, aga osutas ka puudustele, sealhulgas faktivigadele. Nõnda et Eiseni tõhus kaasatoimetamine KU käekäigus ei vaja edaspidist tõestamist.

Eiseni äramineku järel olen kurbloodiselt mõelnud: kui vähe on eesti haridusse jäänud ligilähedaseltki Eiseni kapatsiteedis koolimehi. Ja kas paistab tunnelist valgust.

Kalju Leht

Ilmar Kopso

KOOLIUUENDUSLASE VIIMASE NUMBRI PUHUL

Paar aastat tagasi küsiti murelikult, kas ajakiri Haridus jääb. Küsiti ka siinkirjutaja käest. Minevikuvaate toel tuli vastus: "Eesti pedagoogilise ajakirja(nduse) traditsioon sai alguse aastal 1917, mil Peeter Pöld hakkas toimetama ajakirja Kasvatus ja Haridus. See traditsioon on katkenud kahel juhul – aastail 1918–1919 ja 1941–1944 – Saksa okupatsiooni tõttu. Kui nüüd tuleb kolmas katkestus, peab küsima, mis okupatsiooni aeg see on." (Haridus, 1998, nr 4.) Näib nii, et seekord tuleb sõna võtta Kooliuuenduslase viimases numbris. Mureküsimus taas hingel.

Lausa tühjus ei hakka meie pedagoogilise ajakirjanduse põllul valitsema ka seejärel, kui Kooliuuenduslane kaob. Jääb Õpetajate Leht. Jääb ajakiri Haridus. Viimane küll poolehulhisena: kuus korda aastas ilmuvana. Vahest suudab püsima jääda ka ühenduse "Omanäoline Kool" üllitis Kooruke ja Iva. 1997. aastal asus ta teele, seejärel suikus, viimasel ajal annab endast taas elumärke.

1930. aastate lõpul suudeti õpetajaskonna tarbeks üllitada üht ajalehte ja kolme ajakirja. 1930. aasta septembris hakkas ilmuma Õpetajate Leht, selle lisana 1933. aasta detsembrist bülletään Kooliuuenduslane. 1919 sündis ajakiri Kasvatus, tema kõrvale tuli 1935. aastal Haridusministeeriumi ajakiri Eesti Kool – mõlemad jõudsid lugeja kätte 10 korda aastas.

Eespoolsed pilguheidud minevikku ja tänapäeva tabavad üht ja sedasama arvu-kombinatsiooni: 1 (ajaleht) + 3 (ajakirja). Ent kui 1930ndate lõpul oli meil kolm elujõus pedagoogilist ajakirja, siis nüüdishetkel on pilt nukram: Hariduse saavad lugejad poolest mahus, Kooruke ja Iva alustab otsides oma teed, Kooliuuenduslane lõpetab ilmumise.

Milles asi? Kas pedagoogilise ajakirjanduse potentsiaalne lugejaskond – õpetajad – on 1930. aastate lõpuga võrreldes hoopis kokku kuivanud? 1930. aastate lõpul oli Eesti üldhariduskoolides pisut enam kui 6000 õpetajat. Valdav osa neist olid algkooli-õpetajad. (Eesti Õpetajate Liitki oli tollal peamiselt algkooliõpetajate ühendus.) Nüüd on üldhariduskoolide õpetajaid üle kolme korra rohkem. Eriti palju on kasvanud vanemate klasside õpetajate arv. Juurde on tulnud haridusalaste käsitluste lugeja- ja kirjutajarühm, kes toonases Eesti Vabariigis oli alles aimumas – arvukas pedagoogika-teadlaskond. Suurenenud on ka lasteaednike pere. Niisiis on nüüdne pedagoogiline haritlaskond suurem ja ka diferentseeritum, st oma teabehuvide poolest mitmepalgelisem kui 1930. aastate lõpul.

Lugejas- ja kirjutajaskonna poolest peaks pedagoogilise ajakirjanduse kandepind olema nüüd tunduvalt laiem ning kindlam kui toonase Eesti Vabariigi lõpuaastail.

Võib-olla pakub tänapäeva hariduselu toonasest vähem uut teavet ning alust mõttevahetuseks ja analüütiliseks aruteluks? Me elame keset muutuste- ja küsimusterikast nüüdismaailma. Kümnekond aastat tagasi punavõimurite küüsisist lahtirabelnud Eesti on omakorda ses maailmas üks kiiremini muutuvaid riike.

Väites, et tänases Eestis on väiksem vajadus pedagoogilise ajakirjanduse järele kui 1930. aastate lõpul, tunnistame meie nüüdishariduselu tardunud stagnatsiooniks.

On olnud kuulda selgitust, et nüüd on teised mõjukad infokanalid, Internet eelkõige, mistõttu pedagoogilise trükiajakirjanduse tähtsus on vähenenud. Kummati on Interneti mõju olnud lühiaegsem kui see seis, mille pärast me (siin) muretseme. Ja mispärast peaksid need muud kanalid just pedagoogilise trükiajakirjanduse vajadusmäära ja mõjuala karmilt vähendama?

Vihjatakse, et Kooliuuenduslane kaob inimlikel põhjusil: inimesed, ka Kooliuuendustlase toimetaja, lihtsalt väsivad. Muidugi väsivad. Heidelberg üle kümne aasta Pedagoogika (Arhiiv)museumi tuleviku pärast, tunneb ka siinkirjutaja aina sagedamini väsimust – ametnike sõnamurdlikkusele ja süüdimatusele komistades tülpimustki. Kuid sellest ei tohi sõltuda institutsioonilise kultuurinähte olemasolu. Vahetused toonaseski Eesti Vabariigis juhid, juhatajad ning ka peatoimetajad. Asemele tuli uus, suund säilis, kord vettelastud laevuke liikus edasi.

Tegelikult olevat asi rahapuuduses. Raamatupidajalikul vaatenurgal püsites võib tõesti paista, et raha on vähe ja seepärast ei saa me endale lubada seda, teist ja kolmandat – näiteks Kooliuuenduslast. Raamatupidajalikku vaatenurka on alati vaja, kuid ta pole universaalne. Finantsisti pilk ei seleta, kuidas sai Vabadussõjast kurnatud Eesti riigis ilmuda ajakiri Kasvatus, mille 1920. aasta maht mitmeid kordi ületab ajakirja Haridus nüüdse aastamahu. Ka 1930. aastate lõpu pedagoogilise ajakirjanduse seis ei olnud puhtalt rahakoti paksuse näitaja. Lehitsegem näiteks Pedagoogika Arhiivmuseumi fondis leiduvat Haridusministeeriumi 1939/40. aasta eelarvet. See kubiseb parandustest: eelarvesse planeeritu asemele on kirjutatud väiksem summa. Raha nappis, lugeda osati seda ehk pareminigi kui tänasel päeval. Ent pedagoogiline trükiajakirjandus oli praegusest paremal järjel.

“Ajad on muutunud,” öeldakse nüüd, kui tahetakse kõrvale pöigelda tänapäeva võrdlemisest toonase Eesti Vabariigiga. Seejärel vaadatakse lääne poole, viimasel ajal leitakse malle kaugelt idastki, näiteks Honkongist. “Ajad on muutunud,” öeldi siin Eestis ka 1940. aastal.

Esimest korda tegi Kooliuuendustlasele lõpu Nõukogude okupatsioon 1940. aastal. Nõukogude Liidus oli kõik riiklik, nii tootmine kui ka vaimuelu – haridussüsteem ning ajakirjanduski. Eratsoon kahanes koduelu pinnale. Sealgi tuli karta (võõr)riigi sissetungi: äkki tullakse ja viiakse ära või vähemasti kuulatakse pealt. Uus võim ei talunud dialoogi, eri vaatenurkade võimaluses nägi ta ainuõigeks tunnistanud töö õõnestamise katset. Eesti koolielu kui riigivõimu toimesfäär vajas Moskva silmis maksimaalselt üht ajakirja ja -lehte. Õpetajate Lehest sai Nõukogude Õpetaja ning ajakirjast Kasvatus Nõukogude Kool. Eesti Vabariigilt jäi võõrvõimu voli alla veel kaks pedagoogilist ajakirja: Eesti Kool ja Kooliuuenduslane. Need kui monopoli kõigutavad hälbed tuli likvideerida. Seda võõrriik kõhklemata tegigi.

1990. aastal toimus 1933. aastal teed alustanud Kooliuuendustlase uuestisünd. Seekord Johannes Käisi Seltsi üllitisena – 1920.–30. aastate kooliuuendusliku mõtte meenutuseks ja kaasaegse õpetajaskonna loomeotsingute toetuseks. Väljaande toimetamise töö võttis enda õlule Kalju Leht.

See oli ajalooline samm ajaloolisel ajal. Alles eelmisel aastal oli ajakirjast Nõukogude Kool saanud Haridus, Nõukogude Õpetajast Õpetajate Leht. Kuid okupatsioonija kombe kajas olid nad mõlemad riigi(asutuste) väljaanded. Kooliuuenduslane sündis kunagise, tollal usuti, et ka taassündiva Eesti Vabariigi kohaselt: omaalgatuse jõul, eraühingu pinnal ning pedagoogilises ajakirjanduseski eripalgelisust ja omaalgatust austava riigi abistava käe lootuses.

Kuid tollasel üleminekuajal polnud meil veel riiki, kus saanuks riigieelarvesse plaanida finantstoetust Johannes Käisi Seltsile Kooliuuenduselase väljaandmise tarbeks. Nii pidi ajakiri pugema mõne riigiasutuse hõlma alla, et riigirahast osa saada. Tiitelleht nimetas Kooliuuenduslast küll Johannes Käisi Seltsi väljaandeks, tegelikult oli ta VÕTi asemele tekkinud õpetajate koolituskeskuste (Eesti Hariduse Arenduskeskuse, Haridustöötajate Koolituskeskuse jne jne) üllitis. Sisuldasa oli ta muidugi oma toimetaja Kalju Lehe nägu.

Küsimus, kes kirjastab, ei pruugi alati peamine või tähtiski olla. Näiteks isetasuva ja veel tulugi toova (kõmu)lehe puhul. Küll muutub see küsimus eluliselt tähtsaks siis, kui tegu on väljaandega, mille müügitulud ei kata kirjastamis- ja trükikuludid – kui seda väljaannet on vaja doteerida. Sel juhul teravdub probleem, kust see lisaraha tuleb. Üsna pea selgus, et Kooliuuenduselase üllitamine ja selle rahastamine on libisenud nende koolituskeskuste siseprobleemiks. Haridusministeerium vaatas asja kõrvalt.

Alates 1995. aastast ilmunud Kooliuuenduselase 14. numbrist on väljaandjana esinenud kirjastus Koolibri, algul riigiasutuse kõrval, 18. numbrist saadik üksipäini. Tänu Koolibrile paranes Kooliuuenduselase trükitehniline ilme, ilmumisrütm lähenes kvartaliväljaande omale. Ajakiri näis sammuvat edenemisteel.

Toonase Eesti Vabariigi aegne pedagoogiline ajakirjandus juurdus ja elas Eesti õpetajaühingute liidu – Õpetajate Liidu – ja Haridusministeeriumi mõjuväljas. Enamasti oli kahe suure koostöö tihe ja tõhus, kuid vahel katkendlikum, mõnikord olid nad riius. Kui üks suur – Haridusministeerium – turritas (andis näiteks ajakirja Kasvatus üllitamiseks vähe raha või jättis üldse andmata), siis teine suur – Õpetajate Liit – ohkas ja kirus, kuid hoidis, hambad ristas, oma häälekandja elus. Sest häälekandjast ilmajaamine tähendanuks häälekadu.

Kooliuuenduslane sündis vaese üksikema rüpes. Sadakonna liikmega Johannes Käisi Selts ei suutnud (ja ei jaksa nüüdki) oma last ülal pidada. Haridusministeerium andis algul naeratades hambaraha, siis eemaldus. Koolibrisse kostile saanud Kooliuuenduslane oli Haridusministeeriumile juba hoopis kauge – võõras asi, kaelast ära.

Miks siis Kooliuuenduslane hääbub? Võime tegurid ja mõjurid taas üksipulgi üle vaadata, kuid kindla vastuse alust ei leia. Üks üleminekuaja lugu. Õelgemgi siis nii: Kooliuuenduslane (taas)sündis üleminekuajal ja ka hääbus üleminekuajal.

KALJU LEHE

personaalbibliograafia 1950–2000

(Koostanud Marga Lvova)

ÕPIKUD

1. Kalju Leht ja Endel Sõgel
Eesti ja vene kirjandus VII klassile. – Tallinn: ERK, 1956. – 278 lk.
Sama 1957, 1958, 1959, 1960.
2. N. Muravjova ja S. Turajev
Lääne-Euroopa kirjandus: Shakespeare, Molière, Goethe, Byron, Balzac: [õpik keskkooli-
le] /tõlkinud Kalju Leht. – Tallinn: ERK, 1956. – 128 lk.
3. Väliskirjandus: lugemik VIII–X klassile /koostanud Kalju Leht. – Tallinn: ERK, 1957. – 398
lk.
Sama 1958.
4. Luulevalimik keskkoolile /koostanud Kalju Leht. – Tallinn: ERK, 1958. – 375 lk.
5. Väliskirjandus: lugemik keskkoolile /koostanud Kalju Leht. – Tallinn: ERK, 1959 (trükiand-
meis 1958). – 368 lk.
Sama 1960 (trükiandmeis 1959), 1961, 1963.
6. Valik eesti nõukogude lühiproosat /koostanud Kalju Leht. – Tallinn: ERK, 1960. – 435 lk.
7. Kalju Leht
Kirjanduse lugemik VII klassile. – Tallinn: ERK, 1961. – 364 lk.
Sama 1962, 1963 (trükiandmeis 1962), 1964, 1965, 1967 (trükiandmeis 1966).
8. Kalju Leht
Kirjanduse lugemik: pimedate kooli VII klassile: 6 köites. – Tallinn: ERK, 1963. (pimedate
kirjas)
1. kd. – 187 lk.; 2. kd. – 258 lk.; 3. kd. – 205 lk.; 4. kd. – 161 lk.; 5. kd. – 201 lk.; 6. kd. – 203
lk.
9. Oskar Kruus, Endel Sõgel, Kalju Leht jt
Eesti kirjanduse ajalugu: 3: (õpik XI klassile). – Tallinn: Eesti Raamat, 1964. – 340 lk.
Sama 1967 (parand ja täiend tr), 1969, 1970.
10. Kalju Leht
Vene nõukogude kirjandus XI klassile. – Tallinn: Valgus, 1964. – 275 lk.
Sama 1965, 1967, 1969, 1970, 1971 (trükiandmeis 1970), 1972 (trükiandmeis 1971),
1973, 1975 (parand ja täiend tr).
11. Kalju Leht ja Ott Ojamaa
Väliskirjandus: õpik keskkoolile. – Tallinn: Valgus, 1965. – 312 lk.
Sama 1967, 1969, 1970 (täiend tr), 1972 (trükiandmeis 1971), 1972, 1973, 1976
(ümbertööt tr), 1977, 1980, 1982, 1984, 1988 (parand tr).
12. Villem Altoa, Heino Puhvel ja Aarne Vinkel
Eesti kirjandus: õpik X klassile, 1. vihik /toimetanud Kalju Leht. – Tallinn: Valgus, 1967. –
144 lk.
13. Ants Järv, Karl Muru ja Heino Puhvel
Eesti kirjandus: õpik X klassile, 2. vihik /toimetanud Kalju Leht. – Tallinn: Valgus, 1967. – 88
lk.
14. Kalju Leht
Kirjanduse lugemik VII klassile. – Tallinn: Valgus, 1968. – 236 lk.
Sama 1969, 1970, 1971 (trükiandmeis 1970), 1972, 1973, 1976.

15. Villem Altoa, Ants Järv, Karl Muru, Harald Peep jt
Eesti kirjandus: õpik X klassile /toimetanud Kalju Leht. – 2. tr. – Tallinn: Valgus, 1968. – 408 lk.
Sama 1970 (trükiandmeis 1969), 1972 (trükiandmeis 1971), 1972, 1974, 1976, 1978, 1981.
16. Karl Muru
Juhan Sütiste: ülevaade elust ja loomingust: keskkooli 11. klassile /toimetanud Kalju Leht. – Tallinn: Valgus, 1971. – 56 lk.
17. Kalju Leht
Aadu Hint: ülevaade elust ja loomingust keskkooli XI klassile /toimetanud Karl Muru. – Tallinn: Valgus, 1972. – 64 lk.
Sama 1975, 1979 (parand ja täiend tr).
18. Naftoli Bassel, Valeri Bezzubov ja Kalju Leht
Vene nõukogude kirjandus: õpik XI klassile /toimetanud Kai Völli. – Tallinn: Valgus, 1976. – 208 lk.
Sama 1978, 1980 (täiend tr), 1982, 1986 (täiend tr).
19. Kalju Leht
Kirjanduse lugemik VII klassile. – Tallinn: Valgus, 1977. – 256 lk.
20. Juri Lotman
Vene kirjandus: õpik IX klassile /tööülesanded koostanud Kalju Leht. – Tallinn: Valgus, 1982. – 164 lk.
Sama 1986.
21. Kalju Leht
Kirjanduse lugemik VIII klassile. – Tallinn: Valgus, 1984. – 271 lk.
Sama 1987 (täiend ja ümbertööt tr).
22. Eesti nõukogude kirjandus XI klassile /koostanud Heino Puhvel; tööülesanded koostanud Kalju Leht. – 2., parand ja täiend tr. – Tallinn: Valgus, 1984. – 152 lk.
23. Juri Lotman, Sara Mints, Sergei Issakov ja Kalju Leht
Vene kirjandus XI klassile /koostanud ja tööülesannetega varustanud Kalju Leht. – Tallinn: Valgus, 1989. – 192 lk.

MUUD TRÜKISED

1. Kirjanduslik lugemine: keskkooli programmid 1955/56. õppeaastaks /toimetanud Kalju Leht. – Tallinn: ERK, 1955. – 35 lk.
2. Kirjanduslik lugemine: keskkooli programmid 1956/57. õppeaastaks /toimetanud Kalju Leht. – Tallinn: ERK, 1956. – 34 lk.
3. Kirjanduslik lugemine: keskkooli programmid 1957/58. õppeaastaks /toimetanud Kalju Leht. – Tallinn: ERK, 1957. – 35 lk.
4. Vallner, Aleks
Koduloo printsiibi rakendamisest 1. ja 2. klassis: metoodiline kiri /toimetanud Kalju Leht. – Tallinn: ERK, 1959. – 88 lk.
Sama 1960, 1961.
5. Niinemäe, Orest
Koduloo õpetamisest 3. ja 4. klassis /toimetanud Kalju Leht. – Tallinn: ERK, 1959. – 72 lk.
6. Kirjanduse õpetamise metoodika küsimusi, 1 /toimetanud Kalju Leht. – Tallinn: ERK, 1959. – 208 lk.
7. Turgenev, Ivan
Küti kirjad /tõlkinud Erni Krusten; valiku teinud Kalju Leht. – Tallinn: ERK, 1959. – 155 lk.
8. Ateistlikust kasvatusesest koolis /toimetanud Kalju Leht. – Tallinn: ERK, 1960. – 72 lk.
9. Metoodiline juhend eesti keele ja kirjanduse õpetamise kohta V–VI klassis 1960/61. õ.-a. /toimetanud Kalju Leht. – Tallinn: ERK, 1960. – 29 lk.

10. Niinemäe, Orest
Metoodiline juhend koduloo õpetamise kohta 3. klassis /toimetanud Kalju Leht. – Tallinn: ERK, 1962. – 48 lk.
11. Kirjanduse õpetamise metoodika küsimusi, 2 /koostanud Kalju Leht. – Tallinn: ERK, 1962. – 176 lk.
12. Interpunktiooni metoodika küsimusi /koostanud Johannes Valgma; toimetanud Kalju Leht. – Tallinn: PTUI, 1963. – 30 lk.
13. Juhendeid ja materjale vene nõukogude kirjanduse õpetamise kohta XI klassis /koostanud Kalju Leht. – Tallinn: Haridusministeerium, 1964. – 46 lk.
14. Kalju Leht
Lisandusi Aadu Hindi elu ja loomingu käsitlemiseks. – [Tallinn, 1964. – 8 lk.]
[Separaat ajakirjast "Nõukogude Kool". – 1964. – Nr. 3. – Lk. 205–212.]
15. Kalju Leht
Aadu Hint kak pisatel-romanist: avtoreferat dissertatsii na soiskanie utšenoi stepeni kandidata filologitšeskih nauk. – Tallinn, 1966. – 41 lk.
16. Noorte sulega: valik töid koolialmanahhidest /koostanud ja eessõna Kalju Leht. – Tallinn: Eesti Raamat, 1967. – 284 lk.
17. Kirjandusõpetuse küsimusi, 3 /koostanud Kalju Leht. – Tallinn: Valgus, 1968. – 156 lk.
18. Kirjandusõpetuse küsimusi, 4 /koostanud Kalju Leht. – Tallinn: Valgus, 1971. – 216 lk.
19. Teatri- ja filmiõpetuse teaduslik-metoodilise konverentsi materjalid: Tartus 30. nov. – 2. det. 1972. a. /toimetanud Kalju Leht. – Tln, 1972. – 56 lk.
Sama vene keeles.
20. Noorte sulega: valik töid koolialmanahhidest, 1965–1970 /koostanud ja eessõna Kalju Leht ja Vello Saage. – Tallinn: Eesti Raamat, 1972. – 328 lk.
21. Aadu Hint
Vatku tõbilas /järelsõna Kalju Leht. – Tallinn: Eesti Raamat, 1972. – 318 lk.
22. Teater ja kool, 5 /koostanud ja eessõna Kalju Leht. – Tallinn: Haridusministeerium, VÕT, 1972. – 64 lk.
23. Kirjandusõprade kokkutulek: Tallinn 1973: valik töid õpilastelt ja koolide almanahhidest /toimetanud Kalju Leht, eessõna Jaan Kross. – Tallinn: Haridusministeerium, Kirjanike Liit, 1973. – 152 lk.
24. Škola i iskusstvo /toimetanud Kalju Leht. – Tallinn: PTUI, 1973. – 103 lk.
25. Kalju Leht
Aadu Hint: lühimonograafia. – Tallinn: Eesti Raamat, 1975. – 152 lk.
26. Nüüdisteater õpilase pilguga: valimik õpilaste teatritöid /koostanud Kalju Leht. – Tallinn: Eesti Raamat, 1976. – 184 lk.
27. Nõukogude pedagoogika ja kool, 14 /eessõna Kalju Leht. – Tallinn: Haridusministeerium, VÕT, ÜPUI, 1976. – 192 lk.
28. Kirjandusõpetuse küsimusi, 5 /koostanud Kalju Leht. – Tallinn: Valgus, 1977. – 156 lk.
29. Škola i iskusstvo /toimetanud Kalju Leht. – Tallinn: PTUI, 1977. – 131 lk.
30. Üldhariduskooli eesti keele ja kirjanduse süvendatud õppega klasside programmid: eesti keel ja kirjandus IX–XI klassile /koostanud Kalju Leht ja Viivi Maanso. – Tallinn: Haridusministeerium, 1977. – 19 lk.
31. Kirjanduse programm üldhariduskooli IV–XI klassile: uusvariant aruteluks /koostanud Kalju Leht ja Leo Villand. – Tallinn: Haridusministeerium, 1979. – 27 lk.
32. Kalju Leht
7. klassi kirjanduskursuse käsitlusorientatsioonist. – Tallinn: Haridusministeerium, 1979. – 87 lk.
33. Esteetilise kasvatus küsimusi /koostanud ja eessõna Kalju Leht. – Tallinn: Haridusministeerium, VÕT, ÜPUI, 1980. – 150 lk. (Nõukogude pedagoogika ja kool, 20.)

34. Eesti kirjanduse ajalugu 5 köites: 4. kd., 1. rmt.: aastad 1917–1929 /Oskar Kruus, Ülle Kurs, Juhan Käosaar, Kalju Leht jt. – Tallinn: Eesti Raamat, 1981. – 519 lk.
35. Kirjanduse programm IV–XI klassile /koostanud Kalju Leht ja Leo Villand. – Tallinn: Haridusministeerium, 1981. – 80 lk.
36. Kirjandusõpetuse küsimusi, 6 /koostanud Kalju Leht. – Tallinn: Valgus, 1982. – 228 lk.
37. Töökasvatus /koostanud ja eessõna Kalju Leht ja Leo Tõnisson. – Tallinn: Haridusministeerium, VÕT, ÜPUI, 1982. – 68 lk. (Nõukogude pedagoogika ja kool, 28.)
38. Ideelis-esteetiline kasvatus ja kirjandusõpetus /koostanud Kalju Leht. – Tallinn: Haridusministeerium, 1983. – 142 lk.
39. Kalju Leht ja Toomas Lepiksaar
Loovus ja kunstikasvatus. – Tallinn: Valgus, 1984. – 66 lk.
40. Eesti kirjanduse ajalugu 5 köites: 4. kd., 2. rmt.: aastad 1930–1940 /Ülo Tonts, Oskar Kruus, Martin Neithal, Kalju Leht jt. – Tallinn: Eesti Raamat, 1984. – 527 lk.
41. Lapsed ja kunst = Искусство и дети = Children and Art /sissejuhatus Kalju Leht. – Tallinn, 1985. – 144 lk.
42. Kalju Leht
Metoodilisi lisandusi 8. klassi kirjanduskursuse juurde. – Tallinn: Haridusministeerium, 1986. – 99 lk.
43. Eesti kirjanduse ajalugu 5 köites: 5. kd., 1. rmt.: eesti nõukogude kirjandus /Naftoli Bassel, Ello Säärits, Oskar Kruus, Kalju Leht jt. – Tallinn: Eesti Raamat, 1987. – 479 lk.
44. Valik Johannes Käisi töid: kodulugu, üldõpetus, loodusõpetus /koostanud Ferdinand Eisen ja Kalju Leht. – Tallinn: Valgus, 1989. – 108 lk.
45. Jaan Oks
Hingemägede ääres /koostanud Kalju Leht. – Tallinn: Valgus, 1989. – 192 lk.
46. Obnovlenije školõ /koostanud ja eessõna Nadežda Parol ja Kalju Leht. – Tallinn: Haridustöötajate Koolituskeskus, 1994. – 103 lk.
47. Tihemetsa poisid: 1944–46 /toimetanud Kalju Leht ja Arnold Ravel; eessõna Kalju Leht. – [Tihemetsa]: Eesti Metsakorralduskeskus, [1998]. – 87 lk.

KOOLIUUENDUSLANE

1. Kooliuuenduslane: J. Käisi Seltsi kooliuuenduslik väljaanne, nr. 1 (62) /tegevtoimetaja Kalju Leht. – Tallinn: Haridusministeerium, Eesti Õppekirjanduse Keskus, 1990. – 104 lk.
2. Kooliuuenduslane: J. Käisi Seltsi kooliuuenduslik väljaanne, nr. 2 (63) /tegevtoimetaja Kalju Leht. – Tallinn: Haridusministeerium, Eesti Õppekirjanduse Keskus. – 1992. – 127 lk.
3. Kooliuuenduslane: J. Käisi Seltsi väljaanne, nr. 3 (64) /tegevtoimetaja Kalju Leht. – Tallinn: Eesti Hariduse Arenduskeskus. – 1992. – 95 lk.
4. Kooliuuenduslane: J. Käisi Seltsi väljaanne, nr. 4 (65) /tegevtoimetaja Kalju Leht. – Tallinn: Eesti Hariduse Arenduskeskus. – 1993. – 86 lk.
5. Kooliuuenduslane: J. Käisi Seltsi väljaanne, nr. 5 (66) /tegevtoimetaja Kalju Leht. – Tallinn: Haridustöötajate Koolituskeskus. – 1993. – 72 lk.
6. Kooliuuenduslane: J. Käisi Seltsi väljaanne, nr. 6 (67) /tegevtoimetaja Kalju Leht. – Tallinn: Haridustöötajate Koolituskeskus. – 1993. – 64 lk.
7. Kooliuuenduslane: Haridustöötajate Koolituskeskuse ja J. Käisi Seltsi väljaanne, nr. 7 (68) /tegevtoimetaja Kalju Leht. – Tallinn: Haridustöötajate Koolituskeskus. – 1993. – 62 lk.
8. Kooliuuenduslane: Haridustöötajate Koolituskeskuse ja J. Käisi Seltsi väljaanne, nr. 8 (69) /tegevtoimetaja Kalju Leht. – Tallinn: Haridustöötajate Koolituskeskus. – 1994. – 83 lk.
9. Kooliuuenduslane: Haridustöötajate Koolituskeskuse ja J. Käisi Seltsi väljaanne, nr. 9 (70) /tegevtoimetaja Kalju Leht. – Tallinn: Haridustöötajate Koolituskeskus. – 1994. – 98 lk.
10. Kooliuuenduslane: Haridustöötajate Koolituskeskuse ja J. Käisi Seltsi väljaanne, nr. 10 (71) /tegevtoimetaja Kalju Leht. – Tallinn: Haridustöötajate Koolituskeskus. – 1994. – 74 lk.

11. Kooliuuenduslane: Haridustöötajate Koolituskeskuse ja J. Käisi Seltsi väljaanne, nr. 11 (72) /tegevtoimetaja Kalju Leht. – Tallinn: Haridustöötajate Koolituskeskus. – 1994. – 73 lk.
12. Kooliuuenduslane: Haridustöötajate Koolituskeskuse ja J. Käisi Seltsi väljaanne, nr. 12 (73) /tegevtoimetaja Kalju Leht. – Tallinn: Haridustöötajate Koolituskeskus. – 1995. – 89 lk.
13. Kooliuuenduslane: Haridustöötajate Koolituskeskuse ja J. Käisi Seltsi väljaanne, nr. 13 (74) /tegevtoimetaja Kalju Leht. – Tallinn: Haridustöötajate Koolituskeskus. – 1995. – 73 lk.
14. Kooliuuenduslane: Kirjastuse Koolibri ja Haridustöötajate Koolituskeskuse väljaanne, nr. 14 (75) /toimetanud Kalju Leht. – Tallinn: Koolibri. – 1995. – 80 lk.
15. Kooliuuenduslane: Kirjastuse Koolibri ja Haridustöötajate Koolituskeskuse väljaanne, nr. 15 (76) /toimetanud Kalju Leht. – Tallinn: Koolibri. – 1996. – 80 lk.
16. Kooliuuenduslane: Kirjastuse Koolibri ja Haridustöötajate Koolituskeskuse väljaanne, nr. 16 (77) /toimetanud Kalju Leht. – Tallinn: Koolibri. – 1996. – 80 lk.
17. Kooliuuenduslane: Kirjastuse Koolibri ja Haridustöötajate Koolituskeskuse väljaanne, nr. 17 (78) /toimetanud Kalju Leht. – Tallinn: Koolibri. – 1996. – 80 lk.
18. Kooliuuenduslane: Kirjastuse Koolibri ja Haridustöötajate Koolituskeskuse väljaanne, nr. 18 (79) /toimetanud Kalju Leht. – Tallinn: Koolibri. – 1996. – 80 lk.
19. Kooliuuenduslane: Kirjastuse Koolibri väljaanne, nr. 19 (80) /toimetanud Kalju Leht. – Tallinn: Koolibri. – 1997. – 72 lk.
20. Kooliuuenduslane: Kirjastuse Koolibri väljaanne, nr. 20 (81) /toimetanud Kalju Leht. – Tallinn: Koolibri. – 1997. – 80 lk.
21. Kooliuuenduslane: Kirjastuse Koolibri väljaanne, nr. 21 (82) /toimetanud Kalju Leht. – Tallinn: Koolibri. – 1997. – 79 lk.
22. Kooliuuenduslane: Kirjastuse Koolibri väljaanne, nr. 22 (83) /toimetanud Kalju Leht. – Tallinn: Koolibri. – 1997. – 80 lk.
23. Kooliuuenduslane: Kirjastuse Koolibri väljaanne, nr. 23 (84) /toimetanud Kalju Leht. – Tallinn: Koolibri. – 1998. – 80 lk.
24. Kooliuuenduslane: Kirjastuse Koolibri väljaanne, nr. 24 (85) /toimetanud Kalju Leht. – Tallinn: Koolibri. – 1998. – 80 lk.
25. Kooliuuenduslane: Kirjastuse Koolibri väljaanne, nr. 25 (86) /toimetanud Kalju Leht. – Tallinn: Koolibri. – 1998. – 80 lk.
26. Kooliuuenduslane: Kirjastuse Koolibri väljaanne, nr. 26 (87) /toimetanud Kalju Leht. – Tallinn: Koolibri. – 1998. – 80 lk.
27. Kooliuuenduslane: Kirjastuse Koolibri väljaanne, nr. 27 (88) /toimetanud Kalju Leht. – Tallinn: Koolibri. – 1999. – 80 lk.
28. Kooliuuenduslane: Kirjastuse Koolibri väljaanne, nr. 28 (89) /toimetanud Kalju Leht. – Tallinn: Koolibri. – 1999. – 79 lk.
29. Kooliuuenduslane: Kirjastuse Koolibri väljaanne, nr. 28–29 (89–90) /toimetanud Kalju Leht. – Tallinn: Koolibri. – 1999. – 80 lk.
30. Kooliuuenduslane: Kirjastuse Koolibri väljaanne, nr. 31 (92) /toimetanud Kalju Leht. – Tallinn: Koolibri. – 2000. – 80 lk.
31. Kooliuuenduslane: Kirjastuse Koolibri väljaanne, nr. 32 (93) /toimetanud Kalju Leht. – Tallinn: Koolibri. – 2000. – 80 lk.

PUBLIKATSIOONID

1. "Varblaste mäed": [A. Simukovi näidendi lavastusest Tallinna Riiklikus Draamateatris] // Nõukogude Õpetaja. – 1950. – 11. nov.
2. "Sarmiko laul" Tallinna Riiklikus Draamateatris // Nõukogude Õpetaja. – 1951. – 20. aprill.
3. Münther paljastab Ameerika imperialismi: [kirjaniku 87. sünnipäeva puhul] // Õhtuleht. – 1951. – 25. juuli.

4. Kalju Leht ja Lembit Siimaste
Koolidele anda täisväärtuslikke kirjandusõpikuid: kriitilisi märkmeid E. Sõgeli ja K. Taeva 7. klassi eesti kirjanduse õpiku kohta // Nõukogude Õpetaja. – 1951. – 24. aug.
5. Töörahva laulik: V. Möldri 75. sünni-aastapäevaks // Õhtuleht. – 1952. – 25. dets.
6. Tšernõševski romaani "Mida teha" käsitlemise küsimusi // Nõukogude Kool. – 1953. – Nr. 7. – Lk. 401–412.
7. "Kalevipoja" käsitlemisest keskkoolis // Nõukogude Kool. – 1954. – Nr. 1. – Lk. 36–49.
8. Kalju Leht ja Harald Reinop
Mõtteid ja märkmeid "Eesti kirjanduse ajaloo" puhul // Nõukogude Kool. – 1954. – Nr. 7. – Lk. 419–428; Nr. 8. – Lk. 459–469.
9. Kalju Leht ja Harald Reinop
A. Tammsaare romaani "Tõde ja õigus" I köite käsitlemisest X klassis // Nõukogude Kool. – 1955. – Nr. 2. – Lk. 95–106.
10. Lugusid meie klassist: Seltsimehe au. Jalutuskäik. Pinginaaber // Pioneer. – 1956. – Nr. 4. – Lk. 18–20.
11. Eesti keele õpetamise päevamuredest ja uuest eesti keele programmist // Nõukogude Kool. – 1956. – Nr. 6. – Lk. 337–342.
12. Kirjandusliku lugemise päevamuresid // Nõukogude Õpetaja. – 1956. – 1. sept.
13. Raamat Ümera kangelastest: [retsensioon M. Metsanurga teosele "Ümera jõel"] // Õhtuleht. – 1956. – 12. sept.
14. Uus poiss tuli klassi // Pioneer. – 1956. – Nr. 12. – Lk. 17–18.
15. Hindamisprobleemi jätkuks // Nõukogude Kool. – 1958. – Nr. 1. – Lk. 54–59.
16. Kirjanduse programmi kriitikat // Nõukogude Õpetaja. – 1958. – 7. juuni.
17. Koolialmanahhidest // Õhtuleht. – 1958. – 2. sept.
18. Kahest reisiraamatust: [retsensioon A. Kaalu raamatule "Muljeid ja mõtteid India sõidult". Tallinn, 1958 ja L. Prometi, R. Parve raamatule "Reisipilte Saksamaalt, Bulgaariast ja Soomest" Tallinn, 1958.] // Rahva Häääl. – 1958. – 9. okt. (Kirjandus ja Kunst)
19. Algus tuli Jüri vanadest rahapaberitest: [Rägavere seitsmeklassilise kooli koduloomuuseumi rajamisest ajalooringi poolt] // Noorte Häääl. – 1958. – 9. okt.
20. Väärkohtadest eesti keele kirjallike tööde süsteemis // Nõukogude Õpetaja. – 1958. – 22. nov.
21. Kirjandiõpetuse probleeme // Nõukogude Kool. – 1958. – Nr. 11. – Lk. 566–575; Nr. 12. – Lk. 737–740.
22. Õpilaste kirjandusvõistlusest // Noorte Häääl. – 1958. – 9. dets.
23. Literaturnõi konkurs školnikov // Molodjož Estonii. – 1959. – 7. jaan.
24. Eesti keele ja kirjanduse õpetamise oleviku- ja tulevikuprobleemidest // Nõukogude Õpetaja. – 1959. – 17., 24. jaan.
25. Mõni sõna õpikutest // Nõukogude Õpetaja. – 1959. – 16. mai.
26. Kirjandusringi töö probleeme // Nõukogude Kool. – 1959. – Nr. 6. – Lk. 423–431.
27. Kirjandusvõistluse võitjad: [koolinoorte 2. vabariiklikust kirjandusvõistlusest] // Säde. – 1959. – 28. juuni.
28. Õpilaste kirjandusvõistluse tulemustest // Noorte Häääl. – 1959. – 12. juuli.
29. Ühe keeleõpiku kahe kriitika puhul: [K. Hermlini ja E. Nurme retsensioonidest ajakirjas "Keel ja Kirjandus" 1959, nr. 5 ja 7 N. Remmeli, J. Valgma ja E. Riikojä õpikule "Eesti keele grammatika: keskkooli VIII–X klassile". Tallinn, 1958] // Nõukogude Kool. – 1959. – Nr. 11. – Lk. 836–845.
30. Millest on häired tingitud?: koolide varustamisest õpikutega // Nõukogude Õpetaja. – 1959. – 14. nov.
31. Mõned mõtted koolialmanahhide puhul // Noorte Häääl. – 1959. – 15. dets.
32. Uusi õpikuid ja õppevahendeid: [intervjuu ENSV Haridusministeeriumi metoodika ja õpikute osakonna juhataja Kalju Lehega. Üles kirjutatud V. Saar] // Nõukogude Õpetaja. – 1959. – 19. dets.

33. Mõned märkused uue kooli õpikute kohta // Nõukogude Kool. – 1960. – Nr. 7. – Lk. 548–550.
34. V rastsvete tvortšeskij sil: /A. Hindi 50. sünnipäevaks/ // Sovetskaja Estonija. – 1960. – 10. jaan.
35. Kõrgemale tasemele: [uute programmide vabariikliku arutluse tulemustest] // Nõukogude Õpetaja. – 1960. – 20. veebr.
36. Eesti keele õpetamise sihtjooni reformitud koolis // Rmt.: Eesti keele õpetamise metoodika küsimusi, 2. – Tallinn, 1960. – Lk. 3–23.
37. Paar ääremärkust ringküsitlese puhul: [5. klassi eesti keele programmist] // Nõukogude Kool. – 1960. – Nr. 3. – Lk. 201–204.
38. Varsti on eesti keele ja kirjanduse õpetajate konverents // Nõukogude Õpetaja. – 1960. – 19. märts.
39. Pedagoogikateaduse päevaprobleeme // Nõukogude Õpetaja. – 1960. – 16. apr.
40. Mida toob uusaasta?: [intervjuu haridusala vastutavate töötajatega: Aleksander Valsiner, Kalju Leht, Endel Pirn jt] // Nõukogude Õpetaja. – 1960. – 31. det.
41. Esimesed viljapead kirjanduslikust külvist. Paar ääremärkust koolialmanahhide kohta // Nõukogude Õpetaja. – 1961. – 28. jaan.
42. Ühest paljutöotavast töövormist: [nõupidamiselt kooli-raadiosõlme kasutamise alal] // Nõukogude Õpetaja. – 1961. – 11. märts.
43. Mõni sõna uutest õpikutest // Noorte Hääl. – 1961. – 4. aug.
44. Tvardovski mõtteid meenutades // Nõukogude Õpetaja. – 1962. – 21. apr.
45. Elulähedusest kirjanduse õpetamisel // Rmt.: Kirjanduse õpetamise metoodika küsimusi, 2. – Tallinn, 1962. – Lk. 5–19.
46. Ääremärkusi 8. klassi kirjanduskursuse kohta // Nõukogude Õpetaja. – 1962. – 1. sept.
47. Tase sõltub esihoones õpetajast: [vastukaja Ü. Tontsi artiklile "Olukord nõuab konkreetset analüüsi" ajakirjas "Keel ja Kirjandus" 1963, nr. 9] // Keel ja Kirjandus. – 1963. – Nr. 12. – Lk. 740–744.
48. Avalik kiri keele- ja koolimehele Eduard Väärile eesti keele õpetamise asjus: [E. Vääri artikli "Meie lahkumineku" puhul ajalehes "Nõukogude Õpetaja" 1964, 1. veebr.] // Nõukogude Õpetaja. – 1964. – 22. veebr.
49. Lisandusi Aadu Hindi elu ja loomingu käsitlemiseks // Nõukogude Kool. – 1964. – Nr. 3. – Lk. 205–213.
50. Proba pera: [ob almanahah proizvedenii utšaštšijsja srednih škol] // Sovetskaja Estonija. – 1965. – 5. jaan.
51. Aadu Hindi kirjanikutee algus // Keel ja Kirjandus, 1965. – Nr. 8. – Lk. 449–459.
52. Ühe programmipala paremaks mõistmiseks: [A. Hindi romaani "Tuuline rand" 2. osa 6. ptk.] // Nõukogude Kool. – 1965. – Nr. 12. – Lk. 945–948.
53. "Tuulise ranna" ainekust ja tegelaste geneesist // Looming. – 1966. – Nr. 8. – Lk. 1278–1294.
54. Järeloomituskulsi tetraloogiale: [retsensioon A. Hindi "Tuulise ranna" 4. kd.] // Rahva Hääl. – 1967. – 7. jaan.
55. Peatükk kirjanduse katseõpikust: [A. H. Tammsaare romaani "Kõrboja peremees" käsitus: õpiku toimetaja Kalju Lehe kommentaaridega] // Nõukogude Õpetaja. – 1967. – 13. mai.
56. Õppefilm Aadu Hindist: [vestlus PTUI eesti keele, kirjanduse ja ajaloo sektori juhataja Kalju Lehega] // Sirp ja Vasar. – 1967. – 2. juuni.
57. Meeldetuletuslik repliik ühenduses kirjanduse lugemikega // Nõukogude Õpetaja. – 1967. – 21. okt.
58. Pedagoogilise uurimistöö suundadest humanitaarainete alal // Rmt.: Aruandekonverentsi materjalid. – Tallinn: PTUI, 1967. – Lk. 28–33.
59. Jaan Oksa elu ja loomingu äärjooni: [1884–1918: 5. surma-aastapäevaks] // Looming. – 1968. – Nr. 2. – Lk. 300–310.

60. Ühe unustuses kirjamehe tähtpäevaks: J. Oks: [1884–1918: 5. surma-aastapäevaks] // Sird ja Vasar. – 1968. – 1. märts.
61. Järeltrepliik ühele mullusele publitsistikaraamatule: [retsensioon P. Kuusbergi raamatule "Ajast, maailmakodanikust ja muust". – Tallinn, 1964] // Sird ja Vasar. – 1968. – 15. märts.
62. Kunsti mõju on sugestiivne ja püsiv // Nõukogude Õpetaja. – 1968. – 20. apr.
63. Koolimees Nikolai Remmel // Nõukogude Õpetaja. – 1968. – 18. mai.
64. Algatusvõimelise ja loova isiksuse nimel // Sird ja Vasar. – 1968. – 24. mai.
65. Kirjandusõpetuse oleviku- ja tulevikuprobleeme // Nõukogude Kool. – 1968. – Nr. 5. – Lk. 356–360.
66. Külaskäigult Tšehhi kolleegide juurde: [intervjuu PTUI sektorijuhatajate Kalju Lehe ja Heli Tiitsuga.] Üles kirjutanud H. Roots // Nõukogude Õpetaja. – 1968. – 22. juuni.
67. Kümme aastat koolialmanahhe – arutlusi sellega ühenduses // Nõukogude Õpetaja. – 1968. – 20. juuli.
68. Kommentaare kirjanduse algkursuse programmi ja 7. klassi õpiku juurde // Nõukogude Kool. – 1968. – Nr. 9. – Lk. 661–667.
69. Selgitavat 7. klassi kirjandusõpiku juurde // Nõukogude Õpetaja. – 1968. – 14. sept.
70. 100 rida Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituudi sektorijuhatajalt Kalju Lehelt: [estetiilisest kasvatastest koolis] // Õhtuleht. – 1968. – 15. nov.
71. Sovremennoje problemõ i napravlenija v prepodavanii literaturõ // Rmt.: Ob estetitšeskom vospitanii v školah Estonskoi SSR. – Tallinn, 1968. – Lk. 14–20.
72. Üks arutlus õhtukooli üle // Nõukogude Õpetaja. – 1969. – 4. jaan.
73. Õhtukoolide probleeme // Nõukogude Õpetaja. – 1969. – 11. märts.
74. Lugesiskusest ühenduses kirjandusõpetusega // Nõukogude Kool. – 1969. – Nr. 4. – Lk. 261–267.
75. Humanitaaria kaitseks // Nõukogude Õpetaja. – 1969. – 7. juuni.
76. Laureaadid 1969: [koolinoorte vabariiklikust kirjandusvõistlustest] // Nõukogude Õpetaja. – 1969. – 16. aug.
77. Täiendusetpanek kirjandusprogrammile: [7. klass] // Nõukogude Õpetaja. – 1969. – 30. aug.
78. "Gladiator" // Rahva Hääl. – 1969. – 7. sept.
79. Kirjandusõpetus kunstilise kasvataste süsteemis // Nõukogude Kool. – 1969. – Nr. 9. – Lk. 692–695; Nr. 10. – Lk. 781–785.
80. Kalju Leht ja Leo Villand
Üleliiduline konverents kirjandusõpetuse probleemidest // Nõukogude Õpetaja. – 1969. – 27. dets.
81. Ajast aega: [pedagoogika ja koolielu saavutustest 1969. a. ja perspektiividest 1970. a.: mõtteavaldused: Inge Unt, Heino Liimets, Aleksander Elango, Kalju Toim, Enn Koemets, Karl Siilivask, E. Viks, Lembit Andresen, Eha Hiie, Ferdinand Eisen, Kalju Leht] // Nõukogude Õpetaja. – 1970. – 1. jaan.
82. Kalju Leht ja Leo Villand
Silvia Õispuu: [pedagoogikakandidaadi kraadi kaitsmise puhul] // Nõukogude Õpetaja. – 1970. – 31. jaan.
83. Piik Aadu Hindi varasematele romaanidele // Looming. – 1970. – Nr. 1. – Lk. 138–147.
84. Kas teater peaks lähenema koolile või vastupidi // Nõukogude Õpetaja. – 1970. – 4. apr.
85. Esteetilise kasvataste mõnest lähteprobleemist ja arengujoonest // Nõukogude Kool. – 1970. – Nr. 4. – Lk. 285–295.
86. Kalju Leht ja Leo Villand
Ob estetitšeskom vospitanii v školah ESSR // Kurier. – 1970. – Nr. 5.
87. Kalju Leht ja Ülle Puusepp
"Entel-tentel" tegija ja vaataja järeilpüguga // Sird ja Vasar. – 1970. – 21. aug.
88. Kalju Leht ja Leo Villand
Hiidlaste kordaminekud ja mured // Nõukogude Õpetaja. – 1970. – 5. sept.

89. Konverentsikuulaja hajamärkmeid: [kujutava ja tarbekunsti õpetajate II konverents] // Nõukogude Kool. – 1970. – Nr. 9. – Lk. 697–701.
90. Aadu Hint // V mire knig. – 1970. – Nr. 10. – Lk. 28–29.
91. Kalju Leht ja Leo Villand
O võimalustest ispolzovanija anketnogo metoda dlja otsenki i issledovanija urovnja prepodavanija literaturõ // Rmt.: O metodah pedagogitšeskih issledovanii. Tallinn, 1971. – Lk. 62–92.
92. Keskkooliõpilase teatrisuhtumisi: [vaatlusi RAT “Vanemuine” teatrikirjandite põhjal] // Rmt.: Kirjandusõpetuse küsimusi, 4. – Tallinn, 1971. – Lk. 175–216.
93. Ühest mullusest sümposionist mõne kommentaariga: [sümposion “Maailmavaate kujundamise probleeme esteetilisest kasvatuses”. Moskva, 1970] // Nõukogude Õpetaja. – 1971. – 9. jaan.
94. See on omamoodi baromeeter: [teatrikunsti õpetamise vajalikkusest koolis] // Nõukogude Õpetaja. – 1971. – 10. apr.
95. Mõnest esteetilise kasvatuses oleviku- ja tulevikuvajadusest // Nõukogude Kool. – 1971. – Nr. 8. – Lk. 594–598.
96. Esteetilise kasvatuses uurimistaotlusi Eesti NSV Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituudis // Nõukogude Kool. – 1971. – Nr. 9. – Lk. 643–644.
97. Kirjandusõpetuse mõjusfääri avardamisest // Looming. – 1971. – Nr. 9. – Lk. 1406–1418.
98. Selgitavat 9.–11. klassi kirjanduskursuse juurde // Nõukogude Õpetaja. – 1971. – 9. okt.
99. Kalju Leht ja Viivi Rukki
Väärt mees hariduspõllul: [Endel Pirni 50. sünnipäevaks] // Nõukogude Õpetaja. – 1971. – 23. okt.
100. Esteetiline kasvatus – riikliku tähtsusega ülesanne // Rahva Hääl. – 1971. – 14. nov.
101. Ühest almanahhi numbrist edasi mõeldes: [retsensioon Tartu 8. Keskkooli almanahhile “Tipa-Tapa”, 12] // Nõukogude Õpetaja. – 1971. – 25. det.
102. Väljavõtteid esteetilise kasvatuses nõupidamisest // Nõukogude Õpetaja. – 1972. – 19. veebr.
103. Mida keegi arvab... [kirjandusest. Vestlus PTUI esteetilise kasvatuses sektori juhataja Kalju Lehega.] Üles kirjutatud E. Mallene // Sirp ja Vasar. – 1972. – 25. aug.
104. Kirjandus-, teatri- ja filmiõpetus ühes lähenduses // Nõukogude Õpetaja. – 1972. – 16. det.
105. Kompleksnoje ispolzovanije iskusstva v razvitii hudožestvennogo vkusa na urokah literaturõ // Rmt.: Škola i iskusstvo. – Tallinn, 1973. – Lk. 6–30.
106. Üks Ullike läks rändama: [lavaline kompositsioon teatris “Vanemuine”] // Nõukogude Õpetaja. – 1973. – 10. veebr.
107. Soodumuslikku teatriõpetuse rakendamiseks // Nõukogude Kool. – 1973. – Nr. 3. – Lk. 199–205.
108. Kalju Leht ja Leo Villand
Literatura i staršeklassniki // Utšitel'skaja Gazeta. – 1973. – 15. märts.
109. Dominandiks – loominguiline aktiivsus: [vestlus PTUI esteetilise kasvatuses sektori juhataja Kalju Lehega]. Üles kirjutatud E. Maremäe // Sirp ja Vasar. – 1973. – 6. apr.
110. Piilk kirjandusõpetuse tänasesse ja homsesse // Sirp ja Vasar. – 1973. – 13. apr.
111. Lavastuste kajad: [õpilaste teatrikirjanditest] // Noorus. – 1974. – Nr. 3. – Lk. 19–21.
112. Kirjandusvõistluse lõpetuseks // Noorus. – 1975. – Nr. 1. – Lk. 34–35.
113. Kalju Leht, Ilmar Kopso ja Kai Võlli
Kirjandusõpetuse situatsioonist ja õpiku rollist // Nõukogude Õpetaja. – 1975. – 22. veebr.; 1., 15., 29. märts; 5. apr.
114. August Raielo – 70 // Nõukogude Õpetaja. – 1975. – 26. apr.
115. Neli küsimust haridusminister Ferdinand Eisenile: [esteetilisest kasvatusesst Jaapanis]. Üles kirjutatud Kalju Leht // Noorus. – 1975. – Nr. 4. – Lk. 30–31.

116. Tema issledovanija: lišnost: [o sbornike materialov III Sib. konf. psihologov "Problemõ lišnosti v sovetskoi psihologii"] // Utšitelskaja Gazeta. – 1975. –15. mai.
117. Esteetilise kasvatusesüsteemsuse võimalusi // Nõukogude Õpetaja. – 1975. – 9. aug.
118. Haridus ja noorsugu // Noorus. – 1975. – Nr. 9.
119. Kalju Leht, Aita Talviste, Hoide Sikk ja Velli Kuuseoks
Kirjandusprogramm kohustab: [mõtteavaldused] // Nõukogude Õpetaja. – 1975. – 6. sept.
120. Kirjanduse osa õpilaste kommunistlikul kasvatamisel: [vestlus PTUI sektorijuhataja Kalju Lehega] // Rahva Hää. – 1975. – 16. okt.
121. I svetlõh mõslei krasota: [vastukaja E. Kvjatkovski artiklile "Kakoi bõt literature v škole" Utšitelskaja Gazetas, 1975, 21. aug.] // Utšitelskaja Gazeta. – 1975. – 18. okt.
122. Vsjo ob utšebnike: ["Problemõ školnogo utšebnika", vöp. 2] // Utšitelskaja Gazeta. – 1976. – 10. jaan.
123. Kirjandusprogrammi rakendamise suundadest // Nõukogude Kool. – 1976. – Nr. 1. – Lk. 25–33.
124. Ott Kangilaski, Veljo Tormis, Kalju Leht ja Vaike Sarv
Regilaulu homsele päevale mõeldes: [rahvaluule õpetamisest: mõtteavaldused] // Nõukogude Õpetaja. – 1976. – 9. okt.
125. Mari Kadakas, Ilmar Kopso ja Kalju Leht
Vzaimosvjaz razlišnõh vidov iskusstva v estetitšeskom razvitii utšaštšihsjä // Rmt.: Pedagogikateaduselt koolipraktikale: kommunistliku kasvatuses teooria ja praktika. – Tallinn, 1976. – Lk. 39–48.
126. Teater – lapsed ja noored, nende lähenemise teedest // Rmt.: Nüüdisteater õpilase pilguga. – Tallinn, 1976. – Lk. 145–171.
127. Kalju Leht ja Voldemar Pinn
Motivatsiooniprobleemist esteetilises kasvatuses // Rmt.: Nõukogude pedagogika ja kool, 14. – Tallinn, 1976. – Lk. 9–15.
128. Kalju Leht, Paul Rummo ja Ain Kaalep
Esimeses ringis: [kooli kirjandusõpetuse programmide ja õpikute arutelult] // Sirp ja Vasar. – 1977. – 8. jaan.
129. Kriitilist kirjandusõpetuse olevikusituatsiooni kohta // Looming. – 1977. – Nr. 3. – Lk. 505–513.
130. Uuenduslikku 7. klassi kirjandusõpetuses // Nõukogude Õpetaja. – 1977. – 30. juuli.
131. Haridussüsteem ja kultuur // Sirp ja Vasar. – 1977. – 26. aug.
132. Kirjandusõpetuse ideelis-esteetilisest suunitlusest // Rmt.: Kirjandusõpetuse küsimusi, 5. – Tallinn, 1977. – Lk. 3–14.
133. Kalju Leht ja Voldemar Pinn
O probleme motivatsii v estetitšeskom vospitanii // Rmt.: Škola i iskusstvo. – Tallinn, 1977. – Lk. 7–14.
134. Mäng ja mänguline tegevus kunstilise kasvatuses lähtekohana // Rmt.: Algõpetuse konverentsi teesid. – Tallinn, 1977. – Lk. 49–51.
135. Esteetilise kasvatuses ideelis-esteetilisest suunitlusest // Rmt.: Ideeline kasvatusetöö koolis: kasvatava õpetamise lähtekohti. – Tallinn, 1977. – Lk. 65–80.
136. Motiivist motivatsioonini kirjandusõpetuses // Nõukogude Õpetaja. – 1978. – 18. märts.
137. Zdorovaja radost iskusstva: pedagog novoi školõ: [S. T. Šatsko 100. sünniaastapäevaks] // Utšitelskaja Gazeta. – 1978. – 13. juuni
138. Prangišvili, A. jt
Alateadvus kunstiloomingus: alateadvusliku aktiivsuse suhetest kunstiloomingu ja tajuga: ["Voprossõ filosofii", 1978, nr. 2]. Refereerinud Kalju Leht // Sirp ja Vasar. – 1979. – 19. jaan.
139. Humanitaarhariduse prestiižist ja kriisist // Sirp ja Vasar. – 1979. – 14., 21. sept.

140. Ühest tungivast teatriõpetuslikust lähendusest // Nõukogude Õpetaja. – 1979. – 17. nov.
141. Narodnõi pisatel Aadu Hint // Sovetskaja Estonija. – 1980. – 10 jaan.
142. Tekstide funktsioonist ja suhetest kirjandusõpetuses // Nõukogude Kool. – 1980. – Nr. 12. – Lk. 26–29.
143. Kunstiline kasvatus humanitaarteaduse kontekstis // Rmt.: Kunstikasvatuse probleeme: kujutava ja tarbekunsti õpetajate nõupidamise teesid. – Tallinn, 1980. – Lk. 9–11.
144. "Mida on õpetanud Voldemar Panso" teatriõpetuslikus tähenduses // Rmt.: Mida on õpetanud Voldemar Panso. – Tallinn, 1980. – Lk. 122–131.
145. Vse iskusstva – bratja. – Detskaja literatura. – 1981. – Nr. 1. – Lk. 47–51.
146. Paul Rummo: [mälestuseks] // Nõukogude Õpetaja. – 1981. – 4. apr.
147. "Puudulik" – kas esijoones kasvatus- või karistusvahend // Nõukogude Õpetaja, 1981. – 12., 19. sept.
148. Kalju Leht ja Voldemar Pinn
Kõrgema loovuse poole: [õpilaste esteetilisest kasvatusest] // Noorte Hääl. – 1981. – 4. detš.
149. Boriss Volkov, Kalju Leht, Voldemar Pinn jt
Neobjaten, kak vseleennaja: obsuždajem statju K. Gaponenko "Idu na urok" // Utšitel'skaja Gazeta. – 1981. – 12. detš.
150. Kalju Leht ja Leo Villand
Vzaimosvjaz razlišnõh vidov iskusstva v estetičeskom razvitija utšaštših'sja // Rmt.: Problemõ teorii i metodiki estetičeskogo vospitanija školnikov, tšast 1. – Tbilisi. – 1980. – Lk. 260–269.
151. Massikommunikatsioonide õpetamise orientatsioonist // Rmt.: Pedagoogiliste uurimuste tulemused 1976–1980: keel ja kool. – Tallinn, 1981. – Lk. 57–60.
152. Esteetilis-kunstiline faktor isiksuse arendamises ja sotsialiseerimises // Rmt.: Pedagoogiliste uurimuste tulemused 1976–1980: kommunistliku kasvatus teooria ja praktika. – Tallinn, 1981. – Lk. 33–49.
153. Skripka Arno Tali: [õpetaja osast laste kunstilises kasvatuses] // Utšitel'skaja Gazeta. – 1982. – 29. jaan.
154. O pisatele – s totški zrenija školnogo utšitelja // Vetšernii Tallin. – 1982. – 18. veebr.
155. Meenutusi Juhan Smuulist kooliõpetuse vaates // Õhtuleht. – 1982. – 18. veebr.
156. Esteetilise kasvatus uurimiskursus – otsinguid ja leidmisi // Rmt.: Kakskümmend aastat õpetajaid-uurijaid. – Tallinn, 1982. – Lk. 134–141.
157. TV-õpetuse (tundide) orientatsioonist 8. klassi kirjandusõpetuses (projektsioon) // Nõukogude Kool. – 1982. – Nr. 8. – Lk. 30–32.
158. Iskusstvo i deti: [retsensioon Z. I. Romanovskaja raamatule "Tštenije i razvitije mladših školnikov". – Moskva, 1982] // Utšitel'skaja Gazeta. – 1982. – 30. sept.
159. Mäng on tõsine asi // Looming. – 1982. – Nr. 10. – Lk. 1427–1428.
160. Kalju Leht ja Voldemar Pinn
Formalizm ili spravedlivost: psihologia školnoi otmetki // Utšitel'skaja Gazeta. – 1982. – 11. nov.
161. Ideelis-esteetiline suunitlus kirjandusprogrammis // Rmt.: Kirjandusõpetuse küsimusi, 6. – Tallinn, 1982. – Lk. 3–13.
162. Tipõ teksta, ih vzaimootnošenija i funktšii v obuštšeni literaturõ // Rmt.: Soveršenstvovanije pedagogičeskogo protšessa v srednei škole: novõje issledovanija v NII pedagogiki Litovskoi i Estonskoi SSR. – Vilnius, 1982. – Lk. 109–114.
163. Nekotorõje metodičeskije problemõ estetičeskogo vospitanija // Rmt.: Škola i iskusstvo. – Tallinn, 1982. – Lk. 9–16.

164. The popular writer of coastal people // Estonian Panorama. – Tallinn: Periodika, 1982. – Lk. 79–81.
Sama saksa ja esperanto keeles.
165. I metodika možet būt nautšnoi: [retsensioon L. A. Seimani raamatule "Osnovõ metodiki prepodavanija russkoi literaturõ v kirgizskoi škole". – Frunze, 1982] // Utšitel'skaja Gazeta. – 1983. – 4. jaan.
166. Südamevalu töömehe kohusetunde pärast: [õpilaste teadmiste ja käitumise hindamisest] // Rahva Hää. – 1983. – 27. veebr.
167. Kalju Leht ja Kai Võlli
Otsenka hudožestvennoi dejatelnosti utšaštših'sja na osnove anketirovanija // Rmt.: Metodõ issledovanija v pedagogike: problemõ metodiki prepodavanija i uspevajemosti. – Tallinn, 1983. – Lk. 100–106.
168. Massikommunikatsioonivahendid kui pedagoogiline probleem // Rmt.: Ideelis-esteetiline kasvatus ja kirjandusõpetus. – Tallinn, 1983. – Lk. 50–57.
169. Kalju Leht ja Aita Maasik
Katse TV-d käsitleva õppeteksti mõistmiseks // Rmt.: Ideelis-esteetiline kasvatus ja kirjandusõpetus. – Tallinn, 1983. – Lk. 88–106.
170. 9. ja 10. klassi kirjandusprogrammist // Rmt.: Uutest programmidest ja õppemetoodilisest kirjandusest 1983/84. õppeaastal. – Tallinn, 1983. – Lk. 31.
171. Jüri Järvet, Rein Agur, Kalju Leht ja Leelo Tungal
Mäng on väikese inimese töö: [mõtteavaldused] // Nõukogude Õpetaja, 1984. – 2. juuni.
172. Loovusliku aktiivsuse printsiip õpilaste ideelis-esteetilises kasvatuses // Rmt.: Loovus ja kunstikasvatus. – Tallinn, 1984. – Lk. 4–35.
173. Selgitavat 8. klassi uue kirjandusprogrammi ja -õpiku kohta // Rmt.: Uutest õppeprogrammidest ja õppemetoodilisest kirjandusest 1984/85. õppeaastal. – Tallinn, 1984. – Lk. 37–45.
174. Esteetilis-kunstile kasvatusel algmed Johannes Käisi töödes // Nõukogude Kool. – 1985. – Nr. 1. – Lk. 24–26.
175. Algas esteetilise kasvatusel uurimiskursus: [vestlus ENSV PTUI teaduri Kalju Lehega]. Üles kirjutatud V. Leht // Nõukogude Õpetaja. – 1985. – 5. juuli.
176. Teater – kool – õpilased // Rmt.: Lapsed ja kunst = Iskusstvo i deti = Children and Art. – Tallinn, 1985. – Lk. 29–32.
177. Esteetilis-kunstile kasvatusel osa isiksuse arendamises ja sotsialiseerimises // Rmt.: Kunstikasvatuse probleemid: Eesti NSV üldhariduskoolide ja koolieelsete lasteasutuste kunstikasvatuse 5. konverentsi teesid teemal "Arenenud sotsialistliku ühiskonna isiksuse kujundamine visuaalse kunsti vahendusel". – Tallinn, 1985. – Lk. 11–14.
Sama vene keeles. – Lk. 50–53.
178. Kirjandusõpetuse uurimissuundi ja rakendusi PTUI-s // Rmt.: Uuringute peasuund pedagoogikainstituudis. – Tallinn, 1985. – Lk. 38–48.
179. Isiksus ja pedagoogika – või vastupidi // Nõukogude Õpetaja. – 1986. – 26. juuli.
180. Kirjandusprogramm – taas mõne uuendusega // Nõukogude Kool. – 1986. – Nr. 8. – Lk. 34–37.
181. Haridus ja kultuur – nende võõranduses ja lähendamisvajadus // Sirp ja Vasar. – 1986. – 21., 28. nov.
182. Lilian Vellerand, Kalju Leht, Rein Agur jt
Tuglas nukuteatris: [R. Aguri instseneering "Toome helbed" ENSV Nukuteatris: vestlusring]. Üles kirjutatud T. Vapper // Nõukogude Õpetaja. – 1986. – 22. nov.
183. Kalju Leht ja Anne Nahkur
Kirjandusõpetuse missioonist/eesmärgistusest // Rmt.: Pedagoogikateaduselt koolile 1981–1985: keel ja kirjandus. – Tallinn – 1986. – Lk. 50–62.

184. Uurimistulemuslikku esteetilis-kunstilise kasvatuse ja tööõpetuse alalt ÜPUI-s (1980–1985) // Rmt.: Pedagoogikateaduselt koolile 1981–1986: didaktika ja õpetamise meetodika: konverentsi materjalid. – Tallinn, 1986. – Lk. 91–95.
185. Ain Kaalep, Kalju Leht ja Paul-Erik Rummo
Universaalse vaimu eest: [J. Lotmani monograafiast “Aleksandr Sergejevitš Puškin”: vestlusing]. Üles kirjutanud E. Veiper // Sirp ja Vasar. – 1987. – 30. jaan.
186. Iisaku motive: [ÜPUI kokkutulekust] // Nõukogude Õpetaja. – 1987. – 15. aug.
187. Järjekestvusest: [ümberraldustest hariduselus] // Noorte Hää. – 1988. – 5. jaan.
188. Mõni meenutus üle aegade: [Tartu Pedagoogilise Kooli 160. aastapäevaks] // Nõukogude Õpetaja. – 1988. – 2. apr.
189. Eluläteliselt: [vestlus Leo Villandiga tema 60. sünnipäeva puhul]. Üles kirjutanud Kalju Leht // Nõukogude Õpetaja. – 1988. – 23. apr.
190. Kokku tuldi Kosel: [ÜPUI kokkutulekust] // Nõukogude Õpetaja. – 1988. – 9. juuli.
191. Millestki, mis ärevaks teeb: [õppekirjandusest] // Nõukogude Õpetaja. – 1988. – 7. okt.
192. Kalju Leht, Ferdinand Eisen jt
Eesti algkool // Noorte Hää. – 1988. – 20. nov.
193. Tagasi algkooli aega: [vestlus haridusprogrammide konkursi “Eesti algkool” ühe autori Kalju Lehega] // Maaleht. – 1988. – 15. dets.
194. Hariduse sisust ja mustast stsenaariumist // Nõukogude Õpetaja. – 1988. – 17. dets.
195. Haridusest enne ja nüüd // Rahva Hää. – 1989. – 10., 11., 12. veebr.
196. Kas mitte taastulla gümnaasiumi juurde?: [vastukaja Mari Kadaka artiklile “Üleminekupeerioidi üldhariduskooli õppeplaani projekt” ajalehes “Nõukogude Õpetaja”, 18. veebr.] // Nõukogude Õpetaja. – 1989. – 16. märts.
197. Jaan Oks (1884–1918): Iz posleslovija k sborniku novell K. Oksa “Na gimalajah duha”, 1989 // Raduga. – 1990. – Nr. 5. – Lk. 3.
198. Kergelt rinnutsi (?) Mait Arvistoga: [vastukaja M. Arvisto artiklile “Järelmõtteid haridusfoorumilt” ajalehes “Õpetajate Leht”, 17. juuni] // Õpetajate Leht. – 1989. – 24. juuni.
199. Üks üleskutse Värskast // Õpetajate Leht. – 1989. – 19. aug.
200. Meie sihid ja ülesanded: Johannes Käisi kõne Võru Seminaris avamisel. Teksti kohaldanud ja kommenteerinud Ferdinand Eisen ja Kalju Leht // Haridus. – 1989. – Nr. 8. – Lk. 6–11.
201. Koolile pühendatud elu: [Ferdinand Eiseni 75. sünnipäevaks] // Õpetajate Leht. – 1989. – 18. nov.
202. Konkursi “Algkool vajab õppematerjali” tulemustest // Õpetajate Leht. – 1989. – 9. dets.
203. Lõpuni avastamata Jaan Oks // Rmt.: Jaan Oks Hingemägede ääres. – Tallinn, 1989. – Lk. 167–191.
204. Ühe äramineku puhul: [kirjanik A. Hindist 1910–1989] // Keel ja Kirjandus. – 1990. – Nr. 1. – Lk. 62–63.
205. Mida arvata pedagoogikateaduse nüüdisseisust // Päevaleht. – 1990. – 6. jaan.
206. Ühe alguse puhul (Johannes Käisi Selti sünnist) // Kooliuuenduslane. – 1990. – Nr. 1 (62). – Lk. 19–20.
207. Käisi kool annab loodusetunnetuse // Eesti Loodus. – 1990. – Nr. 9. – Lk. 578–580.
208. Vaatlusi Eesti haridusmaastikul // Poliitika. – 1990. – Nr. 11. – Lk. 56–66.
209. Aga Ameerikas on nii... [haridusuuendusest]. – Päevaleht. – 1990. – 29. nov.
210. Zametki o nasuštih voprosah prosveštšentšeskoi politiki // Poliitika. – 1990. – Nr. 11. – Lk. 71–81.
211. Lauri Leesiga haridusministrit tagandamas: [vastukaja L. Leesi artiklile “Lauri Leesi kutsub haridusministrit tagasi astuma” ajalehes “Päevaleht”, 20. veebr.] // Päevaleht. – 1991. – 27. veebr.

212. Sven Sagris teeb õige ettepaneku // Õpetajate Leht. – 1991. – 16. märts.
213. Lisanduseks loole koduloost: [koduloo õpetamisest 1959.–1971. a.] // Õpetajate Leht. – 1991. – 4. mai.
214. Me kõik oleme tulnud aabitsast // Sirp. – 1991. – 19. juuli.
215. Im memoriam: [maalikunstnik Märt Bormeister: 1916–1991] // Õpetajate Leht. – 1991. – 3. aug.
216. Mitte ainult laulu, tantsu ja puhkpillimänguga: [Tallinna Muusikakeskkooli õpilaste viibimisest Rootsist] // Õpetajate Leht. – 1991. – 2. nov.
217. Integratsioonist nii ja teisiti: [vastukaja Eha Hiie artiklile “Alghariduse uuendamise programmist ja algõpetajate koolitamisest” ajakirjas “Haridus”, nr. 10] // Õpetajate Leht. – 1991. – 2. nov.
218. Kas miinus ja miinus ikka annavad plussi: [hariduspoliitikast] // Sirp. – 1991. – 24. det.
219. Oma aine patrioot – kes ta on? // Õpetajate Leht. – 1992. – 25. jaan.
220. Piiskar, Jaan
20 aastat kutsehuvilist tööd: [Eesti Õpetajate Liidu tegevusest ajakirjas “Kasvatus”, 1937]. Kalju Lehe märkustega autori kohta ja eessõnaga “Üht tähtpäeva ennetades” // Õpetajate Leht. – 1992. – 22. veebr.
221. Toimetajamõttisklus: [õpetajast, õpetajakutsest] // Kooliuuenduslane. – 1992. – Nr. 2 (63). – Lk. 5–12.
222. Reial, Gustav
Üldõpetus, klassisüsteem, aineõpetus. Refereerinud ja kommenteerinud Kalju Leht // Kooliuuenduslane. – 1992. – Nr. 2 (63). – Lk. 13–25.
223. Hariduse vajadus, võimalus ja võimalikkus // Rahva Hääl. – 1992. – 25. apr.
224. Peaasjalikult Sirje Priimäe ja Peeter Kreitzbergi esinemise motiividel: [nimetatud autorite artiklist “Kujutus õpetaja uuest rollist” ajalehes “Õpetajate Leht”, 29. märts, 4., 11. apr.] // Õpetajate Leht. – 1992. – 23., 30. mai.
225. Ilmar Kopso ja Kalju Leht
Pöördumine HMI juhtkonna poole minister Rein Loigu isikus: [Eesti pedagoogikaklassika väljaandmisest] // Õpetajate Leht. – 1992. – 20. juuni.
226. Kas räästa alt vihma kätte? // Õpetajate Leht. – 1992. – 11. juuli.
227. Toimetajamõttisklus: [õpetaja toimetulekust] // Kooliuuenduslane. – 1992. – Nr. 2 (63). – Lk. 3–9.
228. Artur Vahter 80: muusikaprofessori juubeliks // Õpetajate Leht. – 1993. – 20. veebr.
229. Vahter, Artur
Kui ma alles noor veel olin: [vestlus muusikateadlase, koorijuhi ja pedagoogi A. Vahteriga tema 80. sünnipäeva puhul]. Üles kirjutatud Kalju Leht // Eesti Aeg. – 1993. – 23. veebr.
230. Toimetajamõttisklus: [hariduskorraldusest] // Kooliuuenduslane. – 1993. – Nr. 4 (65). – Lk. 3–6.
231. Parijõe fenomen // Kooliuuenduslane. 1993. – Nr. 4 (65). – Lk. 7–10.
232. Uus aabits tulekul // Kooliuuenduslane. – 1993. – Nr. 4 (65). – Lk. 36–40.
233. EA intervjuu kultuuri- ja haridusministriga: [vestlus P.-E. Rummoga]. Üles kirjutatud Kalju Leht // Eesti Aeg. – 1993. – 1. sept.
234. Tõnisson, Leo
Leo Tõnissoniga kindral Tõnissonist ja iseendast: [vestlus]. Üles kirjutatud Kalju Leht // Eesti Aeg. – 1993. – 14. juuli.
235. Kohustuslik gümnaasiumiharidus – kunagi võib-olla küll // Rahva Hääl. – 1993. – 22. juuni.
236. Toimetajamõttisklus: [hetkeseisust hariduselus] // Kooliuuenduslane. – 1993. – Nr. 6 (67). – Lk. 3–8.

237. Toimetajamõtisklus: [hariduse rahastamisest] // Kooliuuenduslane. – 1993. – Nr. 7 (68). – Lk. 3–4.
238. Saateks: Jüri Parijõelt “Kooliuuenduslasele” // Kooliuuenduslane. – 1993. – Nr. 7 (68). – Lk. 58–59.
239. Jaroslav Dudkin, Joann Lössov, Vladimir Arhangeliski
Haritud venelasest saab partner: [vene haridusest Eestis: mõtteavaldused]. Üles kirjutanud ja kommenteerinud Kalju Leht // Eesti Aeg. – 1994. – 12. jaan.
240. Iz istorii obnovlenija školõ (po statje G. Reiala). Refereerinud ja kommenteerinud Kalju Leht // Obnovlenije školõ. – 1994. – Lk. 6–24.
241. Toimetajamõtisklus: [haridusuuendusest] // Kooliuuenduslane. – 1994. – Nr. 8 (69). – Lk. 3–5.
242. Toimetajamõtisklus: [hariduskogemusest] // Kooliuuenduslane. – 1994. – Nr. 9 (70). – Lk. 3–7.
243. Toimetajamõtisklus: [Kooliuuenduslasest] // Kooliuuenduslane. – 1994. – Nr. 10 (71). – Lk. 3–4.
244. Ferdinand Eisen 80 // Õpetajate Leht. – 1994. – 18. nov.
245. Riho Lahi mälestuseks // Õpetajate Leht. – 1995. – 12. mai.
246. Toimetajamõtisklus: [vasak- ja parempoolsusest hariduses] // Kooliuuenduslane. – 1995. – Nr. 11 (72). – Lk. 3–5.
247. Toimetajamõtisklus: [õppe- ja kasvatustööst, täienduskoolitusest] // Kooliuuenduslane. – 1995. – Nr. 13 (74). – Lk. 3–5.
248. Märt Raud *contra* Johannes Käis // Kooliuuenduslane. – 1995. – Nr. 13 (74). – Lk. 6–12.
249. Jakob Ots, Kalju Leht, Lauri Leesi jt
Kes on Johannes Käis Teie jaoks: [mõtteavaldused]. Üles kirjutanud V. Leht // Õpetajate Leht. – 1996. – 12. jaan.
250. Toimetajamõtisklus: [Kooliuuenduslase plaanidest] // Kooliuuenduslane. – 1995. – Nr. 14 (75). – Lk. 3–4.
251. Vene(keelsest) haridusest Eestis: [vestlus pedagoog Kalju Lehega]. Üles kirjutanud V. Leht // Õpetajate Leht. – 1996. – 2. veebr.
252. Toimetajamõtisklus: [hariduse juhtimisest, hariduspoliitikast] // Kooliuuenduslane. – 1996. – Nr. 15 (76). – Lk. 3–4.
253. Toimetajamõtisklus: [õpetajate kongressist, kasvatuskriisist koolis] // Kooliuuenduslane. – 1996. – Nr. 16 (77). – Lk. 3.
254. Toimetajamõtisklus: [hariduse väärtusest, hariduskorraldusest] // Kooliuuenduslane. – 1996. – Nr. 17 (78). – Lk. 3–5.
255. Toimetajamõtisklus: [haridusreformidest] // Kooliuuenduslane. – 1996. – Nr. 18 (79). – Lk. 3–5.
256. Kõrvalpilguga lisaku keskkoolist // Kooliuuenduslane. – 1996. – Nr. 18 (79). – Lk. 18–22.
257. Õpetajate Liidu taasloomisest – skeptiliselt // Õpetajate Leht. – 1996. – 23. veebr.
258. Klassideta gümnaasium – *pro et contra*: [vastukaja T. Liivamäe artiklile “Üleminek klassideta koolile” ajalehes “Postimees”, 20. juuni] // Õpetajate Leht. – 1995. – 29. juuni.
259. Ma olen nõrdinud: [Eesti Õpetajate Meeskoori ja Soome “Vääksun Laulu-Veikot” kontserdist] // Õpetajate Leht. – 1996. – 18. okt.
260. Aleksander Elango
Isetegevusest õpetajate edasiharimises ja selle rakendamisvõimalusi pedagoogilise uurimistöõ teenistusse: [väljaandest “Pedagoogiline aastaraamat”, 1. – Tallinn, 1932]. Kalju Lehe märkustega // Kooliuuenduslane. – 1997. – Nr. 1. – Lk. 21–27.
261. Kalju Leht: iseseisva õppimise nõue käib ka õpetaja kohta. Üles kirjutanud H. Voolma // Kooruke ja Iva. – 1997. – Nr. 2. – Lk. 5–6.

262. Toimetajamõtisklus: [järjepidevusest ja stabiilsusest] // Kooliuuenduslane. – 1997. – Nr. 19 (80). – Lk. 3.
263. Toimetajamõtisklus: [õpetaja lugemusest, haridusloo tundmisest] // Kooliuuenduslane. – 1997. – Nr. 20 (81). – Lk. 3–4.
264. Toimetajamõtisklus: [kasvatusest ja haridusest] // Kooliuuenduslane. – 1997. – Nr. 21 (82). – Lk. 3.
265. Toimetajamõtisklus: [rahvaharidusest ja väikekoolidest] // Kooliuuenduslane. – 1997. – Nr. 22 (83). – Lk. 3–4.
266. Ferdinand Eisen
Omaaegsest heitlusest originaalõpikute ümber: [1960. aastad]. Kalju Lehe märkustega // Kooliuuenduslane. – 1997. – Nr. 3. – Lk. 4–6.
267. Johannes Käisi "Kooli-raamatu" ilmumist tagantjärele hinnates // Raamatukogu. – 1997. – Nr. 6. – Lk. 34–35.
268. Mis on meelde jäänud: [Tihemetsa Metsatehnikum] // Rmt.: Tihemetsa poisid: 1944–1946. – Tihemetsa, 1998. – Lk. 31–39.
269. Toimetajamõtisklus: [koolivõrgust, väikekoolidest] // Kooliuuenduslane. – 1998. – Nr. 23 (84). – Lk. 3–5.
270. Toimetajamõtisklus: [hariduspoliitikast] // Kooliuuenduslane. – 1998. – Nr. 24 (85). – Lk. 3.
271. Vaatlusi eesti haridusmaastikul // Kooliuuenduslane. – 1998. – Nr. 24 (85). – Lk. 23–37.
272. Toimetajamõtisklus: [haridusdemokraatiast] // Kooliuuenduslane. – 1998. – Nr. 25 (86). – Lk. 3–4.
273. Toimetajamõtisklus: [perifeeriakoolidest ja koolide pingereastamisest] // Kooliuuenduslane. – 1998. – Nr. 26 (87). – Lk. 3–4.
274. Heino Post meenutab: [vestlus Tihemetsa Metsatehnikumi vilistlastega]. Üles kirjutanud Kalju Leht // Rmt.: Tihemetsa poisid: 1944–1946. – Tihemetsa, 1998. – Lk. 73–77.
275. Ilmar Kopso, Kalju Leht, Peep Leppik jt
Kas haridus jääb? // Haridus. – 1998. – Nr. 4. – Lk. 7–8.
276. Toimetajamõtisklus: [kultuurimälust, koolikorraldusest, õppekavadest] // Kooliuuenduslane. – 1999. – Nr. 27 (88). – Lk. 3–4.
277. Toimetajamõtisklus: [õppekirjandusest] // Kooliuuenduslane. – 1999. – Nr. 28 (89). – Lk. 3–4.
278. Toimetajamõtisklus: [kool ja haridus ilukirjanduspeeglis] // Kooliuuenduslane. – 1999. – Nr. 28–29 (89–90). – Lk. 3–4.
279. Nigol Andreseni mälestuseks // Kooliuuenduslane. – 1999. – Nr. 28–29 (89–90). – Lk. 78–79.
280. Toimetajamõtisklus: [haridusperioodikast] // Kooliuuenduslane. – 2000. – Nr. 31 (92). – Lk. 3–4.
281. Massikommunikatsioonivahendid kui pedagoogiline probleem // Kooliuuenduslane. – 2000. – Nr. 31 (92). – Lk. 21–25.
282. Toimetajamõtisklus: [hariduskorraldusest] // Kooliuuenduslane. – 2000. – Nr. 32 (93). – Lk. 3–4.
283. Eiseni äramineku puhul // Õpetajate Leht. – 2000. – 3. nov.
284. Toimetajamõtisklus: // Kooliuuenduslane. – 2000. – Nr. 33–34 (94–95). – Lk. 3.
285. Kalevipoeg eesti elus ja kultuuris // Kooliuuenduslane. – 2000. – Nr. 33–34 (94–95). – Lk. 23–26.
285. Ferdinand Eisen // Kooliuuenduslane. – 2000. – Nr. 33–34 (94–95). – Lk. 57

KALJU LEHE JA TEMA KIRJUTISTE KOHTA

1. Uue aasta esimene kandidaadikraad: [kirjandusteadlane Kalju Leht] // Nõukogude Õpetaja. – 1967. – 7. jaan.
2. Neli teaduste kandidaati ühel aastal: [geograaf Heli Tiits, matemaatik Aksel Telgmaa, keeleteadlane Leo Villand ja kirjandusteadlane Kalju Leht] // Nõukogude Kool. – 1967. – Nr. 2. – Lk. 157–159.
3. Leo Villand
Kalju Leht – 50 // Nõukogude Õpetaja. – 1976. – 1. jaan.
4. Arvi Siig
Et siiski juba viiskümmend // Sirp ja Vasar. – 1976. – 1. jaan.
5. B. Tsetlin
A što za ballom... : Psihologia školnoi otmetki: [vastukaja K. Lehe ja V. Pinni artiklile "Formalizm ili spravedlivost" ajalehes "Utšitelskaja Gazeta", 11. nov. 1982] // Utšitelskaja Gazeta. – 1983. – 25. jaan.
6. Oskar Kuningas
Ühest saare kirjaniku uurijast: Kalju Leht 60 // Kommunismiehitaja. – 1986. – 9. jaan.
7. Leo Villand
Kalju Leht 60 // Looming. – 1986. – Nr. 1. – Lk. 130–131.
8. Lauri Leesi
Lauri Leesi *contra* Kalju Leht?: [vastukaja Kalju Lehe artiklile "Lauri Leesiga haridusministrit tagandamas" ajalehes "Päevaleht" 27. veebr. 1991] // Päevaleht. – 1991. – 6. märts.
9. Hans Laar
Kalju Leht ei öelnud kõike: [vastukaja K. Lehe artiklile "Kohustuslik gümnaasiumiharidus – kunagi võib-olla küll" ajalehes "Rahva Hää!l", 22. juuni 1993] // Rahva Hää!l. – 1993. – 29. juuni.
10. Oskar Kruus
Kalju Leht 70 // Viruskundra (ajalehe "Võrumaa Teataja" kultuurilisa). – 1996.